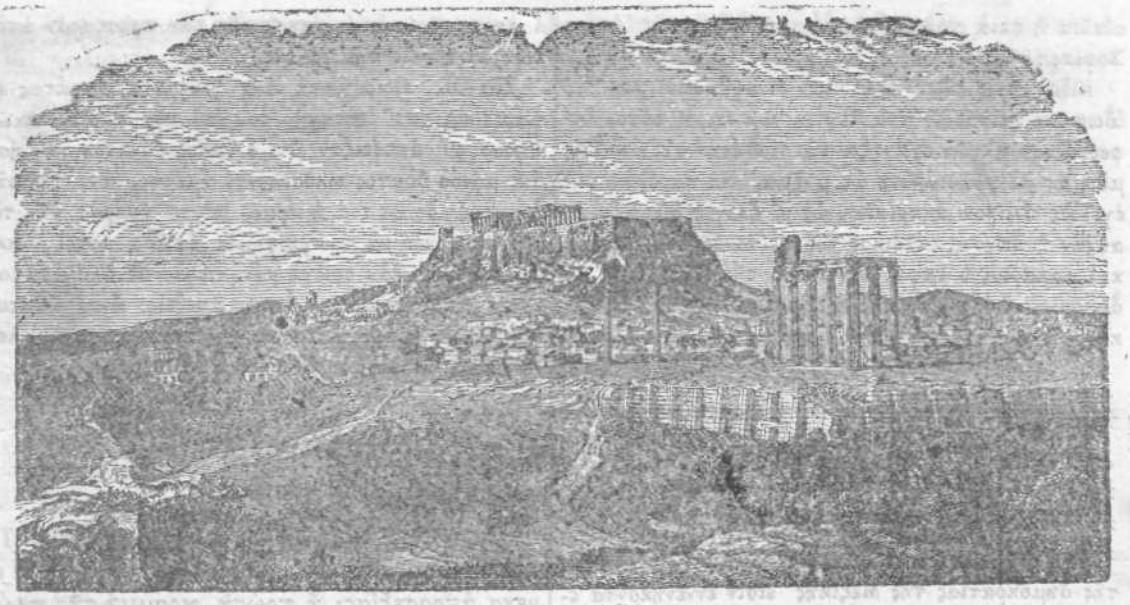

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ, 1859. ΤΟΜΟΣ Γ'. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 230.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β'.

—ooo—

Γραφεῖσα ἐκ Πόρου πρός τινα ἐν Ἀθήναις οἰκοῦντα φίλον.

(Ἴδε φυλλάδ.).

—

Φίλε!

Μέχρι πρὸ μικροῦ προσεδόκων μετὰ ζωηρᾶς ἀνυπομονησίας καὶ ἐν ταύτῳ βεβαιότητος τὴν πρὸ μηνῶν ἤδη ὑποσχεθεῖσαν πρὸς ἡμᾶς ἔλευσίν σου, ἀλλὰ νῦν καθ' ἑκάστην ἐπὶ μᾶλλον αἱ ἐλπίδες μου ματαιοῦνται. Τὰ προανακρούσματα τοῦ προσεχοῦς πολιοῦ γέροντος ἤρχισαν ἤδη νὰ ἠχῶσιν εἰς τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς ὑψηλὰ ὄρη· αἱ πρῶται ἀστραπαὶ διέσχισαν ἤδη καὶ κατεστόρεσαν τὸν συννεφώδη καὶ σκοτεινὸν ὁρίζοντα· οἱ φθινοπωρινοὶ ὑετοὶ καὶ οἱ χείμαρροι κατέβησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων εἰς τὰ πεδία, καὶ ὁ βορρᾶς μηκώμενος καὶ συνταράσσων μανιωδῶς τὰ ὑγρὰ τῆς θαλάσσης νῶτα κατέστη ἤδη καὶ εἰς σύτους τοὺς θαλασσοβίους ἀπαίσιος. Οὐδεμία μοι ἄρα μένει πλέον ἐλπὶς νὰ καταλίπῃς τὸ ἱερὸν πτολίεθρον, χάριν τῆς μικρᾶς ἡμῶν νήσου, πρὸς ἣν μάλιστα οἱ ἀφροδίαιτοι τῆς προνομιούχου πόλεως ἐκ συνηθείας ἤδη πεπαλαιωμένης λοξὰ ῥίπτουσι βλέμματα. Καὶ ὅμως μία τις καὶ μόνη νυκτερινὴ θαλασσία πορεία ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὸ μοναστήριον ἐντὸς ἀκατίου, ἐν πλήρει σελήνῃ φωταγωγούσῃ τὸν ἀπέραντον πόντον καὶ τὰ ἐξοπίσω καταλειπόμενα ὄρη, ἅ ἠρέμα ὑπὸ τῆς νυκτερινῆς δροσερᾶς ψαυόμενα αὔρας διαχέουσι παντάχοῦ εἰς τὸν ἀνέφελον καὶ γαληνιαῖον ὁρίζοντα τὴν γλυκυτάτην εὐωδίαν τῶν ἀειθαλῶν ἀνθέων τοῦ ἀπέναντι λεμονῶνος, ἐν τῇ σοβαρᾷ καὶ ἐπισήμῳ τῆς φύσεως σιγῇ, ἣν διακόπτει μόνον ἡ κώπη τοῦ ναύτου, καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰ ἠχήματα τῆς φιλερήμου γλαυκός, αὕτη λέγω καὶ μόνη ἡ θαλασσοπορεία ὑπερτερεῖ πολλῶν τῶν μεγάλων πόλεων στερεοτύπων διασκεδάσεων, ὅπου ἀντὶ τοῦ φυσικοῦ δεσποτικῶς ἄρχει τὸ ἐντεχνον, ἀντὶ δὲ τοῦ ἁπλοῦ τὸ ἐπιτετηδευμένον καὶ τὸ προσποιητόν, καὶ ὅπου μὰ τὴν ἀλήθειαν ἔτι βαθύτερον αἰσθάνεταί τις τὴν ἀλήθειαν τῶν ἱερεμιάδων τοῦ Ποσιδίππου, ὅτι εὐτελὴς ὁ βίος καὶ φροντίδων ἀνάμεστος.

Ποίην τις βιότοιο τόμῃ τείδων ; εἰν ἀγορῇ μὲν
νείκεια καὶ χαλεπαὶ πρήξιες, ἐν δὲ δόμοις
φροντίδες, ἐν δ' ἀγροῖς καμάτων ἅλις, ἐν δὲ θαλάσσῃ
τάρβος, ἐπὶ ξείνης δ' ἦν μὲν ἔχῃς τι δέος.
ἢν δ' ἀπορῇς, ἀνιαρόν· ἔχεις γάμον οὐκ ἀμέριμος
ἔσσεαι· οὐ γαμέεις, ζώσῃ ἐρημότερος.
Τέκνα πόνοι, πήρωσις ἅπαις βίος· αἱ νεότητες
ἄφρονες, αἱ πολιαὶ δ' ἔμπαλιν ἀδρανέες.

Ἴσως ὅμως ἐν ἅπασι τούτοις τὸ ἀληθέστερόν ἐστι τὸ τοῦ Τέλητος.

Ἡ νεότης μοι φίλον, τὸ δὲ γῆρας
. . . . βαρύτερον αἴ νας.

Καὶ πέρυσι φίλτατε ἡλίαν ἐπαισθητὴ ἀπουσία σου, ἐχαλεπὴ γὰρ ἐν καιρῷ δεομένῳ φίλων ἡ τῶν μὴ φίλων αἴσθησις ἐν ἠνάγκασέ με νὰ καταφύγω εἰς ὅ,τι ἐκ παλαιᾶς ἤδη καὶ πολυχρονίου ἕξεως εἰώθαμεν ἀμφότεροι ἵνα πράττωμεν μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων ὄντες. Τὸ παρελθὸν λοιπὸν ἔτος σοὶ περιέγραψα προχάδην τὸν τόπον, ὃν ἐπὶ διετίαν ἤδη ἐξελεξάμην ὡς τὸ προσφιλὲς κατοικητήριόν μου ἐν καιρῷ θέρους, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο καὶ σὺ αὐτὸς ἱστορικῶς μ' ἐδικαίωσας μετὰ πλεῖστα ἀλλὰ ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἀδυσωπήτου σπουδαστηρίου σου· εἶτα δὲ μετέβην ποικιλίας χάριν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ περιλημένου τούτου τόπου, μεθ' ὧν συνδέομαι οὐ μόνον διὰ τῆς ἐμφύτου πρὸς αὐτοὺς συμπαθείας μου, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν δεσμῶν τοῦ δημότου. Ἀπεπειράθην ἐνταῦθα εὐσχήμως νὰ ἐξαλείψω τὰς κατὰ τοῦ τόπου τούτου ἐκπαλαι σχηματισθείσας ἐκ πολιτικῶν αἰτιῶν καὶ ἐπικρατούσας εἰσέτι προλήψεις, ἀποδιδοὺς τὰς μὲν εἰς τὰς παρολόγους ἀξιώσεις τινῶν Ἀθήνηθεν Συβαριτῶν, ἀξιούντων ἵνα ἔχωσι πανταχοῦ τὰ ἐλαστικὰ αὐτῶν ἀνακλιντήρια, τὰς μαλθακὰς στρωμνάς, τὰς πολυτελῶς κεκοσμημένας αἰθούσας, τὴν πολυάριθμον ὑπηρεσίαν, καὶ ἄλλα εἰσέτι, μηδὲν πλέον συντελοῦντα εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος, ἀλλ' εἰς τὸν ἐρεθισμὸν ἐκνευρισμένου τινὸς ἐκ τοῦ κόρου στομάχου· τὰς δὲ εἰς ἄλλας ἐπουσιωδεστέρας ἔτι αἰτίας. Προϊὼν δὲ προσέθηκα ὅτι ἄν τινα ὑπάρχωσιν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ μειονεκτήματα, ταῦτα πάντως ἀποδοτέα οὐχὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τοῦ τόπου, καὶ εἰς τὴν μὴ εἰσέτι ἐφάπλωσιν καὶ γενίκευσιν τῆς ἀληθοῦς παιδείας, ἥτις οὐ μόνον, κατὰ φυσικὸν λόγον ἐλλείπει ἐν Πόρῳ, ἀλλὰ τολμῶ εἰπεῖν καὶ πολλοῖς ἡμῶν αὐτῶν τῶν λογιωτέρων, καὶ μᾶλλον ἐπὶ γνώσεσι διακρινομένων. Παιδείαν δὲ ἀληθῆ λέγω τὴν διττὴν τοῦ ἀνθρώπου διάπλασιν καὶ ἀνάπτυξιν, τὴν τοῦ νοὸς καὶ τὴν τῆς καρδίας. Ἡ μὲν κατορθοῦται διὰ τῶν γραμμάτων· καὶ αὕτη καὶ εὐχερῶς ἀποκτᾶται, καὶ *καθ' ἑαυτὴν* τῇ κοινωνίᾳ οὐ πολλὴν παρέχει ὠφέλειαν. Ἡ δὲ πολλῷ κρείττων καὶ πολλῷ μᾶλλον δυσεπίτευκτος δεῖται καὶ χρόνου μακροῦ καὶ πόνου πολλοῦ, ὡς ἀρχομένη ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως καὶ λήγουσα πρῶτον ἐν τῷ θανάτῳ, κύριον σκοπὸν ἔχουσα τὰς πρακτικὰς ἀρετάς, εἰς ἃς πᾶσαι ἡμῶν αἱ ποικίλαι κλίσεις, καὶ αἱ ὁρμαί, καὶ αἱ διαθέσεις στρατεύονται, ἀπὸ τῆς νηπιακῆς ἡμῶν ἡλικίας μέχρις αὐτοῦ τοῦ ἐσχάτου γήρως· καὶ ὡς ἀληθῶς πάνυ φιλόσοφος ἔλεγεν ὁ Ζήνων, « οὐδενὸς ἡμᾶς οὕτω πένεσθαι, ὡς χρόνου. Βραχὺς γὰρ ὄντως ὁ βίος, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ μᾶλλον ἢ τὰς τῆς ψυχῆς νόσους ἰάσασθαι δυναμένη. » Τὸ δὲ μέγα ἡμῶν δυστύχημα εἶναι ὅτι, ἐνῷ πάντες αἰσθανόμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἡ κοινωνία ἡμῶν ἐν γένει κατὰ τὴν παιδείαν ταύτην νοσεῖ, ὅμως ἀσυγγνώστως ὀλιγωροῦμεν εἰσέτι τοῦ μόνου μέσου τῆς θεραπείας αὐτῆς, ὅ ἐστὶν ἀναμφισβητήτως ἡ *νηπιόθεν μετὰ λόγου ἐνσαρκουμένη ἕξις* πρὸς *ἄσκησιν τοῦ καθήκοντος, περιπιουμένη ἡμῖν μόνον διὰ τῆς ἀδιαλείπτου καὶ πεφωτισμένης διδασκαλίας, κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην, τῆς πρακτικῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἠθικῆς ὡς τροφῆς ἐπιουσίου, ὑπὸ ἱερέων ἐναρέτων καὶ σοφῶν, ὀρθοδόξων καὶ Ἑλλήνων.* Διὰ τῆς πεφωτισμένης ταύτης διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου θέλει γεννηθῆ ἐν ἡμῖν ἡ *πίστις*, ἡ *ζῶσα πίστις*, ἐξ ἧς ὡς ἀπὸ πηγῆς ζωογόνου ἀπορρέουσι πᾶσαι αἱ σώτειραι τῆς πολιτικῆς κοινωνίας πρακτικαὶ ἀρεταί. Ἐνταῦθα δὲ νοσεῖ κυρίως ἡ κοινωνία ἡμῶν. Λείπει ἡμῖν ἡ πίστις, ἕνεκα δὲ ταύτης καὶ πᾶσα ἐσωτερικὴ ἠθικὴ ἀπεπόθησις, ἧς ἄνευ οὐδὲ τὸ ἄτομον οὐδ' ἡ κοινωνία προσφέρει ποτε θυσίαν τινά· ἄνευ δὲ θυσιῶν, καὶ αὐταπαρνήσεων καὶ ἀγώνων, οὐδὲν ἀγαθόν, οὐδέποτε, οὐδαμοῦ, οὐδὲ γίγνεται οὐδὲ ἀποκτᾶται.

Ἐνόσῳ δὲ τὸ ἔθνος τοιαύτης στερεῖται παιδείας, δι' ἧς πρῶτον θέλομεν δυνηθῆ ν' ἀντικαταστήσωμεν εἰς τὰς θελήσεις ἡμῶν καὶ τὰ πάθη, τὸ αἴσθημα τοῦ *καθήκοντος* ἐν παντὶ καὶ καὶ ἐν πᾶσι, μὴ προσδοκῶμεν ποτὲ παρ' ἡμῖν μέγα τι ἀληθῶς καὶ ὑγειὲς καὶ γενναῖον.

Καὶ ταῦτα μὲν φίλτατε ἐκτὸς ὄντα ἐνταῦθα τοῦ προκειμένου σκοποῦ, ἀνεπαισθήτως πως ἐξ ἐσωτερικῆς ὠθήσεως τῇ διανοίᾳ ὑπείκουσα ἡ χεὶρ ἐσημείωσε, ἐκ παραδόξου τινὸς ἠθικοῦ φαινομένου λαβοῦσα τὴν ἀφορμήν. Πάντες δηλονότι ὑμεῖς ἐν Ἀθήναις, καὶ σὺ ἄριστε φίλων ἐν πρώτοις, τὰς ὀλίγας ἐκείνας ἐν τῇ πρώτῃ μου ἐπιστολῇ παρατηρήσεις περὶ Πόρου καὶ Πορίων, ἐξελάβετε ὡς ἀπορρόιας ὑπερβαλούσης ἀγάπης καὶ συμπαθείας. Ἐν τούτῳ δέ, τὸ παράδοξον, αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὑπὲρ ὧν αἱ σημειώσεις ἐκεῖναι ἐγράφησαν, ἐθεώρησαν αὐτοὺς δι' αὐτῶν ἀνελπίστως προσβαλλομένους. Τοὺς ἐπαίνους δηλαδὴ ἐθεώρησαν ὕβρεις, τὰς δὲ νουθεσίας ὡς λοιδωρίας! Χάριν ὅμως τῆς ἀληθείας καὶ πρὸς τιμὴν τῶν συνδημοτῶν μου, ὀφείλω ἐνταῦθα νὰ ὁμολογήσω, ὅτι αἱ τοιαῦται ὅλως ἐναντίαι καὶ εἰς τὸ γράμμα καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστολῆς μου κρίσεις, αἵτινες εἰ ἦσαν γενικαί, βεβαίως ἤθελον ἀπελπίσει τοῦ λοιποῦ πάντα εἰλικρινῆ φίλον τοῦ τόπου, παρ' ὀλιγίστων μόνον ἐγένοντο· τὸ μόνον δ' ἐνταῦθα λυπηρὸν φαινόμενον εἶναι, ὅτι ἐν τοῖς ὀλιγίστοις τούτοις συγκατεριθμεῖτο καὶ εἰς ἐκ τῶν λογιωτέρων καὶ πάνυ μοι μάλιστα πρότερον περιλημένων φίλων· πλὴν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, ἢ ὅτι τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνθρώπων αἰσθήματα, εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς αὐτῶν εἰσὶ κεκρυμμένα, καὶ ὅτι κατὰ δυστυχίαν οἱ λογιώτεροι δὲν εἴμεθα πάντοτε καὶ οἱ εὐθύτεροι τὴν καρδίαν. Ἀλλὰ καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων πάλιν περὶ Πόρου ἐπιχειρῶ νὰ σοὶ γράψω φίλτατε, διότι τῆς ἀγάπης μου πρὸς τὸν τόπον τοῦτον μὴ χαλωμένης ποσῶς ὑπὸ τῆς συγγνωστέας ἀγνοίας ὀλίγων τινῶν, ὅμοιόν τι παθὼν ἐγενόμην ἐνταῦθα τῷ ἀρχαίῳ ἐκείνῳ Ἀράτῳ, « οὗ δὶς οὐδὲ τρὶς ἀλλὰ πολλάκις ἐπιχειρήσαντι τῷ Πειραιεῖ, καὶ πρὸς τὰς διαμαρτίας οὐκ ἀποκαμόντι, ἀλλὰ τῷ παραμικρὸν ἀεὶ καὶ σύγγυγγυς ἀποσφάλλεσθαι τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸ θαρρεῖν ἀνακαλουένῳ. » Ἀλλὰ

νῦν οὐδόλως προτίθεμαι νὰ περιγράψω τὴν φύσιν τοῦ τόπου, νέκ ἐς ἀεὶ περέχουσαν θέλγητρα τῷ θεωμένῳ αὐτήν, οὐδὲ τὰς σχέσεις καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων, πολλὰς ἀναντιρρήτως κεκτημένων ἐν οὐσίᾳ τὰς φυσικὰς δεξιότητας, διότι περὶ ἀμφοτέρων τούτων ἄλις εἴρηται ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ. Ἐνταῦθα δὲ κυρίως προτίθεμαι ἵνα συμπληρώσω τὰς ὀλίγας τοῦ παρελθόντος ἔους περὶ τοῦ ἐν Πόρῳ ναυστάθμου εἰδήσεις, ὅς ἐστι βεβαίως ἡ μόνη ἐλπὶς τοῦ ναυτικοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος.

Φίλος τις ποτὲ ἐμβριθὴς καὶ πολύπειρος γέρων, συνεβούλευέ με μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενον περὶ τῶν ἡμετέρων ἑλληνικῶν, ἵνα ὦ πάνυ φειδωλὸς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ πρόσωπα παρ' ἡμῖν, λέγων μοι ὅτι πάντοτε σχεδὸν τὴν ἐσπέραν μετενόησε διὰ τὸν ἔπαινον, ὃν τυχὸν ἀπένειμέ τινι τὴν πρωΐαν. Τοῦτο δὲ ἐν γένει μέν ἴσως ἐστὶν ἀληθές, ἀπορρέον ἐκ τοῦ μνησθέντος ἤδη ἠθικοῦ νοσήματος πάντων ἡμῶν· πάσχει ὅμως εὐτυχῶς καὶ πολλὰς ἐξαιρέσεις, ὧν μία ἐστὶν ἀναμφιλέκτως καὶ ἡ παροῦσα, καθ' ἣν μετὰ ἓν ὁλόκληρον ἔτος ἐπισκεφθεὶς αὖθις τὸν ναυστάθμον, βεβαίως δὲν μετενόησα, δι' ὅσα πέρυσιν εἶπον περὶ τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ Γ. Τομπάζη, οὗ ὁ ζῆλος περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βασιλικοῦ τούτου ναυστάθμου, τὸ δραστήριον περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐν αὐτῷ ποικίλων ἐργασιῶν, τὸ ἀκριβὲς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ ἐπίμονον καὶ ἀνένδοτον ἐν τῇ ἐπιδιώξει παντὸς τοῦ συντείνοντος εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ, διατηροῦνται εἰσέτι ἀκέραια καὶ ἀκμαῖα. Πέρυσιν ὁ ἐν Καλαυρίᾳ ναύσταθμος εἶχεν ὄψιν νεογνοῦ τινος βρέφους, ἐφέτος ἤδη ἀνεπτύχθη εἰς νεανίαν, καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος, οὐρίου πνέοντος τοῦ ἀνέμου, ἴσως τείνει καὶ εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐρρωμενεστέρας τινὸς ἡλικίας. Πολλάκις ὅμως, φίλτατε, ἐπὶ τοῦ τάφου ἱστάμενος τοῦ φιλέλληνος Ἀστυγγοῦς, ἀφ' οὗ ὡς ἀπὸ σκοπιᾶς κατοπτεύει τις τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐν τῷ ναυστάθμῳ ἐργασιῶν, ἐν τῇ ἄκρᾳ χαρᾷ κατέλαβέ με ἀνεπαισθήτως καὶ βαθεῖά τις θλῖψις, διαλογιζόμενον μή τίς ποτε βάσκανος ὀφθαλμὸς μαράνῃ αἴφνης τὴν ἐπικρατοῦσαν ταύτην ἀσυνήθη κίνησιν καὶ ζωήν. Ἐνταῦθα μὲν βλέπει τις πλῆθος τεχνιτῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν κατασκευὴν θαυμαστοῦ τινος νεωλκείου, πρὸς ἀνολκὴν καὶ ἐπισκευὴν τῶν πλοίων· περαιτέρω δὲ αἴφνης καὶ ἄκουσα στρέφεται ἡ προσοχὴ ἐκ τοῦ κρότου τῶν ὑπονόμων πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ βραχώδους ἐδάφους· ὄπισθεν ἀκούει τις τὸν ἐναρμόνιον ἄκμονα τῶν σιδηρουργῶν κατεργαζομένων τὸν σίδηρον· δεξιὰ βλέπει τις πλῆθος τεκτόνων κατασκευαζόντων στερεὰ καὶ κομψὰ στεγάσματα πρὸς ἐναπόθεσιν τῆς ξυλείας· ἔτι δὲ προσωτέρω ἕλος τι δυσῶδες πρότερον καὶ νοσηρὸν παρακείμενον τῷ ναυστάθμῳ, μετασχηματίζεται εἰς λιμένα ῥαθυν, ἐξαγομένης τῆς ἰλύος αὐτοῦ· καὶ παρὰ τὴν προσχώμασιν τέλος πλῆθος ἄλλο ἐργατῶν καὶ τεκτόνων καταβάλλουσιν ἤδη ἐπὶ τῆς ἐσχάρας τὴν τοῦπιν τῆς πρώτης ἐκ τῶν τριῶν ῥυθμικόρων, αἵτινες μέλλουσι νὰ καθαρίσωσι τοὺς γομωθέντας λιμένας. Ἐνώπιον δὲ τοῦ ναυστάθμου καθ' ἑκάστην εὑρύνεται ἡ νέα Ἀνάφη, νησίδιον αὐτοσχέδιον ἀναφανὲν ἀπὸ τῶν κυμάτων διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως τῶν συντριβομένων βράχων, δι' οὗ ἀμφιστόμος τις σχηματίζεται ἐσωτερικὸς λιμήν, ἐν ᾧ ἐν ἄκρᾳ ἀσφαλείᾳ δύνανται νὰ σαλεύωσι πολυάριθμα δευτερεύοντα πλοῖα. Ταῦτα εἰσὶ τὰ νῦν μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐν τῷ ναυστάθμῳ τελούμενα ἔργα. Ἀλλ' ὁπόσα φεῦ λείπονται ἔτι σπουδαιότατα καὶ ἀναγκαιότατα μεγάλης δαπάνης καὶ πολλῶν δεκαετηρίδων ἔργα! Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οὐδεὶς ἐγέφρων δύναται ν' ἀπαιτήσῃ ἵνα ταῦτα ἐν τῷ παρόντι ἐκτελεσθῶσι. Ἑνὸς ὅμως ἐγκαθιδρύματος καὶ ἀπολύτως ἀναγκαίου καὶ δυνατοῦ, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ὑλικῇ ἡμῶν καταστάσει, ἡ ἔλλειψις καθίσταται ἤδη λίαν ἐπαισθητὴ ἐν τῷ ναυστάθμῳ ἡμῶν· λέγω δὲ τὴν ἔλλειψιν τῆς πολεμικῆς ναυτικῆς σχολῆς, ἥτις νέον ἄλλο εἶς τὸ εἶδος αὐτῆς παρὰ τὸ Πανεπιστήμιον ἀποτελοῦσα κέντρον τῆς πανελληνίου ναυτικῆς παιδεύσεως, ἔσται καὶ ἡ βάσις τοῦ μέλλοντος ἡμῶν ἰδίᾳ ναυτικοῦ μεγαλείου· διότι ἐν αὐτῇ οὐ μόνον καὶ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, καὶ ναῦται δηλονότι καὶ δόκιμοι καὶ ἀξιωματικοί, θέλουσι διδάσκεσθαι τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν συναμα τῆς ναυτικῆς ἐπιστήμης, καὶ πάσας τὰς πολεμικὰς ναυτικὰς ἀσκήσεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἄρχειν καλῶς καὶ τὸ ἄρχεσθαι, ὅ ἐστιν ἡ πρώτη καὶ μεγίστη τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν. Καὶ ἀληθῶς οἱ ναῦται ἡμῶν ὁποῖοι εἰσὶ σήμερον, ἀτομικῶς λαμβανόμενοι, εἰσὶν ἀναντιρρήτως οἱ ἄριστοι ναῦται τῆς ὑφηλίου, διότι καὶ καρτερικοί εἰσι καὶ παράτολμοι, καὶ λίαν εὐκίνητοι καὶ ἀνδρεῖοι· πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὀλιγαρκεῖς καὶ πειθήνιοι καὶ εὐάγωγοι καὶ νηφάλιοι, καὶ πάσας ἐν γένει ἐκ φύσεως κέκτηνται τὰς ἀτομικὰς ἀρετὰς τοῦ τετελειωμένου ναύτου, ἀλλ' ὅ,τι σύνολον λαμβανόμενοι, ὅ,τι σῶμα στρατιωτικὸν θεωρούμενοι, προωρισμένον εἰς μάχην, εἰς νίκην καὶ εἰς κατάκτησιν, καὶ εἰς τὴν τῶν κατακτηθέντων ἀκριβῆ φυλακὴν καὶ συντήρησιν, δυστυχῶς εἰσὶν ἔτι ἄχρηστοι καὶ ἀνεπαρκεῖς, διότι ταῦτα δὲν εἶναι πλέον ἔργα ἀτομικῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ παιδείας καὶ ἐπιστήμης, ὧν οὐδέποτε συστηματικῶς οἱ δυστυχεῖς ἡμῶν ναῦται ἐγεύσαντο. Εἰσέτι διατηρῶ ζωηρότατα ἐν τῇ μνήμῃ σκηνήν τινα ναυτικήν, ἥτις παρέστη ἐνώπιόν μου ἐν τῷ ναυστάθμῳ. Πρωΐαν τινὰ δηλονότι αἰθρίου ὄντος πρὸ μικροῦ καὶ ἀνεφέλου τοῦ οὐρανοῦ, αἴφνης ἠγέρθη λαίλαψ δεινὴ μετὰ ἀνέμου σφοδροτάτου καὶ βροχῆς ῥαγδαιοτάτης. Αἱ λέμβοι καὶ αἱ ἄκατοι τοῦ ναυστάθμου, ὁρμιζόμεναι ἡ μία παρὰ τὴν ἄλλην, ἤρχισαν νὰ συνταράσσωνται καὶ συγκρούωνται κατ' ἀλλήλων, ἀπειλοῦσαι τὴν τελείαν αὐτῶν συντριβήν. Ἐν ἀκαρεῖ δὲ τότε αὐθόρμητοι παῖδες Πορίων, ἐργαζόμενοι ἐν τῷ ἕλει καὶ ἐξάγοντες τὴν ἰλὺν αὐτοῦ, ὡς ἐκ συνθήματος ἅπαντες ἀφέντες τὰ πτύα καὶ ῥίψαντες τὰς δικέλλας, ἐρρίφθησαν εἰς τὰ κύματα, καὶ νηχόμενοι ὡς εἶχον ἐνδεδυμένοι ἔφθασαν εἰς τὰς λέμβους, ἐπέβησαν ἐπ' αὐτῶν, ἠραίωσαν αὐτάς, καὶ ὡς ἄριστοι ἐκ φυσικοῦ ἐνστίγματος ναυτικοί, ἠσφάλισαν αὐτὰς εἰς θέσεις καταλληλοτάτας. Ταῦτα

δὲ πάντα γινόμενα ὡς εἴρηται αὐθορμήτως καὶ ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐφαίνοντο λέγοντα τοῖς πᾶσι γεγωνυῖα τῇ φωνῇ· Ἰδοὺ τὰ ἔργα ἡμῶν ἰδοὺ ὁ προορισμός! Ἔχομεν λοιπὸν ἀναντιρρήτως ναύτας καὶ ναύτας ἀρίστους ὑπὸ τῆς φύσεως ἡμῖν δεδομένους, οὐχὶ ὅμως καὶ ναυτικὸν στρατόν· διότι λείπει αὐτοῖς ἡ ἐκ παίδων ναυτικὴ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις, ἥτις εἶναι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς βαθμηδὸν οἰκοδομοῦσαι μεθοδικῶς καὶ ἐπισταμένως αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ, δύνανται νὰ ἐγείρωσιν εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον ἐρρωμένον καὶ πάγιον τὸ ναυτικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα. Λέγω δὲ εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον, διότι ὡς ἅπαντες οἱ εἰδήμονες κοινῇ γνώμῃ ὁμολογοῦσι, καὶ ἡ πεῖρα πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων τῶν αἰώνων ἀπέδειξε, στρατὸς ναυτικὸς κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ σημασίαν δὲν αὐτοσχεδιάζεται, ἀλλὰ δεῖται καὶ χρόνου μακροῦ, καὶ παρασκευῆς λαμπρᾶς, καὶ θελήσεως ἀμετατρέπτου, καὶ ὑπομονῆς ἀκαταβλήτου. Δὲν ζητοῦμεν νῦν λοιπὸν ἐπαναλαμβάνομεν στόλους πολυκρότους, καὶ σκευοθήκας ἀπεράντους, καὶ μυριάδας ναυτῶν, διότι ταῦτα πάντα εἶναι ἀδύνατα, ἀλλ' ἁπλῶς εὐχόμεθα, δεόμεθα, ἱκετεύομεν, θεούς τε καὶ δαίμονας ἵνα τεθῶσι νῦν τὰ ἀληθῆ θεμέλια, ἐφ' ὧν στηριζόμενα θέλουσιν ἐγερθῇ βαθμηδὸν ταῦτα πάντα ὡς δεῖ ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ. Ἐν τούτῳ δὲ ὁμολογητέον, ὅτι τὰ πρῶτα τοὐλάχιστον εὐτυχῆ βήματα πρὸς τὴν μέλλουσαν τοῦ πολεμικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ ἀνάπτυξιν καὶ κατάρτισιν ἤδη ἐγένοντο ἐν τῷ ναυστάθμῳ. Τοιαῦτα δὲ θεωρῶ ἐκ τῶν ἐνόντων, πρῶτον μὲν τὴν τελείαν περιστολὴν πάσης καταχρήσεως, τὴν τάξιν καὶ τὴν μέθοδον καὶ τὴν σκοπιμότητα ἑνταυτῷ εἰς πάσας τὰς ἐπιχειρουμένας ἐργασίας, τὴν πρόνοιαν τοῦ μέλλοντος, καὶ τοῦ ἄρχοντος τὸ παράδειγμα πρὸς τοὺς ἀρχομένους τοῦ σέβεσθαι ὑπὲρ πάντα τὸν νόμον, καὶ θεωρεῖν τοῦ ἰδιωτικοῦ προτιμώτερον καὶ ἀνώτερον τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας. Εἴθε δὲ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος ὡς ἡμέραι προάγηται καὶ εὐοδοῦται ὁ ἐν Καλαυρίᾳ ναύσταθμος, καὶ εἴθε πάντοτε ἡ προϊσταμένη ναυτικὴ ἀρχὴ ἐμπνέηται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, προστατεύουσα καὶ στηρίζουσα τὰ ἔργα τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ· πρὸ πάντων δὲ μάλιστα ἐπὶ τοῦ παρόντος φιλοτίμου τῶν ναυτικῶν ὑπουργοῦ, συνυπογράψαντος μετὰ τριῶν ἑτέρων λογίων ἀξιωματικῶν τοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ, φυλλάδιόν τι ἐκδοθὲν περὶ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1843, ἐν ᾧ αἱ ὑγειέσταται εὕρηνται περὶ ναυσταθμου ἰδίως ἀρχαί.

Πασίγνωστος ἀλήθεια ἐστιν αὕτη, ὅτι οὐδ' ἔθνος τι μακρὰν οἰκοῦν τῆς θαλάσσης ἀπεδείχθη ποτὲ ἔνδοξον καὶ ἱστορικὸν, οὐδὲ θαλάσσιόν τι ἔθνος ἐγένετο μέγα καὶ φοβερὸν τοῖς πολεμίοις αὐτοῦ, καταφρονῆσαν τῆς θαλασσίας αὐτοῦ δυνάμεως. Ἀλλ' ἴσως εἴπωσιν ἐνταῦθα τινὲς, πρὸς τί ὁ τοσοῦτος θόρυβος καὶ αἱ κραυγαὶ περὶ ναυτικοῦ, μὴ δὲν ἔχομεν τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν φέρον ἡμῖν καθ' ἑκάστην καὶ χρήματα καὶ προϊόντα παντοῖα; Τοῦτο μὲν ἀληθὲς, ὅτι ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία προάγει καθ' ἑκάστην τὴν ὑλικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν, καὶ ἐστιν οὐσιωδέστατον καὶ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ὑλικῆς ἡμῶν ἀναπτύξεως καὶ εὐδαιμονίας· ἀλλὰ ποῦ καὶ πότε ὑπῆρξε ποτὲ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν μόνιμον καὶ ἀσφαλὲς ἄνευ τῆς ὑποστηρίξεως καὶ τῆς προστασίας τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ; Παραλείποντες δὲ τὰ μυρία παραδείγματα τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, ἐπὶ τῶν προτελευταίων ἡμῶν ἡμερῶν ποῦ ἐφάνησαν, καὶ τί δὲν ἔπαθον τὰ ἐμπορικὰ τῆς μεγάλης Ῥωσσίας πλοῖα καθ' ἅπασαν τὴν ἀπέραντον αὐτῆς ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου; Εἰς τίνας δὲ ἀπωτάτους μυχοὺς δὲν ἐκρύβησαν προχθὲς ἔτι τὰ ἐμπορικὰ ἀτμοκίνητα τῆς ἑταιρίας τοῦ Λώϋδ, κατὰ τὸν τελευταῖον Γαλλοαυστριακὸν πόλεμον; Οἷαν δὲ ὕβριν ὑπέστη καὶ τὸ ἡμέτερον ναυτικὸν πρὸ δεκαετίας ἐν πλήρει εἰρήνῃ καὶ συμμαχίᾳ αἰχμαλωτιζόμενον ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς Εὐρώπης ἁπάσης! Ἑνὶ δὲ λόγῳ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἄνευ τοῦ πολεμικοῦ δὲν εἶναι ἄλλο, ἢ ποίμνη πλήρης παχυτάτων προβάτων καὶ ἐριφίων, ἄνευ φυλάκων κυνῶν, ἐν ᾗ ἀφροντίστως εὑρίσκουσιν οἱ πειναλέοι λύκοι παρεσκευασμένον τὸ δεῖπνον αὐτῶν κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὀρέξεως. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ, ἐνίστανται ἄλλοι, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν εἴχομεν πολεμικὸν ναυτικὸν, ἡ ἐμπορικὴ ἡμῶν ναυτιλία ἤνθει καὶ ἤκμαζε, διότι τότε, πρῶτον μὲν ἡ ναυτιλία ἡμῶν ἵστατο ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ περ βεβαίως προστασίαν λεόντειον, φοβερᾶς τινος ἄλλοτε καὶ αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ δυνάμεως· καὶ δεύτερον ὅπερ καὶ κύριον, τὸ τότε ἡμῶν ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἦν σχεδὸν κατὰ πάντα ἑνταυτῷ καὶ πολεμικὸν, καὶ τοσοῦτο μάλιστα καλῶς παρεσκευασμένον ἐκ πολλοῦ χρόνου εἰς πόλεμον, ὥστε καὶ μετὰ τῶν τότε θαλλασοκρατόρων τῆς Μεσογείου Ἀλγερίνων καὶ Τριπολιτῶν συμπλεκόμενον, πολλάκις ἠρίστευε καὶ ἐνίκα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ καλούμενα ἐμπορικὰ πλοῖα μετασχόντα ἐνδόξως τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ἐναργῶς ἀπέδειξαν αὐτοῖς τοῖς δεσπόταις ἡμῶν, οἷα ἦν αὐτῶν ἡ ἀλκὴ καὶ ἡ δύναμις. Πλὴν ὅσῳ καὶ ἂν καταρτίσωμεν τελείαν καὶ ἐμπειροπόλεμον τὴν ναυτικὴν ἡμῶν δύναμιν, δυνάμεθα ποτὲ νὰ παλαίσωμεν πρὸς τὰς ναυτικὰς μεγάλας δυνάμεις; Τοῦτο φρονῶ οὐδεὶς ἡμῶν ἐφαντάσθη πώποτε, οὕτως ἐχούσης τῆς εὐρωπαϊκῆς καλουμένης ἰσορροπίας· ἐν τούτῳ δὲ, πρῶτον μὲν δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ μόναι αὗται αἱ μεγάλαι καὶ εὐεργέτιδες ναυτικαὶ δυνάμεις· εἰσὶ καὶ ἄλλαι δευτερεύουσαι καὶ ἐντὸς καὶ πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, μεθ' ὧν ἐνδέχεται ποτε νὰ ἔλθωμεν εἴς τινα σύγκρουσιν, καὶ ἐπιτυχῶς ἐν θαλάσσῃ ν' ἀγωνισθῶμεν· δεύτερον δὲ ἡ ἀξιόμαχος ναυτικὴ δύναμις δὲν σώζει μόνον ἐν τῷ πολέμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ τὰ μάλιστα ὠφελεῖ, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐν αὐτοῖς τοῖς λιμέσι τῶν φίλων δυνάμεων προστατεύουσα τὸ ἐμπόριον καὶ τοὺς ἐμπορευομένους, ποικίλας παρέχουσα καὶ παντοειδεῖς ὠφελείας τῇ ναυτιλίᾳ· γιγνομένη δὲ ὁ τύπος καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ διατυπουμένου κατ' εἰκόνα αὐτῆς, δύναται ἐν ὥρᾳ κρισίμῳ εὐχερῶς νὰ συμπληρωθῇ καὶ καταρτισθῇ ἐξ αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ὁ σπουδαῖος ὀργανισμὸς καὶ ἡ τελεία κατάρτισις ἕτερόν τι μέγα πλεονέκτημα παρέχει τῷ ἔθνει, τὴν τῶν ἄλλων ναυτικῶν ἐθνῶν δηλονότι ἐκτίμησιν καὶ προσπάθειαν ἐπὶ φιλίᾳ καὶ συμμαχίᾳ. Ἔχομεν δὲ τοῦτο πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἡμῶν, ὅτι ὡς ἄνθρωπόν τινα σμικρὸν καὶ οὐτιδανὸν οὐδεὶς σπεύδει ν' ἀποκτήσῃ φίλον, ἢ σύμβουλον ἢ συμβοηθὸν, οὕτω καὶ ἔθνους τινὸς μηδεμίαν δύναμιν κεκτημένου, καὶ οὐδὲν ἑτέρῳ τινὶ συμφέρον παρέχοντος, οὐδεὶς ἐπιζητεῖ τὴν φιλίαν, οὐδεὶς φροντίζει περὶ αὐτοῦ. « Συμμαχεῖν καὶ προσέχειν τὸν νοῦν τούτοις ἐθέλουσιν ἅπαντες, οὓς ἂν ὁρῶσι παρεσκευασμένους καὶ πράττειν ἐθέλοντας ἃ χρή.»

Ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν συμβαδίζει ἀπαρεγκλίτως μετὰ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ· ὅπου ὑπάρχει τοῦτο, ἐκεῖ καὶ ἐμπόριον, καὶ πλοῦτος, καὶ δόξα ἐθικὴ, καὶ δύναμις ὑλική. Ὁπόσον δὲ σπουδαίαν καὶ ἀπαραίτητον περὶ τὴν ἐθνικὴν εὐκλειαν ἐθεώρουν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὴν θαλασσίαν δύναμιν, οὐδεὶς ἄλλος ἐκφράζει λαμπρότερον καὶ χαριέστερον, ἢ ὁ οὐράνιος Σοφοκλῆς, ὃς παρὰ τῇ *γλαυκῇ ἐλαίᾳ*, τῷ δώρῳ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑμνεῖ ὡς τὸ μέγιστον καύχημα τῶν Ἀθηνῶν τὸ δῶρον τοῦ Ποσειδῶνος.

Ἄλλον δ' αἶνον ἔχω πατροπόλει τῇδε κράτιστον.
δῶρον τοῦ μεγάλου δαίμονος, εἰ
πεῖν, χθονὸς αὔχημα μέγιστον,
εὐίππον, εὔπωλον, εὐθάλασσον.
Ὦ παῖ Κρόνου, σὺ γάρ νιν εἰς
τόδ' εἶσας αὔχημ', Ἄναξ Ποσειδάν,
Ἱππόισιν τὸν ἀκεστῆρα χαλινὸν,
πρώταισι ταῖς δε κτίσας ἀγυιαῖς.
ἁ δ' εὐήρετμος ἁπαγὶ ἁλία
χερσὶ παραπτομένα πλάτα
θρώσκει, τῶν ἑκατομπόδων
Νηρῇδων ἀκόλουθος.

Ἄνευ τῆς θαλασσίας δυνάμεως οἱ Ἕλληνες οὐδὲ κἂν νὰ φαντασθῶσι ποτὲ ἠδύναντο τὴν ἀποστολὴν τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀποικιῶν εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς τότε οἰκουμένης γῆς παράλια μέρη, δι' ὧν πανταχοῦ διαδόντες τὸν ἑλληνισμὸν, καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα ηὔξησαν καὶ διετράνωσαν, καὶ τὸν κόσμον αὐτὸν ἐξηυγένισαν καὶ ἐξεπολίτισαν. Ἓν καὶ δὲ μόνον παράδειγμα παρέχει ἡμῖν ἡ ἱστορία τῶν ἐθνῶν, περὶ δημιουργίας μεγάλης τινὸς δυνάμεως καὶ ἀρχῆς, ἄνευ σπουδαίας συμπράξεως τοῦ ναυτικοῦ, τὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὃς ἀπὸ τῆς Εὐρώπης περαιωθεὶς εἰς Ἀσίαν διέλυσε τὸν στόλον αὐτοῦ, καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸς ἑαυτὸν πάσης μετὰ τῆς Εὐρώπης συγκοινωνίας, ἔκθετον μάλιστα ἐγκαταλιπὼν τὸν πυρῆνα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, τὴν Μακεδονίαν, εἰς πάσας τὰς προσβολὰς πολλῶν ἐχθρικῶς αὐτῇ διακειμένων θαλασσοκρατούντων Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τοῦ δαιμονίου τούτου ἀνδρὸς τὰ ὑπερφυῆ τολμήματα, εἰς οὐδεμίαν ὑποκείμενα στάθμην, δὲν δύνανται ποσῶς νὰ χρησιμεύσωσιν ὑμῖν τοῖς νάνοις ὡς παραδείγματα. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ὁ ἰσόθεος φὼς ἀναγκάσθη μετὰ ταῦτα νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν, ἢ ὅπως ἐκβιάσῃ πόλιν τινὰ πολιορκουμένην, ἢ ὅπως ἀνοίξῃ νέους θαλασσίους ἀγνώστους πόρους πρὸς εὐχερεστέραν συγκοινωνίαν τῶν λαῶν, ἢ ὅπως τέλος ὑποστηρίξῃ πᾶς κατὰ ξηρὰν αὐτοῦ στρατιωτικὰς κινήσεις. Ἄλλοτε φίλοι ἄνδρες συνέταξαν εἰς ἓν, ὥς ποτε κάλλιον ἠδυνήθησαν πλεῖστα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων χωρία, δι' ὧν ἐκφανεῖς καθίστανται αἱ ἰδέαι αὐτῶν περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τῆς θαλασσίας δυνάμεως. Προσθῶμεν δὲ νῦν ἐνταῦθα καὶ ἡμεῖς ἐξ αὐτῆς τῆς ναυτικῆς τῶν ἀρχαίων ἱστορίας ἕτερά τινα τεμάχια πραγματικὰ, συμπληρωτικὰ τῶν λόγων αὐτῶν, καὶ ἀποδεικτικὰ τῆς συμφωνίας τῶν θεωριῶν αὐτῶν πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰ ἔργα. Παραλείποντες δ' ἐνταῦθα κατὰ μέρος τὰ ἀρχαιότερα ἢ ἀπώτερα, ὡς φέρ εἰπεῖν τὴν περιώνυμον μητρόπολιν τῆς ἐνδόξου Μασσαλίας τὴν Φώκαιαν, ἥτις πρώτη πασῶν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἐναυμάχησε κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ ἐνίκησε αὐτοὺς, τὴν Σάμον, ἧς ἡ ναυτικὴ δύναμις κατ' αὐτοὺς ἤδη τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους πέραν ἐξετάθη τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, τὴν Μίλητον, ἥτις πρώτη κατέστησεν εὔξεινον τὸν ἀληθῶς ἄξενον καὶ ἄγριον πόντον, πλείστους ναυτικοὺς σταθμοὺς καὶ ἐμπορεῖα καταστήσασα ἐν αὐτῷ, τὴν Κρήτην, ἧς τὸ ναυτικὸν ἐπὶ Μίνω παρέσχεν αὐτῇ ἀληθῆ τινα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα θαλασσοκρατίαν, τὴν περιώνυμον Ῥόδον, ἧς ἡ κολοσσιαία θαλασσία δύναμις καὶ ἡ σπανία διπλωματικὴ ἱκανότης κατέστησαν αὐτὴν πᾶσι σεβαστὴν καὶ ἐπίζηλον, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ δημοκρατίας ἤδη παρεδέξαντο πλεῖστα ἐκ τοῦ ναυτικοῦ κώδικος τῶν Ῥοδίων, εἰς ἃ μετὰ ταῦτα οἱ αὐτοκράτορες Αὔγουστος καὶ Ἀντωνῖνος ἐκ νέου ἐπιτήμως παρέσχον νόμου ἰσχύν. Παραλείποντες ἔτι τὴν Κύπρον, τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλας πολλὰς ναυτικωτάτας πόλεις, λάβωμεν ἰδίως ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπόδειγμα ἔνδοξον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἦν ἀναντιρρήτως ἀπὸ τῶν μηδικῶν χρόνων ἡ κυριωτάτη θαλασσία δύναμις ἐν τοῖς Ἕλλησι. Δὶς ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τῇ φορᾷ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων εὑρέθη ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ αὐτῇ σπουδαιοτάτῃ καὶ κρισιμωτάτῃ θέσει· τὸ μὲν μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι νίκην τοῦ Μιλτιάδου, τὸ δὲ μετὰ τὴν ἔνδοξον πέρας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀμφότεραι αὗται αἱ ἐποχαὶ καί τοι ἀπ' ἀλλήλων ἀπώταται, ταυτίζονται ὡς πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος ῥοπήν. Καὶ ἡ μὲν ἀρχαία ἐκείνη ἐποχὴ ἔσχε τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὸν Θεμιστοκλέα, σύνναυν καταστάντα ἐκ τῆς πρώτης ταύτης κατὰ τῶν βαρβάρων νίκης τῶν Ἑλλήνων, καὶ λέγοντα πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας καὶ θαυμάζοντας τὴν περὶ τὸν βίον μεταβολὴν, ὡς χαθεύδειν αὐτὸν οὐκ ἐῴη τὸ τοῦ Μιλτιάδου τρόπαιον. « *Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πέρας ᾤοντο τοῦ πολέμου τὴν ἐν Μαραθῶνι τῶν βαρβάρων ἧττα εἶναι, Θεμιστοκλῆς δὲ ἀρχὴν μειζόνων ἀγώνων, ἐφ' οὓς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἑλ-*

λάδος ἤλειφεν ἀεὶ, καὶ τὴν πόλιν ἤσκει, πόρρωθεν ἤδη προσδοκῶν τὸ μέλλον. » Ὅθεν ἀκμάζοντος τότε ἐν Ἑλλάδι τοῦ πρὸς Αἰγινήτας πολέμου, συνέπεισεν ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν δῆμον, ἀφέντα τὴν διανομὴν τῆς Ἀσιατικῆς προσόδου, κατασκευάζειν ἐξ αὐτῆς κατ' ἔτος εἴκοσι τριήρεις, ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Αἰγινητῶν δῆθεν πόλεμον. Ἐκ τῶν χρημάτων δὲ τούτων ἑκατὸν ἐποιήθησαν τριήρεις, αἱ καὶ πρὸς Ξέρξην μετ' οὐ πολὺ ἐναυμάχησαν. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ἐποχῆς ἄρχεται κυρίως τὸ κράτος τῆς θαλασσίας τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ὀσημέραι αὐξανομένης. Ὅθεν ἐν μὲν τῇ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίᾳ, ὅπου κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἔργων παρὰ τοὺς κινδύνους οἱ Ἕλληνες ἐδιδάχθησαν « ὡς οὔτε πλήθη νεῶν, οὔτε κόσμος καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ πομπώδεις, ἢ βάρβαροι παιᾶνες, ἔχουσί τι δεινὸν ἄνδρασιν ἐπισταμένοις εἰς χεῖρας ἔναι, καὶ μάχεσθαι τολμῶσιν », μεταξὺ διακοσίων ἑλληνικῶν ἐν ὅλῳ τριήρων αἱ ἑκατὸν εἰκοσιεπτὰ ἦσαν τῶν Ἀθηναίων· κατὰ δὲ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν μεταξὺ τριακοσίων ἑβδομήκοντα ὀκτὼ ἑλληνικῶν, αἱ διακόσιαι ἤδη ἦσαν Ἀττικαί. Ὁ δὲ ἐν Μυκάλῃ τῷ αὐτῷ ἔτος (Ὀλυμπιάδ. 75, 2. 479. π. Χ.) τοὺς βαρβάρους καταναυμαχήσας στόλος τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τὸν Διόδωρον συνέκειτο ἐξ ἑκατὸν δέκα πλοίων. Ἀπὸ τῆς πρώτης δὲ ταύτης μεγάλης ἀνακωχῆς, πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀκαταπαύστως κύξανον καὶ ἐβελτίουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν στόλον αὐτῶν, ὥστε ἐντὸς δεκατριῶν ἐτῶν πρὸ τοῦ Αἰγινητικοῦ πολέμου (77 — 80 Ὀλυμπιάδ.), εἰς τὰς διακόσιας ἤδη ὑπαρχούσας τριήρεις προσετέθησαν ἕτεραι ἑκατόν. Ἀπὸ δὲ τῆς εἰρήνης μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν (τὸ γ' τῆς 83 Ὀλυμπιάδος) μέχρι τῆς πρώτης ἐν τῷ πελοποννησιακῷ πολέμῳ ἀνακωχῆς (Ὀλυμ. 89, 2.), ἀδιαλείπτως κύξανον ἔτι οἱ Ἀθηναῖοι τὸν στόλον αὐτῶν, ὥστε ὅτε ἐξερράγη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἕτεραι ἑκατὸν νέαι τριήρεις ἦσαν ἤδη νεναυπηγημέναι. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην, ἢ τὴν καλουμένην εἰρήνην τοῦ Νικίου, οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ μὲν τὸν Αἰσχίνην κατεσκεύασαν ἑτέρας τριακοσίας τριήρεις, κατὰ δὲ τὸν Ἀνδοκίδην μάλιστα καὶ τετρακοσίας. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν Θουκυδίδην εἶχον ἐν τοῖς λιμέσιν αὐτῶν τριήρεις *πλοίμους*, ἤτοι δοκίμους καὶ ἐντελῶς παρεσκευασμένας εἰς μάχην, *τριακοσίας*. Ταύτην δὲ βεβαίως τὴν πλήρη ζωῆς καὶ στρατιωτικοῦ βίου ἐποχὴν ἔχει ἐν τῷ νῷ ὁ Ἀριστοφάνης, περιγράφων εἰς τοὺς Ἀχαρνεῖς αὐτοῦ τὴν ὄψιν τῆς πόλεως ἐν καιρῷ ναυτικῆς τινος ἐκστρατείας.

Καὶ κάρτα μὲν τ' ἂν εὐθὺς καθείλετο
Τριακοσίας ναῦς· ἦν δ' ἂν ἡ πολις πλέα
Θορύβου στρατιωτῶν περὶ τριηράρχου βοῆς
Μισθοῦ διδομένου, παλλαδίων χρυσουμένων,
Στοᾶς στεναχώσης, σιτίων μετρουμένων,
Ἀσκῶν, τραπεζῶν, κάδους ἀνουμένων,
Σκορόδων, ἐλαῶν, κρεμμύων ἐν δικτύοις,
Στεφάνων, τριχίων, αὐλητρίδων, ὀκταπίων·
Τὸ νεῴριον δ' αὖ κωπέων πλατουμένων,
Τύλων φερόντων, θαλαμιῶν τραπουμένων,
Ἀλλῶν, κελευστῶν, γυγλάνων, συριγμάτων.

Οὐδὲν δὲ ἄλλο γεγονὸς σαφέστερον, ἀποδείκνυσι τὸ μέγεθος τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἢ ἡ κατὰ τῆς Σικελίας αὐτῶν ἐκστρατεία, καθ' ἣν ἀκμάζοντος ἔτι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου διακοσίας τριήρεις ἐξώπλισαν, φερούσας ἐν ἑαυταῖς ἑξήκοντα χιλιάδας ἄνδρας! Ἀλλὰ τοῦτο καθ' ἑαυτὸ εἶναι σχεδὸν μηδέν· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι ἐνῷ πᾶσα φεῦ ἡ δύναμις αὕτη ἐν Σικελίᾳ ἀπώλετο καὶ πρὸ τῆς μεγίστης ταύτης μάλιστα συμφορᾶς διακόσιαι ἕτεραι τριήρεις ἐν Αἰγύπτῳ αὐτοῖς πληρώσασι διεφθάρησαν, περὶ δὲ Κύπρον πεντήκοντα καὶ ἑκατόν, τελευταῖον δὲ ἐν Ἑλλησπόντῳ ἕτεραι διακόσιαι κατεστράφησαν, δὲν διελύθη πάσως ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴν ἑγδοήκοντα καὶ ἑξὴ τριήρεις ἐξώπλισαν, δι' ὧν κατεναυμάχησαν τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ πρῶτον ἐν Ἀβύδῳ καὶ τὸ δεύτερον ἐν Κυζίκῳ. (Ὀλυμ. 92, 2). Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐκπλέει ὁ Ἀλκιβιάδης μεθ' ἑκατὸν τριήρων, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Κόνων μεθ' ἑβδομήκοντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τελευταῖος οὗτος στόλος ὑπῆρξεν ἀτυχὴς ὡς γνωστόν, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώπλισαν ἑτέρας ἑκατὸν δέκα τριήρεις. Ἐν τῇ ἀτυχεῖ δὲ τέλος ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίᾳ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων ἀπώλοντο ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ δυστυχέστατον τοῦτο τέλος τοῦ οἰκτροῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (Ὀλυμ. 93, 4.) ἐξαντλήσαντος κατὰ κράτος τὰς δυνάμεις τῆς πόλεως, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἤργησαν ν' ἀναλάβωσιν· ὅθεν περὶ τὴν ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα ἠδύναντο αὖθις νὰ ἐξοπλίσωσι 200 τριήρεις, ναυαρχουμένας ὑπὸ τοῦ Χάρητος, Τιμοθέου, Χαβρίου καὶ Ἰφικράτους, οἵτινες ἐπὶ τέλους καὶ ἠνάγκασαν τὴν ἀγέρωχον Σπάρτην ν' ἀναγνωρίσῃ ἑκοῦσα ἀέκουσα τὴν θαλασσίαν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἔτι δὲ τὴν ἑκατοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα ὁ Δημοσθένης εἰς τριακοσίας τριήρεις ὑπολογίζει τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης ἠδύνατο νὰ ἐκπλεύσῃ τοῦ Πειραιῶς. Ὁ δὲ φιλόπατρις ἐκεῖνος καὶ ἀσπίλος Λυκοῦργος ὁ ῥήτωρ, κατώρθωσε ν' ἀναβιβάσῃ αὖθις τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τετρακοσίας τριήρεις, ἐν μέρει μὲν ἐπισκευάζων τὰς ἀρχαίας ἐν μέρει δὲ ἑτέρας νέας ναυπηγῶν, ὥστε ἐπλήρωσεν οὕτω πάντα τὰ νεώρια τῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν.

Αὕτη δὲ τοῦ ἀρχαίου ὄντως Ἕλληνος ἡ πρὸς πάθεια καὶ ὁ ζῆλος πρὸς ἀνανέωσιν καὶ τὴν εἰς ἀκέραιον οὕτως εἶπεῖν ἀποκατάστασιν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Ἀθηνῶν, δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἡ τελευταία ψυχορραγοῦντος σώματος ἀκαρία ἀνάπτυξις τῶν ζωτικῶν δυνάμεων· καθότι εἰ καὶ ἀληθῶς μετ' οὐ πολὺ ἐβοήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῖς Βυζαντίοις πέμψαντες αὐτοῖς ἑκατὸν εἴκοσι τριήρεις, καὶ μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχῃ ἐψήφισεν ὁ δῆμος ἵνα ἐξοπλίσωσι διακοσίας τριήρεις, καὶ κατ'

αὐτὴν μάλιστα τὴν 114, Ὀλυμπιάδα ἕτερόν τι ἀπαντῶμεν τοῦ δήμου ψήφισμα πρὸς ἐξοπλισμὸν 200 τριήρων καὶ 40 τετρήρων, εἰ καὶ προσέτι ἡ ὑλικὴ δύναμις καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητος, ὅμως τὸ πνεῦμα, ὁ ἐνεψύχου τὴν πολιτείαν καὶ ἡ ἠθικὴ δύναμις ἐφ' ἧς ἡ πολιτεία στηριζομένη ἦν ἀνεξάντλητος εἰς τὰς δυνάμεις καὶ ἀκαταδάμαστος εἰς τὰς συμφορὰς, ἀπέπτη νῦν καὶ ἀπέπτη ἀνεπιστρεπτεί. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἤδη καὶ ἀλλαχοῦ ἐγένετο λόγος πολύς· ὅθεν περιττὴ ἐνταῦθα καὶ ἄπο σκοποῦ ἡ ἐπανάληψις τῆς τοιαύτης ἱερεμιάδος.

Σπουδαιότατα δὲ ὡς πρὸς τὸ ἡμέτερον τοῦτο ἀντικείμενον εἰσὶν αἱ τυχαίως πρό τινων ἐτῶν ἀνακαλυφθεῖσαι ἐν Πειραιεῖ ἐπιγραφαὶ παρὰ τὴν θαυμασίαν πιθανῶς σκευοθήκην τοῦ Φίλωνος, περιέχουσαι ἀκριβέστατον κατάλογον τῶν πολεμικῶν πλοίων τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν σκευῶν αὐτῶν καὶ τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τῆς 106 μέχρι τῆς 114 Ὀλυμπιάδος. Ἐκ τῶν ἀρχαίων δὲ τούτων περιεργοτάτων μνημείων τὸ ἐξῆς λαμβάνομεν ἐξαγόμενον περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων τῶν Ἀθηναίων κατὰ δεδομένας τινὰς ἐποχάς.

Ὀλυμπ. 106, 1.	Π. Χ. 356.	(Γέννησις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου).	τριήρεις 283.
» 112, 3.	» 330	(Μάχη ἐν Γαυγαμέλαις καὶ θάνατος τοῦ Δαρείου.)	τριήρεις 302 τετρήρεις 19.
» 113, 3.	» 326	(Ἀλέξανδρος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου στρατεύει κατὰ τῆς Ῥώμης.)	τριήρεις 360 τετρήρεις . . .
» 113, 4.	» 325	(Ὁ Δημοσθένης φεύγει ἐξ Ἀθηνῶν καταδικασθείς).	τριήρεις 360 τετρήρεις 50.
» 114, 2.	» 323	(Λαμιακὸς πόλεμος καὶ θάνατος Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου πρὸ ἑνὸς ἔτους.	τριήρεις 365 τετρήρεις . . . πεντήρεις . . .

Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὰς ναυτικὰς ταύτας ἀπογραφὰς πλοῖα ἐλάσσονα τῶν τριήρων ὡς φέρ' εἰπεῖν εἰκόσοροι, τριακόντοροι, πεντηκόντοροι καὶ ἑκατόντοροι, οὖσαι νῆες μονήρεις ἤτοι μονόκροτοι ἀναφέρονται μὲν ἐνίοτε, ἀλλ' εἰς τὰ ἀνωτέρω ὁλικὰ ποσὰ δὲν συμπεριλαμβάνονται· μὴ θεωρούμεναι ὡς πλοῖα πολεμικά. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τάξις καὶ ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ συντομία ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν ταῖς δημοσίαις ταύταις ἀπογραφαῖς τοῦ στόλου. Μία μόνον λέξις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκφράζει τὴν κατάστασιν τοῦ πλοίου· ὡς φέρ' εἰπεῖν, ἄχρηστος, παλαιὰ, καινὴ, δόκιμος, ἐπισκευὴς θεομένη, ἀνεπίσκευος, ἐπεσκευασμένη, ἄσκευος, πρώτη (ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τοῦ πλοίου) δευτέρα, τρίτη, ἔσχατος.

(*Ἕπεται τὸ τέλος.*)

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΓΑΛΑΠΑΓΩΝ ΝΗΣΩΝ.

—ooo—

Ὁ γάλλος ὑποναύαρχος **K. Dupetit - Thouars** ἀπεύθυνεν ἐσχάτως τὴν ἐξῆς ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἐν Παρισίοις ἀκαδημίαν τῶν ἐπιστημῶν περὶ τῶν ἐν τῇ Πολυνησίᾳ κοραλλωδῶν νήσων καὶ τοῦ ἀρχιπελάγους τῶν *Γαλαπάγων*.

« Παρακαλῶ τὴν ἔντιμον ταύτην ἀκαδημίαν ἵνα μοι ἐπιτρέψῃ νὰ ὑποβάλω αὐτῇ παρατηρήσεις τινας, ἃς ἔκαμον ἐν τῷ ἀρχιπελάγει τῶν Γαλαπάγων νήσων, καὶ ἐπὶ τῶν κοραλλωδῶν νησιδίων τῆς Πολυνησίας. Ταύτας νομίζω πολλοῦ λόγου ἀξίας, ὡς ἀφορώσας τὴν τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν γέννησιν.

» Περιπλέων τὰς Γαλαπάγας νήσους ἐθαύμαζον αὐτάς. Ὅλαι αὐταὶ ἀρχὴν ἔχουσιν νεωτάτας ἡφαιστείους ἐκρήξεις, καὶ ὁλονὲν ἀναπτύσσονται βαθμηδόν, τὴν δὲ ἀνάπτυξιν αὐτῶν διακρίνει τις εὐκόλως ἀποδεικνύουσαν κατά τινα τρόπον τὴν σχετικὴν τῆς αὐτῶν γεννήσεως ἀρχαιότητα. Μία τις τούτων μάλιστα, ἡ καλουμένη *Ἀλδὴ Μάρλη*, εἶναι εἰσέτι πεπυρωμένη, καὶ τὸ γεννῆσαν αὐτὴν ἡφαίστειον ἀναδίδει καθεκάστην καπνόν, ἐνίοτε δὲ καὶ φλόγας πυρός. Ἡ νῆσος αὕτη εἶναι ὑψηλὴ καὶ παριστᾷ σωρὸν ἡφαιστείων λίθων, δηλονότι λάβας καὶ μύδρους μήπω συνηρμοσμένους, οὗ ἕνεκα λίαν δυσκόλως περιπατεῖ τις ἐπ' αὐτῆς. Οὐδαμοῦ ὑπάρχει ἴχνος φυτικῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἄκαρπος. Τὰ κατὰ τὰς λοιπὰς νήσους ἡφαίστεια ἐσβέσθησαν κατ' ἐποχὰς μᾶλλον ἢ ἧττον μεμακρυσμένας, καθότι τινὲς τῶν νήσων τούτων στεροῦνται εἰσέτι παντάπασι φυτῶν, καὶ τὰ τῶν βροχῶν ὕδατα καταβρέχουσιν ἐξ ὁλοκλήρου αὐτάς.

» Ἡ κατὰ τὰς εἰρημένας νήσους βλάστησις τῶν διαφόρων φυτῶν, δὲν εἶναι εἰς πάντα τὰ μέρη ἐξίσου ἀνεπτυγμένη, διότι εἴς τινας μὲν ἀπαντᾶται μόνον ἐπὶ τῶν κορυφῶν αὐτῶν, εἴς τινας δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ κατὰ τὰς πλευρὰς τῶν ὀρέων, οὗ ἕνεκα νομίζεις ὅτι ἀπαντᾷς ὁάσεις κατὰ τὴν ἔρημον· εἰς τινας δὲ ἄλλας ἡ βλάστησις ἐπεκτείνεται μέχρι τῶν ἀκτῶν, ἀναπτυχθεῖσα βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπανειλειμμένης ἀποσυνθέσεως διαφόρων φυτῶν, ἀποτελεσάντων εἶδος φυτικῆς γῆς, ἥτις συνδέει καὶ ποιεῖ γόνιμον τὸ ἔδαφος, ἐπιτρέπουσα ἐνταυτῷ τὴν ἐλευθέραν τῶν ὑδάτων ῥοήν. Εἰς τὰς νήσους ἐν αἷς ἡ βλάστησις εἶναι εἰσέτι ἀτελής, τὸ ἔδαφος μένει ἀείποτε ἐν τῇ πρωτοτύπῳ αὐτοῦ καταστάσει ἕως οὗ μετασχηματισθῇ ἐντελῶς, ὅπερ γίνεται βαθμηδὸν καὶ βραδέως. Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ φαίνεται κάλλιστα ὅτι ἡ βλάστησις τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν εἶναι μᾶλλον ἰσχυρὰ καὶ ἀνεπτυγμένη τῆς τῶν κατωτέρων, διότι τὰ μὲν δένδρα εἰσὶ μᾶλλον ὑψίκομα, τὰ δὲ φυτὰ πυκνότερα καὶ πλέον ζωηρά.

Εἰς δὲ τὰς νήσους τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς, οἷαι αἱ τῆς *ἑταιρίας τῶν Μαρκεσίων καὶ Σανδβίκων*, συμβαίνει τοὐναντίον, δηλαδὴ τὰ παρὰ τὰς ἀκτὰς φυτὰ καὶ δένδρα εἰσὶ μεγαλήτερα καὶ μᾶλλον ἰσχυ-

ρὰ ἢ τὰ τῶν ὑψηλῶν μερῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ἀδιάβροχον τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀλληλοδιαδόχως συγκροτηθέντος ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς φυτικῆς γῆς καὶ τῆς καταῤῥοῆς τῶν ὑδάτων, ἃ συσωρευόμενα ἐπὶ τῶν χαμηλοτέρων μερῶν καθιστῶσιν αὐτὰ γονιμώτερα καὶ πλέον εὔφορα.

» Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον γίνεται ὅτι δι' ἀκριβοῦς τινος παρατηρήσεως πασῶν τῶν ἡφαιστείων νήσων τῆς Πολυνησίας δυνάμεθα εὐκόλως νὰ συμπεράνωμεν τὴν τάξιν τῆς κατὰ προτεραιότητα ἐμφανίσεως αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτου παρετήρησα ὅτι μεταξὺ τῶν εἰρημένων νήσων, αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω λόγων θεωρούμεναι ἀρχαιότεραι, περικυκλοῦνται ὑπὸ σωρῶν κοραλίων, αἵτινες διὰ τῆς μικρᾶς ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου αὐτῶν ἀποστάσεως ἀποτελοῦσιν ἀσφαλεστάτους λιμένας· ἰδίως δὲ παρατηρεῖται τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ νήσῳ *Ταΐτη* ὅπου ἀριθμοῦνται ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα τοιαύτης φύσεως λιμένων.

» Αἱ δὲ τῶν Μαρκεσίων νῆσοι, αἵτινες κατ' ἐμὲ ἔπονται κατὰ δεύτερον βαθμὸν ἐν τῇ τάξει τῆς τῶν μνησθέντων νήσων γεννήσεως, οὐδόλως περικυκλοῦνται ὑπὸ τοιούτων σωρῶν κοραλίων, ἀλλὰ μόνον ὑπάρχουσι μικροί τινες σωροὶ εἴς τινα τῶν παραλίων αὐτῶν, οἵτινες κατ' ἐμὴν γνώμην, ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ τὸν πυρῆνα τῶν ἀκολούθως γεννηθησομένων σωρῶν. Αἱ Σανδβίκαι νῆσοι, αἵτινες δύνανται ἴσως νὰ συμπεριληφθῶσιν ἐν τῇ κατὰ δεύτερον ὡσαύτως βαθμὸν τάξει, εἰ καὶ δὲν περικυκλοῦνται ὑπὸ κοραλίων, γειτονεύουσιν ὅμως μετά τινος ὑφάλου κοραλίων, ἥτις σὺν τῷ ἀκροτηρίῳ τῆς νήσου ἀποτελεῖ τὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Ὀroloυloῦ* γνωστὸν λιμένα. Ἡ ὕφαλος αὕτη αὐξάνει καθεκάστην, καὶ ἀναμφιβόλως θέλει ποτὲ ἀνυψωθῇ μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων. Εἰς δὲ τὰς τῶν Γαλαπάγων νήσων, ἃς, κατ' ἐμέ, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν ἐν τῇ κατὰ τέταρτον βαθμὸν τάξει, οὐδεὶς σωρὸς κοραλίων ὑπάρχει, ἀλλὰ μόλις ἴχνη τινα εὑρίσκονται ἐν τῷ μυχῷ τοῦ *Ταχυδρομείου* τῆς νήσου *Φλωριάνης*.

» Ἂς ἐξετάσωμεν δὲ νῦν πῶς ἡ βλάστησις αὕτη τῶν νήσων Γαλαπάγων, ἡ τόσον περίεργος διὰ τὰ μέσα ἃ παρέχει πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς σχετικῆς ἡλικίας τῶν μνησθέντων νήσων, ἐγεννήθη. Εἴδομεν ὅτι αὕτη ἄρχεται ἐκ τῆς κορυφῆς. Ἰδοὺ λοιπὸν κατὰ ποῖον τρόπον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γέννησις αὐτῆς. Οἱ ἐτήσιοι ἄνεμοι συμπυκνούμενοι ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῶν ὀρέων, προξενοῦσιν ὑγρασίαν γεννῶσαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὃ διαλύει, ἰλύν τινα, ἥτις ἀποβαίνει ἡ βάσις πάσης βλαστήσεως. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς βλαστήσεως γεννᾶται ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ προχωρεῖ βαθμηδόν, ὡς εἶπον, καταβαίνουσα μέχρι τῆς βάσεως.

» Ἀλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ἑξῆς δύσκολον ζήτημα· Πόθεν προῆλθον τὰ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης σπέρματα; Πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ὑδάτων διαρκούσης τῆς ἡφαιστείου γεννήσεως, τῆς οὐδόλως ἀφανισάσης τὴν βλαστικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἢ ὅτι ἐκομίσθησαν διὰ τῆς τῶν ἀνέμων πνοῆς, ἢ τῶν ἐφεδρευόντων πτηνῶν.

» Τὸ δὲ αὐξάνον τὰς δυσκολίας ἐστίν, α') ὅτι οἱ ἐτήσιοι ἄνεμοι πνέουσιν ἐκ τῆς Ἀμερικῆς, ἐνῷ τὰ κατὰ τὰς νήσους Γαλαπάγας φυτὰ δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ τῶν τῆς Ἀμερικῆς φυτῶν εἴδους, οὐδὲ ὑπάρχουσιν ἐν Γαλαπάγοις πτηνὰ ἐκ τῶν ἐν Ἀμερικῇ εὑρισκομένων. β') ὅτι αἱ τῆς Πολυνησίας νῆσοι, ἐξ ὧν ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκομίσθησαν τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος σπέρματα, κεῖνται ἐν μεγίστῃ ἀποστάσει καὶ εἰς θέσιν ὑπήνεμον.

» Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν ἐν Γαλαπάγαις γενομένων παρατηρήσεων ἐξάγεται μᾶλλον ὅτι ἀνεπτύχθησαν βαθμηδόν, καὶ κατὰ σχετικὴν πρόοδον τῆς ἀναπτύξεως καὶ βελτιώσεως τοῦ ἐδάφους, ἢ μᾶλλον τοῦ περιέχοντος μέσου (du milieu embiant).

» Ἐξετάσας δὲ καὶ περὶ ζώων οὐδενὸς εἴδους ἀπήντησα εἰς τὰς νήσους *Ἄλβη Μάρλη* καὶ *Ναρβορούγηρ*. Εἰς πάσας σχεδὸν τὰς λοιπὰς εὑρίσκονται χελῶναι τρισμέγιστοι, ἐξ ὧν τινες ἔχουσι βάρος 600—700 χιλιογράμμων, ὁποίας οὐδέποτε εἶδον εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀμερικῆς, ἢ τὰς νήσους τῆς Πολυνησίας. Δὲν λέγω ὅτι δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὰς νήσους, ἃς δὲν ἐπεσκέφθην, διότι εἶδόν τινας, ἂν οὐχὶ τοῦ αὐτοῦ, τοὐλάχιστον παραπλησίου εἴδους, εἰς τὴν ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ Ὠκεανῷ νῆσον τῆς *Ἀταλήψεως*. Ὑπάρχουσι προσέτι εἰς διαφόρους τῶν Γαλαπάγων νήσους εἶδός τι ἀμφιβίων σαυρῶν, ἐχουσῶν μελανὴν τὴν ῥάχιν, λευκὴν δὲ ἢ ξανθὴν τὴν κοιλίαν· φέρουσι δὲ αὗται ἐπὶ τῆς ῥάχεως εἶδός τι πτερυγίου ὀδοντωτοῦ, ἐκτεινομένου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῆς οὐρᾶς. Τὸ μέγεθος τοῦ ζώου τούτου κατὰ μῆκος φθάνει μέχρι ἑνὸς γαλλικοῦ μέτρου. Ἔχουσι δὲ μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἀπαντωμένας ἐπὶ τῶν δένδρων τῶν φυτομένων παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ *Γουαϋακουήλη*, τὰς καὶ γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἰγουάνα*, ἃς θεωρῶ ὡς παραπλήσιόν τι εἶδος τῶν προαναφερομένων, ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν εἶναι καὶ αὐταὶ ἀμφίβιοι.

» Οἱ μῦς οἱ ὑπάρχοντες ἐν ταῖς Γαλαπάγαις νήσοις φρονῶ ὅτι ἐκομίσθησαν διὰ τῶν προσορμιζομένων ἐκεῖ πλοίων. Ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ νήσῳ Φλωριανῇ διάφορα ἄλλα εἴδη ζώων, κομισθέντα παρὰ τῶν ἀποίκων τῶν ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς τοῦ Ἰσημερινοῦ πολιτείας. Τὰ πτηνὰ ἃ ἐμφωλεύουσιν ἐπὶ τῶν νησιδίων εἰσὶ σχεδὸν ἅπαντα ἐκ τοῦ εἴδους τῶν θαλασσίων, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν ναυτῶν καλουμένου *φρεγάτα*· ὑπάρχει πρὸς τούτοις εἶθός τι μικροῦ πτηνοῦ ἔχοντος μέγεθος κίχλης, τὸ ὁποῖον ἤρχετο καὶ ἐπλησίαζεν αὐθορμήτως ἡμᾶς, οὗ ἕνεκα εὐκόλως ἐσυλλαμβάνομεν αὐτὸ διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο δὲ ἠμπορεῖ κάλλιστα νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τροφήν, διότι δοκιμάσαντες τὸ εὕρομεν εὐχυμότατον. Τὸ εἶδος τούτου τοῦ πτηνοῦ οὐδαμοῦ ἀπήντησα, καὶ νομίζω ἴδιον μόνον τῶν Γαλαπάγων νήσων.

» Πόθεν δὲ τὰ πτηνὰ ταῦτα ἕλκουσι τὸ γένος; Τοῦτο εἶναι ζήτημα οὗ τὴν λύσιν οὐδόλως τολμῶ νὰ προτείνω, διότι ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι πραγματικῶς εἰς οὐδὲν μέρος τῆς Ἀμερικῆς ἢ τῶν νήσων τῆς Πολυνησίας ὑπάρχουσιν.

» Οὐδένα χείμαῤῥον ἢ ῥύακα ἐκβάλλοντα εἰς τὴν θάλασσαν εὗρον ἐν Γαλαπάγαις. Τὸ ἐκ τῶν βροχῶν καταπίπτον ὕδωρ δὲν καταῤῥέει εἰσέτι ἢ μέχρι τῶν ὁρίων τῆς βλαστήσεως, ὅπου ὡσαύτως περιορίζεται καὶ ἡ συσσωρευομένη γῆ· καθότι τὸ ἔδαφος τῶν χαμηλοτέρων μερῶν, εὑρισκόμενον ἐν τῇ πρωτοτύπῳ εἰσέτι καταστάσει, ἀπορροφᾷ τὰ ὕδατα καὶ δὲν ἀφίνει αὐτὰ νὰ καταῤῥεύσωσι. Μόνον ἐν τῇ Φλωριανῇ νήσῳ, ἄνω τοῦ παραλίου *Βλακ-Βράγον*, εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἑνὸς ὡς ἔγγιστα μιλίου, εὑρίσκει τις ὕδωρ, ὃ συλλεγόμενον εἰς πίθους ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων χρησιμεύει εἰς τὰς καθημερινὰς αὐτῶν ἀνάγκας.

» Ἡ ἔλλειψις αὕτη τῶν ῥυάκων καὶ χειμαῤῥόων ἐν ταῖς Γαλαπάγαις νήσοις ἀποδεικνύει ἔτι μᾶλλον ὅτι εἰσὶ νεωτέρας γεννήσεως, διότι εἰς τὰς νήσους ἀρχαίας γεννήσεως, ὁποῖαι αἱ τῆς *Ἑταιρίας τῶν Μαρκεσίων καὶ Σανδβίκων*, εὑρίσκονται ῥύακες καταῤῥέοντες μέχρι τῆς θαλάσσης, οὐδέποτε σχεδὸν ξηραινόμενοι, καὶ πολλάκις μεταβαλλόμενοι εἰς ἀληθεῖς χειμαῤῥόους. Αἱ ἐπὶ τῶν Γαλαπάγων νήσων καταπίπτουσαι βροχαὶ περιορίζονται ἐνίοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ τῶν πλευρῶν τῶν βουνῶν, χωρὶς νὰ ἐκταθῶσι ποσῶς εἰς τὰ παράλια μέρη καὶ τὸν ὅρμον. Τὸ αὐτὸ ἀτμοσφαιρικὸν φαινόμενον παρετηρήσαμεν συνεχῶς καὶ εἰς τὰς τῶν Σανδβίκων νήσους, ὅπου πολλάκις ἴδομεν ῥαγδαίαν βροχὴν πίπτουσαν ἐπὶ τῶν βουνῶν, ἐνῷ οὐδεμία κὰν σταγὼν ὕδατος ἔπιπτεν ἐν τῷ λιμένι Χονολουλοῦ ἢ ἐν τῷ πλοίῳ ἡμῶν. Τὸ ὕδωρ τῶν βροχῶν τούτων καταπίπτον ξηραίνεται, ὡς λέγουσιν οἱ ναῦται, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, μετασχηματίζεται εἰς ἀτμὸν καὶ ἐξαφανίζεται διὰ τῆς ἐξατμίσεως. Ὁ μετασχηματισμὸς οὗτος εἶναι πάντη ὅμοιος τοῦ συμβαίνοντος εἰς τὰς θαλασσίας ὀμίχλας τῶν ἀκτῶν τῆς Καλλιφορνίας ἢ τῆς Νέας γῆς, αἵτινες διαλύονται καὶ ἀφανίζονται διὰ τῆς ἀνατακλάσεως τοῦ θερμαντικοῦ τῶν ἀκτῶν.

» Καὶ αἱ κοραλώδεις νῆσοι δίδουσιν ὡσαύτως ἀφορμὴν εἰς περιέργους παρατηρήσεις. Αὗται ἀνυψοῦνται ἐκ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης μέχρι τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, ὅτε παύουσιν αὐξάνουσαι καθέτως, ἀλλ' ἐκτείνονται ὁριζοντείως ἀποτελοῦσαι μικρὰς ὑφάλους σχηματιζομένας ἐκ τῶν λειψάνων τῶν κοραλίων τῶν παρὰ τῶν κυμάτων καταθριπτομένων καὶ ἀκαταπαύστως ἐπισωρευομένων, οὕτως ὥστε αἱ ὕφαλοι ἀνυψούμεναι ἔτι μᾶλλον ἀποτελοῦσιν ἐδαφός τι ἀλλαχοῦ μὲν ξηρὸν καὶ ἀλλαχοῦ κάθυγρον, ἅμα δὲ καλυπτόμενοι ὑπὸ φυτῶν καὶ δένδρων ἰδιαζόντων εἰς τὰς νήσους τούτων. Ποία δὲ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν; οὔτε κὰν ἀποπειρῶμαι νὰ τὸ εἴπω, διότι καὶ ἐνταῦθα παρουσιάζεται ἡ αὐτὴ δυσκολία. Τὰ ῥεύματα δηλονότι καθὼς καὶ οἱ ἄνεμοι διευθύνονται συνήθως ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, καὶ ἐν Ἀμερικῇ οὐδὲν τοιαύτης φύσεως δένδρον ὑπάρχει, διότι ταῦτα δὲν εὑρίσκονται ἢ ἐπὶ μόνον τῶν κοραλλειδῶν νήσων.»

Ἀναγνωσθείσης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Ἀκαδημίας, ὁ φυσιοδίφης Κ. Μίλνος Ἐδουάρδος ἀντέτεινε τάδε·

« Εἴς τι τῶν πονημάτων μου περὶ τῆς γεωγραφικῆς διατάξεως τῶν ὀστρακοδέρμων, ὑποβληθὲν πρὸ εἴκοσι σχεδὸν ἐτῶν εἰς τὴν ἀκαδημίαν ταύτην (Mémoire sur la distribution géographique des cétacés, par M. Milne Edwards dans les Annales des Sciences naturel. 1832, 2e série T. X. p. 129), ἀπέδειξα ὅτι τὰ ζωολογικὰ τῶν Γαλαπάγων νήσων εἴδη οὐδὲ ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀμερικῆς, οὐδὲ ἀπὸ ἄλλας νῦν ὑπαρχούσας γαίας, κειμένας πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀρχιπελάγους τούτου πηγάζουσι, καὶ ὅτι ἑπομένως τὰ ἐν αὐταῖς ζῶα ἀποτελοῦσιν ὅλως εἰδικήν τινα διάταξιν. Νεώτεραι δὲ παρατηρήσεις διαφόρων φυσιοδιφῶν καὶ περιηγητῶν ἐπιβεβαιοῦσιν ἔτι μᾶλλον, ὡς βλέπετε, αὐτὸ τοῦτο. Ἑπομένως φρονῶ ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος νῆσοι δὲν εἶναι νεωτέρας γεννήσεως, ὡς νομίζει ὁ Κ. Dupetit-Thouars, ἀλλὰ μᾶλλον λείψανα ἠπείρου ἢ μεγάλου τινὸς ἀρχιπελάγους προϋπάρξαντος ἄλλοτε εἰς τὰς θαλάσσας ταύτας, πρὸ πολλοῦ δὲ ἤδη χρόνου καταβυθισθέντος διά τινος κινήσεως ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω μέρους τινος τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς, ὡς ἐνίοτε καὶ νῦν συμβαίνει εἰς τὰς χώρας ἐκείνας.

» Ἐν τοιαύτῃ ἑπομένως ὑποθέσει τὰ ἐν Γαλαπάγαις ζῶά τε καὶ φυτὰ δὲν πηγάζουσιν ἐκ πλάσεώς τινος ἐπισυμβάσης κατὰ τὰς νεωτέρας ἐποχάς, ἀλλ' ἀπεναντίας κατάγονται ἐκ τῶν ὀλίγων ζώων ἢ φυτῶν τῶν διασωθέντων ἐν τῇ μνησθείσῃ καταστροφῇ, τῇ ἐπισυμβάσει πιθανῷ τῷ λόγῳ πρὸ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς. »

Ὁ Κ. Ἐδουάρδος προσέθηκεν ἀκολούθως ὅτι κατὰ τὴν σημερινὴν τῶν ζώων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς διάταξιν, φαίνεται πιθανὸν ὅτι παρομοίας φύσεως γεωλογικὰ φαινόμενα συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ μεσημβρινοῦ ἡμισφαιρίου, καὶ ὅτι ἡ Νέα Ζελανδία καὶ αἱ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Μαδαγασκὰρ διεσπαρμέναι νῆσοι εἰσὶν ὡσαύτως λείψανα ἄλλης τινὸς ἠπείρου ἢ μεγάλου ἀρχιπελάγους, καταβυθισθέντος πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων. Ἀλλὰ τὰ ζητήματα ταῦτα, εἶπε, δὲν δύνανται νὰ λυθῶσιν ἕως οὗ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον δι' ἐπανειλημμένων παρατηρήσεων τὴν φυσικοϊστορικὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων κατάστασιν.

Ι. ΔΕΚΙΓΛΑΔΑΣ.

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΤΕΛΕΤΗ ΕΝ ΧΟΓΓΟΓΚ.

—ooo—

« Εὑρισκόμενος ἐτύχατος ἐν Χογγόγκ παρεστάθην εἰς μεγάλην ἐπικήδειον τελετήν. Μία τῶν συζύγων τινὸς ἐκ τῶν πρώτων ἐμπόρων τῆς πόλεως ἐτάφη μεθ' ὅλης τῆς πομπῆς τὴν ὁποίαν ἐπιτρέπει τὸ ἀργύριον. Ἦτο δὲ ἀληθῶς ἐκ τῶν μεγαλοπρεπεστέρων τελετῶν ὅσαι ποτὲ ἐγένοντο ἐνταῦθα. Ὅτε

μετέβην εἰς τῆς ἀποθανούσης τὴν οἰκίαν, εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ὁποίας ἦσαν δύο φανοὶ φέροντες μέλανας καὶ γαλανοὺς χαρακτῆρας, ἤνοιξαν εἶδος λευκῆς αὐλαίας ἵνα διαβῶ. Εἰσελθὼν δὲ εἶδον φέρετρον σχῆμα ἔχον ὅλως διάφορον τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ χαριέστερον, εἰ δυνατὸν νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς παρομοίας περιστάσεις. Ἐκειτο δὲ ἐκεῖνο ἐπὶ ψιάθων ἐν μέσῳ τῆς αἰθούσης, κεκαλυμμένον δι' ἐρυθροῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἦτο μέγιστον ἀγγεῖον, καὶ ἄνωθεν ἔκαιε λύχνος, ἐσκεπασμένος ἐπίσης μὲ πίλινον ἀγγεῖον ἀνεστραμμένον. Εἴς τινα ἄκραν, ὑποκάτω, ἔκειντο πολυάριθμοι μικραὶ φιάλαι καὶ κυαθίσκοι, περιέχοντες ὀρύζιον καὶ τσάϊον διὰ τοὺς δαίμονας. Ἐκεῖ εὑρίσκοντο καὶ πινακίδες προγονικαί, καὶ μέγα ἀγγεῖον πήλινον περιέχον ἀνημμένα κηρία· πλησίον δὲ αὐτῶν λύχνος. Δύο ἄνθρωποι ἀλλόκοτον ἔχοντες μορφήν, φοροῦντες χιτῶνας γλαυκοὺς καὶ λευκὰς ἀναξυρίδας, ἦσαν ὡς κεκολλημένοι ἐπὶ τοῦ τοίχου. Τὸ φέρετρον ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἐκεῖ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, φέρον τὸ σῶμα ἐστολισμένον μὲ πλουσιώτατα ἐνδύματα, καὶ ἀδιάφθορον ἕνεκα τῆς ἀσβέστου δι' ἧς εἶχεν ἀλειφθῆ. Καὶ διὰ μὲν τῆς μιᾶς τῶν χειρῶν ἡ νεκρὰ ἐκράτει ῥιπίδιον, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας χαρτίον ἐφ' οὗ ἦτο γεγραμμέναι προσευχή.

» Εἰς τὸν παρακείμενον θάλαμον ἦσαν συνηγμένοι οἱ φίλοι καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς ἀποθανούσης, ἄλλοι μὲν τρώγοντες, ἄλλοι δὲ πίνοντες καὶ ἄλλοι καπνίζοντες· ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι γελῶντες, κράζοντες καὶ μυρολογοῦντες. Τὸ θέαμα ἦτο ὅλως ξένον καὶ ἄξιον προσοχῆς. Ὁ ἀδελφὸς τῆς νεκρᾶς ἐθαύμαζε τὴν ὡραιότητα τοῦ φερέτρου καὶ τὰ δαπανηθέντα χρήματα, περὶ τῆς νεκρᾶς ὅμως οὐδεὶς λόγος. Αἱ πολυάριθμοι λαμπάδες ἐμίγνυον τὸν καπνὸν αὐτῶν μὲ τὸν καπνὸν τῶν καπνοσυρίγγων καὶ τῶν *σιγάρων* τῶν περιεστώτων. Ὅτε εἰσῆλθον εἰς τὴν αἴθουσαν, εἶχον τὸ ἦθος ὡς Εὐρωπαῖος ἐνώπιον τοῦ θανάτου· ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι ἦτο παράχορδον, ἐγενόμην περιχαρὴς ὅσον καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς μακαρίτιδος.

» Ἀνεχώρησα ἀπὸ τῆς οἰκίας τῆς νεκρᾶς τὴν δεκάτην ὥραν τῆς ἑσπέρας καὶ ἐπανῆλθον μετὰ δύο ἡμέρας, ἀπὸ πρωΐας, ἵνα ἴδω τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰ παιδία φέροντα σάκκους καὶ ἔχοντα τὰ μέτωπα ἐπὶ τῆς κόνεως. Ἵσταντο δὲ παρὰ τοὺς πόδας προσωρινοῦ τινος βωμοῦ, ἐφ' οὗ ἦσαν τρεῖς θεότητες ἐκ χάρτου κεκαλυμμένου διὰ γραφῶν, ἔχουσαι αἱ μὲν κόμην λευκήν, ἡ δὲ μέλαινα.

» Ὅταν οἱ ἱερεῖς οἵτινες ἔψαλλον μὲ εἶδον ἀσχολούμενον εἰς τὸ νὰ τοὺς ζωγραφήσω, ὑπερεχάρησαν καὶ ψάλλοντες ἦλθον νὰ παρατηρήσωσι τὸ σχέδιόν μου. Συγχρόνως τότε τὰ παιδία ἐκτύπουν μὲ τὸ μέτωπόν των τὸ ἔδαφος, καὶ ἐπειδὴ ἓν ἐξ αὐτῶν, τὸ μικρότερον, ἐμάκρυνε τὰ διαστήματα τῶν κτύπων, ἐπεπλήχθη σφοδρῶς ὑπό τινος τῶν περιεστώτων.

» Εἰς μίαν ἄκραν τραπέζης ἐκάπνιζέ τις, εἰς ἄλλην δὲ ἐκάθητο ἱερεύς. Εἰς τὸν κῆπον ἐφαίνοντο δύο γέροντες ὑπηρέται καπνίζοντες ἀδιακόπως ὄπιον. Δύο ἢ τρεῖς γυναῖκες ἐστέναζον ἀληθῶς λυπούμεναι· τὰ δὲ παιδία ἐφαίνοντο εὐτυχέστατα.

» Ἡ ἐπιοῦσα ἦτο ἡ ἐπισημοτάτη τῶν ἡμερῶν. Πυροτεχνήματα ἐξερρήγνυντο. Καὶ αἱ μὲν γυναῖκες ἐφόρουν λευκὰ φορέματα πλατύτατα, εἶχον τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην καὶ τοὺς πόδας γυμνοὺς ἐξ ὁλοκλήρου, οἱ δὲ ἄνδρες καὶ τὰ παιδία ἠκολούθουν φέροντες σάκκους συνεσφιγμένους περὶ τὴν ὀσφὺν διὰ λευκῶν ζωνῶν.

» Ὅτε τὸ φέρετρον κατεβιβάσθη εἰς τὴν ὁδόν, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μυρολόγων ἐγονυπέτησαν παρ' αὐτό, καὶ κτυποῦντες τὰς κεφαλὰς κατὰ γῆς ἐθρηνολόγουν. Μετ' αὐτοὺς δὲ ἦλθον γυναῖκες καὶ ἔπραξαν τὰ αὐτά. Ἔπαιζε δὲ καὶ ἡ μουσικὴ ἀδιακόπως. Ὅτε δὲ ἔπαυσε σημαίνουσα, ἐπροχώρησαν πρὸς τὸν τόπον τῆς ταφῆς. Καὶ πρῶτοι μὲν ἤρχοντο δύο φανηφόροι κρατοῦντες τοὺς δύο φανούς, δεύτεροι δὲ οἱ μουσικοὶ ὅλως λευχείμονες, καὶ μετὰ ταῦτα τέσσαρα φορεῖα πλήρη ἄρτων· περὶξ δὲ ἐβάδιζον μουσικοὶ γλαυκὰ φέροντες, καὶ τύμπανον καὶ ἄλλα θορυβώδη ὄργανα, καὶ τριάκοντα δύο ἄνδρες ῥωμαλέοι σηκόνοντες ἐπὶ τῶν ὤμων δεκαεξ τραπέζας. Ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τούτων ἦσαν χοῖρος ὀπτός, καὶ αἰγίδιον, καὶ πᾶν ὅ,τι ἱκανὸν νὰ δελεάσῃ τὸ στόμα οὐ μόνον τῶν θεῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, πολλάκις δυσκολωτέρων καὶ τῶν θεῶν. Μετὰ ταῦτα ἤρχοντο αἱ προγονικαὶ πινακίδες ἐπισήμως φερόμεναι, καὶ ἔχουσαι ἑκατέρωθεν ἀνημμένα κηρία· ἔπειτα μουσικοὶ ἐνδεδυμένοι ἐρυθρᾶ καὶ σημαίαν ὁμόχρωον κρατοῦντες, ἐφ' ἧς ἦσαν χρυσοὶ καὶ λευκοὶ χαρακτῆρες. Ἐπὶ τέλους ἤρχοντο τὸ φέρετρον, οἱ μυρολόγοι, οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι.

» Τοῦ πρώτου μυρολόγου ἡ κατάστασις ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐπειδὴ δὲν ἐδύνατο νὰ περιπατήσῃ ἐκάθητο ἐπὶ φορείου. Γυναῖκες δέ τινες εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑγροὺς καὶ ἐδάκρυον ἐν εἰλικρινείᾳ.

» Μετὰ πολλὰς γονυκλισίας, καὶ ἐκρήξεις πυροτεχνημάτων, ἔρθασαν πλησίον τοῦ Τάϊ Σὶγκ Σάν, καὶ παρ' ὀλίγον ἔπιπτον ἐπὶ δύο ναυτῶν κειμένων χαμαὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἕνεκα μέθης. Ὁ λαὸς συνέῤῥεε πανταχόθεν ἵνα ἴδῃ διαβαίνουσαν τὴν κηδείαν. Διαβάντες καθ' ὅλον τὸ μῆκος τὴν πόλιν, ἐφθάσαμεν πλησίον τοῦ τόπου ὅπου ἔμελλε ν' ἀποτεθῇ τὸ σῶμα, ἕως οὗ ἑτοιμασθῇ τάφος μεγαλοπρεπής.

» Τὸ φέρετρον ἐτέθη κατὰ γῆς καὶ οἱ μυρολόγοι ἐγύρισαν περὶ αὐτό. Οἱ ἱερεῖς ἐπλησίασαν καὶ οἱ λευκοὶ μουσικοὶ ἐσήμαναν πλησίον αὐτοῦ. Ἔκαυσαν λαμπάδας, ἐξεσφενδόνισαν πυροτεχνήματα, τῶν γλαυκῶν καὶ τῶν ἐρυθρῶν μουσικῶν οἱ τόνοι ἀντήχησαν εἰς τοὺς ἀέρας, αἱ νέαι κόραι ἔκραζον, καὶ τὸ πλῆθος ἔχασκεν. Ἔπειτα ἔπαυσεν ἡ μουσικὴ καὶ ἐπλησίασαν οἱ δύο φανοί. Ἡ μουσικὴ ἤρχισεν ἐκ νέου, καὶ οἱ μυρολόγοι καὶ οἱ φανοί, καὶ αἱ προγονικαὶ πινακίδες, καὶ ἡ ἐρυθρὰ σημαία τὸ συνώδευσαν. Ἐλθόντες δὲ βραδέως εἰς ὕψωμα παρακείμενον, ἀπέθεσαν τὸν νεκρὸν ἐντὸς οἰκίας ἐπὶ τούτου προετοιμασθείσης. Καὶ οἱ μὲ ἱερεῖς ἔψαλλον, οἱ δὲ μουσικοὶ κατεσπάρασσον τὰ ὦτα τῶν ἀκουόντων.

» Τοῦ νεκροῦ ἀποτεθέντος εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ μυρολόγοι ἀπέβαλον τὰ λευκὰ ἐνδύματα καὶ ἐπανῆλθον, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἦτο πλέον ἥσυχος, ἡ δὲ μουσικὴ ἐσήμαινε τὸν αὐτὸν ἦχον, ἐναντίον τῆς συνηθείας τῆς Εὐρώπης, ὅπου ἡ μουσικὴ ἐπανερχομένη παίζει χαροποιά. Πέριξ δὲ ἐμοῦ ὅλοι ἦσαν εὔθυμοι, καὶ ἠστειεύοντο καὶ ἐγέλων.

» Εἰς τὰ ἀνωτέρω προσθέτω τὰς ἑπομένας ὀλίγας γραμμὰς τὰς ὁποίας ἐξάγω ἐκ τοῦ περὶ Κίνας συγγράμματος τοῦ Κ. Ι. Οὐίλλιαμ, εἰς συμπλήρωσιν τῆς διηγήσεώς μου· « Ὁ νεκρὸς ἅμα μετὰ τὸν θάνατον περιβάλλεται διὰ τῶν λαμπροτέρων φορεμάτων τῆς οἰκογενείας. Ῥιπίδιον τίθεται εἰς τὴν μίαν τῶν χειρῶν του, καὶ χαρτίον μὲ προσευχὴν εἰς τὴν ἑτέραν. Μετὰ ταῦτα ἐξαπλοῦται ἐντὸς φερέτρου τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει κορμὸν δένδρου· τὸ σκέπασμά του εἶναι ἐστρογγυλισμένον. Ὁ νεκρὸς τίθεται ἐπὶ κραβάτου ἐξ ἀσβέστου ἢ βάμβακος, σκεπάζεται μὲ ἄσβεστον, τὸ δὲ φέρετρον κλειόμενον πανταχόθεν καλῶς, ἀλείφεται διὰ βερνίκης ἵνα μείνῃ οὕτω μέχρι τῆς ὥρας τῆς ταφῆς. Οἱ Κινέζοι δαπανῶσι ζῶντες ἔτι ἄπειρα χρήματα εἰς ἀπόκτησιν φερέτρου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ. Τὰ δὲ φέρετρα ταῦτα τιμῶνται ἀπὸ 150 δραχμ., μέχρις 60 χιλιάδων. Ἐνίοτε τὸ φέρετρον μένει ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐν τοσούτῳ καίουσι λαμπάδας περὶ αὐτό. Τίθεται

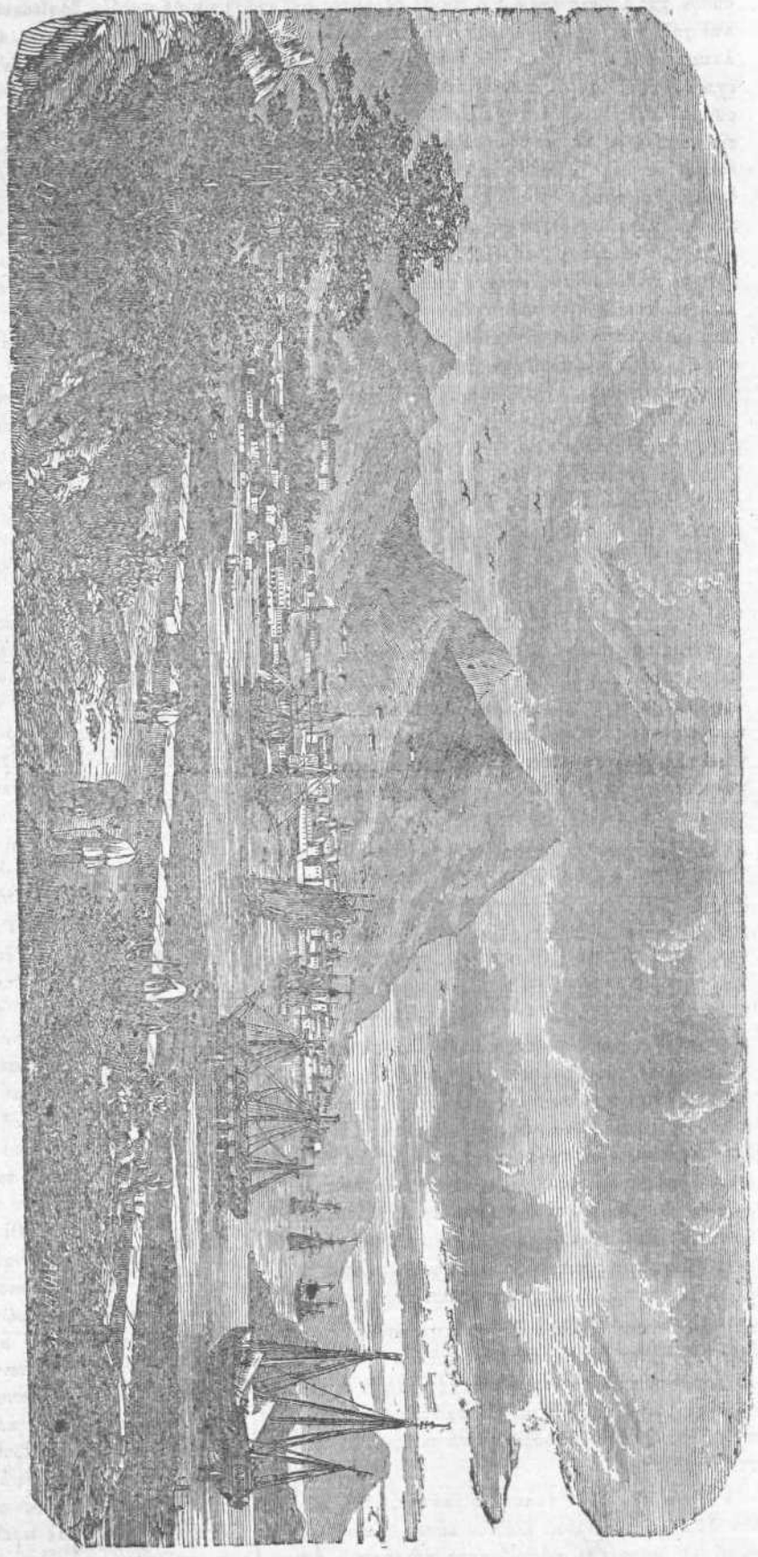

Ἡ ἀγορὰ Χονγκόνγ.

δὲ εἴτε εἰς τὴν στοὰν εἴτε εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν, ὑπὸ οὐρανόν, εἴτε εἰς τὸν θάλαμον τῶν προγόνων, ὅπου μένει ἕως οὗ ἡ περιουσία τῆς οἰκογενείας ἐπιτρέψῃ νὰ ἐνταφιασθῶσι δεόντως τὰ πολύτιμα ταῦτα λείψανα. »

(Illustrated London News.)

ΔΥΩ ΡΩΣΙΔΕΣ

αἰχμάλωτοι ἐν Καυκάσῳ.

(Συνέχεια. Ἴδε φυλλάδ. 227, 228 καὶ 229.)

—ooo—

Ἡ πριγκήπισα Ἄννα ἐνόμισεν ὅτι ἀπέκτησε τὴν φιλίαν τῆς Ζαϊδέτης, ἐπιστείλασα πρός τινα ῥῶσον ἰατρόν, καὶ ζητήσασα τὴν συμβουλήν του περί τινος ἀσθενείας τῆς γυναικὸς ταύτης τοῦ Σιαμίλ. Καὶ ἐνόσῳ μὲν διήρκει ἡ λαθραία αὕτη θεραπεία, ἡ Ζαϊδέτα ἐφαίνετο φιλόφρων, ἀφοῦ ὅμως ἐθεραπεύθη, ἐπανέλαβε τὴν πρώτην της ἐχθροπάθειαν.

Ἐν τοσούτῳ ἔφθασαν εἰς Δαργιβέδενον οἱ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ πρίγκηπος Δαυΐδ, ὁ Μωχαμέτης καὶ ὁ Σακάρ, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν προσεκλήθησαν καὶ αἱ δύο αἰχμάλωτοι νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν στοὰν τὴν παρακειμένην εἰς τὸν θάλαμόν των. Παρουσιάσθη δὲ εἰς αὐτὰς ὁ Μωχαμέτης, σύντροφον ἔχων καὶ τὸν ἀδελφόν του Χατζῆν, καί τινα Ῥασάν, ἀντιπρόσωπον τοῦ Σιαμίλ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην· ἡ Ζαϊδέτα, ἡ Χάτζιο καί τινες ἄλλοι οἰκεῖοι τοῦ Σιαμίλ παρευρίσκοντο εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν ταύτην. Αἱ πριγκήπισαι ἀκούσασαι ὅτι ὁ Σιαμίλ ἐζήτει εἰκοσιδύο ἑκατομμύρια δραχμῶν ἀντὶ λίτρων, ἀπεκρίθησαν ὅτι οὐ μόνον δὲν εἶχον ποτὲ τόσην ποσότητα, ἀλλ' οὔτε ἐδύναντο νὰ τὴν προμηθευθῶσι. — Πόσον λοιπὸν δίδουν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν σας; — Ἀγνοοῦμεν, ἀπεκρίθησαν, ἴσως καὶ τίποτε. — Ἡ Ζαϊδέτα καὶ ἡ Χάτζιο ἀφῆκαν φωνάς, καὶ ἔδειξαν εἰς τὰς αἰχμαλώτους φύλλον τι τοῦ *Ῥώσου ἀπομάχου*, ὅπου ἐλέγετο ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ἐπλήρωσεν εἴς τινα ἔμπορον πολλὰ ἑκατομμύρια. — Ἄρα εὑρίσκονται καὶ τόσαι ποσότητες εἰς τὸν κόσμον, προσέθετο ἡ Χάτζιο. Μήπως ἡ αὐτοκρατόρισσα τῆς Ῥωσίας εἶναι ὀλιγώτερον πλουσία ἀπὸ τὴν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας; — Βεβαίως, ἀπεκρίθησαν αἱ πριγκήπισαι, ἡ αὐτοκρατόρισσα ἔχει πολλά· ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ ἐξαγορασθῇ αὐτή. — Ἤλθαν εἰς τὴν οἰκίαν σου, ἐπανέλαβεν ἡ Ζαϊδέτα ἀποτεινομένη πρὸς τὴν πριγκήπισαν Ὀρβελιάνη, πολλὰς συναλλαγματικὰς εἰς ὄνομα τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός σου. Διὰ τί δὲν τὰς μεταχειρίζεσαι; — Διότι δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα, ἀπεκρίθη ἡ πριγκήπισα· ὅλα τὰ χρήματα ἐκεῖνα ἀνήκουν εἰς τὸν κληρονόμον τοῦ ἀνδρός μου, τὸν υἱόν του, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκόμη μικρός. — Λοιπόν, εἶπεν ἡ Ζαϊδέτα, κρατοῦμεν τὸν υἱόν σου ἕως οὗ μεγαλώσῃ. Ἔλα, μὴ κλαίεις! ὁ Γεώργιός σου ἔχει καλὴν ὑγείαν καὶ θὰ μεγαλώσῃ εἰς τὰ βουνά μας. — Δὲν προέβη δὲ περαιτέρω ἡ συνδιαλεξις διότι αἱ πριγκήπισαι ἐπανῆλθον εἰς τὰ δωμάτιά των.

Τὸ ἑσπέρας ἐπανελήφθη ἡ συνέντευξις, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ γράψωσιν αἱ δύω αἰχμάλωτοι πρὸς τὸν πρίγκηπα Δαυΐδ· νὰ στείλῃ δὲ καὶ ὁ Σιαμίλ πρὸς αὐτὸν τὰς προτάσεις του. Ἰδοὺ δὲ ποῖαι ἦσαν· εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν πριγκηπισῶν καὶ ἑκατὸν εἴκοσιν ἄλλων αἰχμαλώτων συλληφθέντων εἰς Κακετίαν, νὰ ἀποδοθῇ ὁ υἱός του, ἑκατὸν δεκαὲξ αἰχμάλωτοι μουσουλμάνοι, πολλοὶ ἀρχηγοὶ Τζετζέγκοι, καὶ τέσσαρα ἑκατομμύριὰ καὶ τετρακόσιαι χιλιάδες δραχμῶν. Ὁ δὲ πρίγκηψ λαβὼν τὰς προτάσεις ταύτας ἀπεκρίθη μὲν εὐθὺς πρὸς τὸν Σιαμίλ ὅτι ἦσαν ἀπαράδεκτοι, τὰς διεβίβασε δὲ πρὸς τὴν κυβέρνησίν του.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ πρίγκηπος, αἱ αἰχμάλωτοι ὑπεβλήθησαν καὶ εἰς νέας δοκιμασίας. Αἱ μὲν παρὰ τῆς Ζαϊδέτης καταδιώξεις ἐξηκολούθησαν· ἐπειδὴ δὲ ἡ Σουανίτα ἔπαθε δύσκολον τοκετόν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι αἱ αἰχμάλωτοι ἔφερον *κακοποιὰ ἀντικείμενα*, ἀπηγόρευσαν εἰς αὐτὰς νὰ ἐξέρχωνται εἰς τὴν στοάν· τῆς Ζαϊδέτης σκοπὸς ἦτο νὰ μὴ τὰς βλέπῃ ὁ Σιαμίλ, ὁ ὁποῖος ἠναγκάζετο νὰ διαβαίνῃ τὴν στοὰν ἵνα ὑπάγῃ εἰς ἐπίσκεψιν τῆς πασχούσης συζύγου του. Ἡ ἀρξις τοῦ Χατζῆ Μεχμέτ, δευτέρου υἱοῦ τοῦ Σιαμίλ, ἐγένετο αἰτία νέας συγκαλέσεως συμβουλίου, καθ' ὃ συνεζητήθησαν καὶ αὖθις τὰ περὶ τῶν αἰχμαλώτων.

Εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο παρευρέθησαν πολλοὶ *ναΐπιδες* καὶ ὁ σουλτὰν Δανιήλ· ἀλλ' οὐδὲν ἀπεφασίσθη, ἂν καὶ οὗτος συνηγόρησεν ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων. Ὁ Σιαμίλ ἐμήνυσε καὶ ἐκ δευτέρου πρὸς τὸν πρίγκηπα Δαυΐδ διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου ὅτι ἐπέμενεν εἰς τοὺς προταθέντας ὅρους. Αἱ μεταξὺ Ῥώσων καὶ ὀρεινῶν ἐχθροπραξίαι εἶχον ἐπαναληφθῆ, καὶ ἵνα ἐπαναληφθῶσι καὶ αἱ διαπραγματεύσεις μετά τινος ἐπιτυχίας, ἔπρεπε νὰ πάθῃ ἥττάν τινα ὁ Σιαμίλ, ἀπελθὼν προσωπικῶς κατ' ἐκείνων. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν του κύζησεν ἡ τυραννία τῆς Ζαϊδέτης· ἔδιδεν εἰς τὰς αἰχμαλώτους τροφὴν ἀηδεστάτην, ὑπέβαλλεν αὐτὰς εἰς μυρίας στερήσεις, καὶ μάλιστα εἰς στέρησιν πυρός, ἐνῷ χιὼν κατεκάλυπτε τὰ ὄρη. Πλὴν τούτου, ὁ θάλαμος τῶν αἰχμαλώτων δὲν ἐκλείετο καλῶς, καὶ διὰ τοῦτο μόλις ἥπτον πῦρ, καὶ καπνὸς πνιγηρὸς ἐγέμιζεν αὐτόν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνωσιν ἐντὸς αὐτοῦ. Τὸ παλάτιον τοῦ Σιαμίλ, κατὰ τὴν ἀπουσίαν του, ὡμοίαζεν αἴθουσαν σχολείων κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ διδασκάλου. Ὁ νεώτερος τῶν υἱῶν του ἔτρεχεν εἰς τὰ δώματα, συνέτριβε τὰ κλεῖθρα, καὶ ἔρριπτεν εἰς τὴν αὐλὴν ἀνημμένους δαυλούς. Δύο ἑβδομάδας ἦτο ἀπὼν ὁ Σιαμίλ, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐπέτυχεν ἡ ἐκστρατεία του ἐπανῆλθε σκυθρωπότερος ἢ ἄλλοτε. Ἐτιμώρησε τὰς παρεκτροπὰς τοῦ υἱοῦ του, τὸν περιώρισεν ἐντὸς δωματίου παρακειμένου εἰς τὸ τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἔπειτα τὸν ἔστειλεν εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν ἵνα ἐκπαιδευθῇ.

Ὁ Σιαμίλ παρενέβαλε τὴν ἐξουσίαν του καὶ εἰς ἄλλα· ἐπρόκειτο περὶ τεμαχίου μεταξωτοῦ τὸ ὁποῖον αἱ αἰχμάλωτοι λαβοῦσαι μετὰ καὶ ἄλλων πραγμάτων ἐκ Γεωργίας, εἶχον διανείμει εἰς τὰς σουλτάνας. Τὸ μεταξωτὸν τοῦτο εἶχε δοθῆ εἰς τὴν Ἀμινέταν, ἀλλ' ἡ Ζαϊδέτα ἐπέμενε νὰ δοθῇ εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ Σιαμίλ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀμινέτα δὲν ἦτο νόμιμος σύζυγος τοῦ Σιαμίλ, οὗτος ἐκράτησε μὲν τὸ μεταξωτὸν παρ' ἑαυτῷ, ἔδωκεν ὅμως δίκαιον τῇ Ἀμινέτᾳ. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι αἱ φροντίδες τοῦ πολέμου δὲν τὸν ἀπέτρεπον τοῦ νὰ ἐνασχολῆται καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς οἰκίας του. Προσέταξε νὰ θέσωσιν ὑάλους εἰς τὰ παράθυρα τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἦλθε μόνος νὰ παρατηρήσῃ ἐὰν ἐξετελέσθη ἡ προσταγή του· ἀνασηκώσας τότε τὸ σκέπασμα τῆς χύτρας ἐν ᾗ ἔβραζε τὸ γεῦμα τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἰδὼν ὅτι περιεῖχεν ὀλίγα ὀσπρια καὶ ὕδωρ ἁλμυρόν, ὠργίσθη κατὰ τῆς Ζαϊδέτης, καὶ προσέταξε νὰ δώσωσιν αὐταῖς τσαΐον, σάκχαριν, ὀρύζιον καὶ βούτυρον· ἀλλὰ νέαι ἀξιόλογοι εἰδήσεις ἐλθοῦσαι ἐκ Τουρκίας διέκοψαν τὰς φροντίδας του ταύτας.

« Αἱ πριγκήπισαι παρετήρησαν μίαν τῶν ἡμερῶν ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Σιαμίλ ἦσαν πλήρη χαρᾶς, καὶ ὅτι ἡ Χάτζιο ἔτρεχεν εἰς τὴν αὐλὴν ὁμιλοῦσα μὲ ζωηρότητα ὅσους ἀπήντα. Ἐφαίνετο δὲ λέγουσα σπουδαιότατα. Ἐπὶ τέλους ἠκούσθησαν καὶ πυροβόλων κρότοι ἐν εἴδει χαρᾶς. Καὶ ἀληθῶς ἡ εἴδησις ἦτο ἀξία τοιαύτης ὑποδοχῆς· ἀπεσταλμένος τοῦ Σουλτάνου ἐλθὼν εἰς Δαργιβέδενον ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ κύριός του ἐνίκησε τοὺς Ῥώσους, κατέκτησε πεντήκοντα νομούς, καὶ προσέφερε τῷ Σιαμὶλ τὴν Γεωργίαν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ τὸν βοηθήσῃ κατὰ τῶν Ῥώσων (*). Συγχρόνως σχεδὸν ἔφθασε καὶ δευτέρα εἴδησις χαροποιήσασα εἰς ἄκρον τὸν Σιαμίλ· ὀρεινός τις ἐλθὼν εἶπεν ὅτι ὁ υἱός του Τζεμμὰλ Ἐδδὶν ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Καύκασον, καὶ ὅτι ἦτο καθ' ὁδόν. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθές· ὁ Σιαμὶλ ἔχει κατασκόπους ἱκανωτάτους. Καὶ ἀντέμειψε μὲν τὸν κομιστὴν τῆς εἰδήσεως, ἐπειδὴ ὅμως ἐδίσταζεν, ἐκάλεσε τὸν Ἀρμένιον διερμηνέα Σὰκ-Ἀββάς, καὶ τὸν ἠρώτησε ποίας γνώμης ἦτο· ἀποκριθέντος δὲ τούτου ὅτι ἡ εἴδησις ἐφαίνετο βεβαία, ἐχάρισεν αὐτῷ ὡραιότατον ἵππον. Μικρὸν ὅμως διήρκεσεν ἡ εὐχαρίστησις αὕτη, διότι ὁ πόλεμος ἠνάγκασε τὸν Σιαμὶλ νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ πάλιν τὸ σεράγιόν του· ἐμάχοντο δὲ τότε τόσῳ πλησίον τοῦ Δαργιδεβένου, ὥστε αἱ αἰχμάλωτοι ἤκουον τοὺς κρότους τῶν καννονίων. Ἡ τελαίπωρος Σουανίτα ὅλως ἀνήσυχος προσηύχετο καὶ ἐνήστευε μετὰ μεγίστης εὐλαβείας. Διεδόθη δὲ καὶ ἡ φήμη ὅτι, ἐὰν οἱ Ῥῶσοι ἤρχοντο μέχρι Δαργιδεβένου, θέλησις τοῦ Σιαμὶλ ἦτο νὰ σωθῶσι πρὸ πάντων αἱ γυναῖκες, τὰ τέκνα του, καὶ αἱ αἰχμάλωτοι· ἡ Ζαϊδέτα εἶπε μάλιστα πρὸς ταύτας· « Μὴ χαίρετε ἐὰν οἱ Ῥῶσοι ἔλθωσιν ἐδῶ νὰ σᾶς ἐλευθερώσωσι, θὰ εὕρουν τὰ πτώματά σας. » Οὐδ' αἱ πριγκήπισαι ἀμφέβαλλον, καὶ διὰ τοῦτο ἦσαν πολλὰ ἀνήσυχοι. Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, συνέβη σφοδρὸς σεισμὸς εἰς Δαργιβέδενον· αἱ κάτοικοι τοῦ σεραγίου ἐγένοντο ὅλως ἔντρομοι, καὶ τὸν φόβον αὐτῶν συνεμερίσθησαν καὶ αἱ αἰχμάλωτοι. »

(*Ἕπεται συνέχεια.*)

(*) Οὐδὲν ὅμως ἐγένετο· ἡ δύναμις τοῦ Σιαμὶλ θεμελιοῦται ἐπὶ τοῦ μουριδισμοῦ, οὗτινος τὸ πνεῦμα ἀπαιτεῖ τελείαν ἀνεξαρτησίαν, θρησκευτικήν τε καὶ πολιτικήν.

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΣ

ἀπαγγελθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας

Ι. ΣΟΥΤΣΟΥ,

κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων τῆς χειμερινῆς ἑξαμηνίας.

—ooo—

Πρὸ τῶν διακοπῶν τῆς παρελθούσης ἑξαμηνίας, ἀποπερατώσας τὴν ὅλην σειρὰν τῶν μαθημάτων, τῶν διὰ τοῦ προγράμματος τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀναγγελθέντων, ἐπελήφθην τῆς Κυβερνητικῆς οἰκονομίας, ἥτις διαφέρει ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς λεγομένης οἰκονομίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τῆς πραγματευομένης ἰδίως περὶ παραγωγῆς, διανομῆς καὶ κυκλοφορίας τοῦ πλούτου, καθ' ὅσον αὐτῆς μὲν τὰ φαινόμενα παράγονται ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς φιλοπονίας, ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἠθικῆς ἑκάστου ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς φωτοβόλου ταύτης ἑστίας τῆς ὅλης κοινωνικῆς δραστηριότητος. Τῆς δὲ Κυβερνητικῆς οἰκονομίας ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἐπίδρασις ἐκπορεύονται ἔκ τε τῆς ἐξουσίας ἣν δικαίως περιβέβληται ἡ πολιτεία, καὶ ἐκ τοῦ κυριωτέρου αὐτῆς καθήκοντος, τοῦ προστατεύειν ἁπάντων τὰ δικαιώματα καὶ προάγειν τὴν ὑλικὴν τοῦ ἔθνους εὐημερίαν, διὰ τῆς προνοητικῆς, κραταιᾶς καὶ ἀρωγοῦ αὐτῆς συνδρομῆς. Καὶ ἡ μὲν ἐθνικὴ οἰκονομία διερευνῶσα, ἀκριβολογοῦσα καὶ συναρμολογοῦσα τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ὧν τὸ πολύμορφον ἀπαύγασμα ἀδιαλείπτως ἐκτυποῦται ἐπὶ τοῦ ἐνεργοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, διεξηγεῖ τοὺς γενικωτέρους νόμους, δυνάμει τῶν ὁποίων ταῦτα παράγονται, ἐν ᾧ ἡ κυβερνητικὴ οἰκονομία πρὸς ἄμεσον, πρὸς ὡρισμένον καὶ ὁριστικόν τι τέλος σκοποῦσα, τὴν προαγωγὴν λέγω τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα κοινωνίας συγκεκριμένης, ἐκθέτει πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοπουμένου, γενικωτέρους τινας καὶ εἰδικοὺς κανόνας, θεωρήματα μᾶλλον ἢ ἧττον πρακτικά, ἐκ τῆς συστηματικῆς διατυπώσεως τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται ἡ Κυβερνητικὴ οἰκονομία, ἤτοι « ἡ τέχνη τῆς σκοπιμωτέρας καὶ λυσιτελεστέρας διοικήσεως τῶν ὑλικῶν συμφερόντων ἑκάστου ἔθνους. »

Τοιούτῳ τρόπῳ, ἡ μὲν ἐπιστήμη τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, καθ' ὃ ἐπιστήμη, καθόλου θεωροῦσα τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, τὰ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ παραγόμενα, ἀπαρτίζει τὰ γενικώτερα αὐτῆς ἀξιώματα καὶ διατυποῖ τοὺς γενικωτέρους νόμους τοῦ

διέποντας τὸν οἰκονομικὸν κόσμον, νόμους ἀϊδίους καὶ ἀμετατρέπτους, ἐξαγομένους οὐχὶ ἐκ συμβεβηκότων ἰδιαζόντων εἰς ὡρισμένην ἢ συγκεκριμένην κοινωνίαν, ἀλλ' ἐκ συμβεβηκότων συμπεφυκότων, οὕτως εἰπεῖν, τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἀληθεύοντας καὶ διατρανοῦντας τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀσχέτως πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τὰς ἐθνότητας, ἤτοι διεξηγοῦντας τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ὁπουδήποτε καὶ ἐὰν ταῦτα ἐπιφανῶσι, παρά τε τοῖς βαρβάροις καὶ τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσιν, ἐν Εὐρώπῃ ἢ ἐν Ἀμερικῇ, ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις ἢ ἐν τῇ Σινικῇ. Ἡ δὲ τέχνη, δηλ. ἡ συστηματοποίησις τῶν θεωρημάτων, ἢ μᾶλλον τῶν πρακτικῶν κανόνων καὶ παραγγελμάτων, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁποίων ἐπιδιώκομεν τὸν ὡρισμένον σκοπὸν τῆς προαγωγῆς τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τῶν ἐθνῶν, μᾶλλον εὔκαμπτος καὶ εὐάρμοστος, περιβέβληται φυσικῷ τῷ λόγῳ, χαρακτῆρα σεμνότερον, τύπον μερικὸν ὅλως καὶ σχετικὸν, καθ' ὅσον οἱ κανόνες οὗτοι πρὸς ἐπίτευξιν τέλους ὡρισμένου σκοποῦντες, τροπολογοῦνται πολλάκις κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καὶ τόπῳ, πρὸς ἀσφαλεστέραν καὶ εὐστοχωτέραν ἐπίτευξιν τοῦ προτιθεμένου σκοποῦ.

Ἡ ἐπιστήμη ἑνὶ λόγῳ, ὡς ὀρθῶς ἐγνωμάτευσεν ὁ Ἀδὰμ Σμὶθ, διερευνῶσα τὰς αἰτίας ἐξ ὧν παράγεται ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὑγιᾶ καὶ ἀσφαλῆ θεωρίαν· ἡ δὲ τέχνη φιλοτιμουμένη νὰ ἦναι ἀποτελεσματικὴ, τελεσιουργικὴ, ἐπιζητεῖ πῶς καὶ διὰ ποίων μέσων, ὡρισμένη κοινωνία δύναται ἀσφαλέστερον καὶ δραστηριώτερον νὰ προαγάγῃ τὴν ὑλικὴν αὐτῆς εὐημερίαν.

Ἐκ τούτων κατανοεῖται ὅτι τὸ δεύτερον τοῦτο τμῆμα τῆς ἐπιστήμης, καθ' ὃ πολυπλοκώτερον καὶ περιλαμβάνον στοιχεῖα χρόνου καὶ ἐθνότητος, ὧν οὐδόλως ἐπιλαμβάνεται ἡ καθαρὰ ἐπιστήμη, εἶναι καὶ τὸ δυσχερέστερον, ἀπαιτοῦν οὐ μόνον θεωρίαν ὑγιᾶ, ἀλλὰ καὶ νοῦν παρατηρητικὸν, καὶ διάγνωσιν καὶ κρίσιν ὀρθὴν καὶ πνεῦμα πρακτικὸν καὶ εὔστοχον.

Πρὸς μείζονα διευκρίνισιν τῶν γνωρισμάτων τῶν διακρινόντων τὴν οἰκονομικὴν *ἐπιστήμην* ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς *τέχνης*, ὑποθέσατε ὅτι ἐπιχειρεῖτε τὴν ἐπιστημονικὴν λύσιν τοῦ ἑξῆς ζητήματος· « διατί ἡ *ἐλευθέρα* φιλοπονία, ἀείποτε ἀπεδείχθη γονιμωτέρα καὶ παραγωγοτέρα τῆς *δουλικῆς* »; Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, ἐκ τῶν ἀσφαλεστέρων τῆς ἐπιστήμης ἀρχῶν ὁρμώμενοι ἀδιστάκτως θέλετε γνωματεύσει, ὅτι ἐπειδὴ τριῶν τινων χρῄζει ἡ ἐκτέλεσις πάσης χρηματοποιοῦ πράξεως, διανοίας ὁπωσοῦν καλλιεργημένης, ἐλλόγου βουλήσεως καὶ σωματικῆς ἢ ὑλικῆς δραστηριότητος, ἅπαντα δὲ ταῦτα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος εἰσὶ ταπεινὰ καὶ χθαμαλὰ καὶ ἐκμελῆ ἐν τῷ ὑπὸ δουλικὸν κεκυφότι ζυγόν, ἄρα ἡ ἐλευθέρα φιλοπονία εἶναι *ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε* γονιμωτέρα καὶ παραγωγοτέρα τῆς δουλικῆς.

Πρὸς τούτοις δὲ, προκειμένου λόγου περὶ τῶν λόγων τῆς ἀνατιμήσεως ἢ ὑποτιμήσεως τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ἢ πάσης ἄλλης ἀξίας, οἷον τοῦ χρυσοῦ ἢ τοῦ ἀργύρου, ἀναζητήσατε πρῶτον ἐπιμελῶς τὰ συμβεβηκότα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὁποίων ὁπωσδήποτε μετεβλήθη ἡ σχέσις τῆς προφορᾶς πρὸς τὴν ζήτησιν, καὶ μὴ διστάζητε ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ὑμῶν πεποιθήσει, νὰ ἐφαρμόσητε τὸν γενικώτερον τοῦτον νόμον, τὸν διεξηγοῦντα πάσας τὰς περὶ τὰς ἀξίας ἐπιγιγνομένας μεταβολὰς καὶ εἰς ἑτέρας παραπλησίας περιστάσεις ἑτέρων χρόνων καὶ τόπων. Ἀλλ' ἀντὶ τούτων, ὑποθέσατε ὅτι καλεῖσθε νὰ λύσητε πρακτικώτερον τι ζήτημα, « ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὀφείλῃ νὰ παρέχῃ ἄμεσον τινα συνδρομὴν ἢ ἐμψύχωσιν εἰς τέχνας ἀρτιγενεῖς καὶ νηπίας; ἐὰν ὀφείλῃ πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς γεωργίας, νὰ συστήσῃ ἐκ πόρων τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀγροτικὰς τραπέζας; ἐὰν τὸ προστατευτικὸν σύστημα τοῦ Κολβέρτου ἢ ἡ ναυτιλιακὴ πρᾶξις τοῦ Κρομουέλλου συνετέλεσαν, καθ' ἣν ἐποχὴν παρήχθησαν, εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Γαλλικῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἄγγλων; » Ἐκ τῶν τεθέντων ζητημάτων ἀμέσως ἐννοεῖτε ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι ζητήματα ἐπιστήμης, ἀλλὰ τέχνης οἰκονομικῆς· ἑπομένως ἡ λύσις αὐτῶν δὲν θέλει πηγάσει ἐκ κανόνος καθολικοῦ ἢ ἀπολύτου, ἀλλὰ μερικοῦ ἢ σχετικοῦ, ἐξαγομένου ἐκ συμβεβηκότων ἰδιαζόντων εἰς συγκεκριμένην κοινωνίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδόλως ἐφαρμοστέου εἰς πᾶσαν ἄλλην κοινωνίαν, ἕτερα στοιχεῖα κοινωνικῆς δυνάμεως κεκτημένην.

Παρατηρητέον ἤδη ὅτι ἡ Κυβερνητικὴ οἰκονομία διατυποῦσα τοὺς πρακτικοὺς αὐτῆς κανόνας, τὰ πρακτικὰ αὐτῆς θεωρήματα, δὲν πρέπει νὰ παρέρχηται ἀνεξετάστως καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πρὸς τὸ δίκαιον, δηλ. πρὸς τὰς ἐπιστήμας ἐκείνας, αἵτινες νέον παρέχουσαι κῦρος εἰς τοὺς κανόνας τῆς οἰκονομικῆς τέχνης, διευκρινοῦνται συνάμα καὶ διαφωτίζονται ὑπ' αὐτῆς.

Βεβαίως τὸ ἠθικῶς καλὸν, τὸ δίκαιον, ἐστὶ συνάμα καὶ λυσιτελὲς, ὡς καὶ τὸ ἠθικῶς κακὸν ἢ τὸ ἄδικον ἐστὶν ἐν γένει βλαβερόν· καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν, ἅπασαι αἱ ἠθικοπολιτικαὶ ἐπιστῆμαι ὡς καὶ αἱ πνευματικαὶ καὶ αἱ σωματικαὶ ἡμῶν δυνάμεις, ἀπαρτίζουσιν ἀδελφικὴν καὶ συγγενικήν τινα δέσμην ἀδιάρρηκτον· ἐν τούτοις, προσέξωμεν καλῶς μὴ ἐκ τῆς συνθετικῆς ταύτης θεωρίας ὁρμώμενοι συγχύσωμεν ἐπιστήμας διάφορον ὅλως ἐχούσας ἀντικείμενον. Τῷ ὄντι, ἄν καὶ τὸ μὲν ἠθικῶς καλὸν ἢ τὸ δίκαιόν ἐστι συνάμα καὶ λυσιτελὲς, τὸ δὲ ἠθικῶς κακὸν ἢ τὸ ἄδικον βλαβερόν, δηλ. ἐὰν τὰ λόγου καὶ συνειδήσεως μετασχόντα πλάσματα, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ὁσιότητι εὑρίσκωσι τὴν ἀλήθῃ αὐτῶν εὐημερίαν, οὐχ ἧττον ὑπάρχει ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ ἰδιαίτερος σκοπὸς, τὸ ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης δὲν εἶναι τὸ ἠθικῶς καλὸν ἢ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ τὸ λυσιτελὲς, τὸ ὠφέλιμον, ἡ ὑλικὴ εὐημερία, ἄνευ ἧς ἡ ἠθικὴ προαγωγὴ καθίσταται ἀκροσφαλὴς ἢ ἀδύνατος. Οἱ οἰκονομολόγοι μάλιστα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην

ἔποψιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἐμμένοντες, ἠδυνήθησαν πολλάκις νὰ διαφωτίσωσι τὰ ὑψηλότερα καὶ ἐμβριθέστερα ζητήματα τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου.

Τοιούτῳ τρόπῳ ἡ ἀγαθοεργία μετὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην ἐθεωρήθη ὑπό τε τῆς ἀμωμήτου χριστιανικῆς πίστεως καὶ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, ὡς ἡ πρωτίστη, ἡ ἐρασμιωτέρα τῶν ἀρετῶν. Δι' αὐτῆς, ἕκαστος ἡμῶν ἀναβιβάζεται μέχρι τῆς θείας αὐτοῦ καταγωγῆς, καὶ ἀναδείκνυται πλάσμα ἀληθῶς λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλ' ἡ ἀγαθοεργία δι' ἧς ἠθοποιεῖται καὶ ἐξευγενίζεται ὁ ἄνθρωπος, δὲν εἶναι ἀρετὴ ἰδιάζουσα εἰς μόνα τὰ φυσικὰ πρόσωπα, καθότι καὶ ἡ πολιτεία δύναται νὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἀρετὴν ταύτην.

Ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ κανονισθῇ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία, ὅπως μὴ διερεθισθῶσιν ἐξ αὐτῆς καὶ πολλαπλασιασθῶσιν αἱ πληγαὶ, ἃς προτίθεται νὰ θεραπεύσῃ; Μόνη ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ δώσῃ ἂν ὄχι τὴν ὁριστικὴν, τοὐλάχιστον τὴν ἐλλογωτέραν λύσιν τοῦ δυσχεροῦς καὶ πολυπλόκου τούτου ζητήματος, ἀποδείξασα ὅτι μεγίστη ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας ἀγαθοεργίας.

Πρῶτον, διότι τὰ μὲν φυσικὰ πρόσωπα ἐξασκοῦντα τὴν ἀρετὴν ταύτην διαθέτουσι πόρους ἰδίους, ὧν δέδοται αὐτοῖς ἥ τε χρῆσις καὶ ἡ κατάχρησις· Τὸ δὲ Κράτος ἢ ἡ Πολιτεία, ἀγαθοεργίας ἐκτελοῦσα πράξεις διατίθησι πόρους, οὓς διὰ νόμου καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀναγκαστικῶς εἰσπράττει ἐπί τε τῶν εὐπορούντων καὶ τῶν ἐνδεῶν πολιτῶν.

Δεύτερον δὲ, ἕκαστος ἡμῶν ἐξασκῶν τὴν ἀρετὴν ταύτην κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ δηλ. διαλειπόντως καὶ ἀκανονίστως, οὐδόλως δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ σύνολον τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων· ἐνῷ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία εὐμοιροῦσα μὲν πόρων ἀρθονωτέρων, ἰσχυρῶς δὲ καὶ μονίμως ἐνεργουμένη, δύναται νὰ ἀλλοιώσῃ καὶ παραβλάψῃ τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων. Καὶ ἀληθῶς ἄν ἡ Πολιτεία *ὑπεχρεοῦτο* νὰ συντηρῇ ἐκ φιλανθρωπίας, πάντα πολίτην στερούμενον δῆθεν τῶν πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων, ἡ μὲν φιλοπονία καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρόνοια ἠλαττοῦντο ἢ ἐμαραίνοντο, ὁ δὲ πληθυσμὸς ἀπερισκέπτως ἐπολλαπλασιάζετο καὶ τὸ ἄφευκτον ἀποτέλεσμα τοῦ τοιούτου πλημμελοῦς συστήματος ἦτον ἡ γενικὴ ἔνδεια καὶ ἡ ἐθνικὴ χρεωκοπία. Ἰδοὺ πῶς ἡ πολιτικὴ οἰκονομία πρὸς τὸ ἰδιαίτερον αὐτῆς τέλος σκοποῦσα διεφώτισεν ἓν τῶν ἐμβριθεστέρων πρακτικῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς.

Τὸ αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου.

Ἀναζητήσατε τὴν δικαιολογικὴν βάσιν τῆς κυριότητος διεξερχόμενοι τὰ συγγράμματα τῶν νομοδιδασκάλων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ πολιτικὴ οἰκονομία συστηματοποιηθεῖσα διετυπώθη ἐπιστημονικώτερον ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα, καὶ θέλετε ὁμολογήσει ὅτι οὔτε ἡ προκατάληψις, οὔτε ὁ θετικὸς νόμος θεωρηθεὶς ὡς πηγὴ τῆς κυριότητος, οὔτε αἱ ὑποθετικαὶ παγκόσμιοι ἢ ἐθνικαὶ συνθῆκαι ἠδύναντο ἀποχρώντως νὰ ἱκανοποιήσωσιν ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους τούτου ζητήματος τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν.

Ἀλλ' οἱ οἰκονομολόγοι εἰς τὴν ἀένναον πηγὴν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, τὴν ἐλευθερίαν, ἀδιαλείπτως ἐμβλέποντες, ἀπεφήναντο τέλος καὶ παρεδέχθησαν ὁμοθύμως, ὅτι δικαιολογικὴ βάσις τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι αὐτὴ ἡ ἐλευθερία, εἶναι ἡ προσωπικότης καὶ ἡ λογικὴ ἡμῶν βούλησις, ἡ προχεομένη ἐπὶ τὴν ἀπρόσωπον φύσιν καὶ ἐπισκιάζουσα, οὕτως εἰπεῖν, αὐτήν.

Κατ' αὐτοὺς τὸ ὑλικὸν, τὸ ἐνσώματον ἀντικείμενον, ὅπερ πρὶν ἢ ὑπαχθῇ εἰς τὴν διαπλαστικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν, ἦν ἀδέσποτον, ἀναμορφωθὲν καὶ γονιμοποιηθὲν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας φιλοπονίας ἀνεκαινίσθη ἐγένετο ὅ,τι οὐκ ἦν.

Ὕλη ἄκοσμος καὶ ἄμορφος πρότερον, ἀπαστράπτει σήμερον τοὺς λογικοὺς σπινθηρισμοὺς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ προβάλλει πρὸς τοὺς ἀντιστρατευομένους κατ' αὐτῆς, τὸν ἀπαραβίαστον ὅρον τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος.

Μετὰ τὰς γενικωτέρας ταύτας σκέψεις περὶ οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ἐπιχειρήσας νὰ περιγράψω τὸν ὅλον κύκλον τῆς Κυβερνητικῆς ἐνεργείας, ἐπραγματεύθην ἐν πρώτοις περὶ δημοσίας παιδεύσεως, καθότι, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης « ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τὴν τῶν νέων παίδευσιν, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσειε. » Ἐπειδὴ δὲ « *πρὸς πάσας ἔτι δυνάμεις καὶ τέχνας ἐστὶν ἃ δεῖ προπαιδεύεσθαι* καὶ προεθίζεσθαι πρὸς τὰς ἑκάστων ἐργασίας » ἐζήτησα νὰ προσδιορίσω μετὰ τῆς προσηκούσης ἀκριβείας, τὰς σχέσεις τῆς δημοσίας παιδεύσεως πρὸς τὴν ὑλικὴν προαγωγὴν τῶν ἐθνῶν, ἀποδείξας ὅτι διὰ μόνης τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς διαμορφώσεως ἐξοικονομεῖται μὲν καὶ κάλλιον χρησιμοποιεῖται ἡ δημιουργικὴ δύναμις ἑκάστου ἔθνους, λύεται δὲ τὸ ἑξῆς βιομηχανικὸν ζήτημα « ἡ δι' ἐλάσσονος φιλοπονίας μείζων παραγωγή· » καθ' ὅσον διὰ μόνης τῆς ἐπιστήμης ἐπιγιγνώσκοντες τὸ ἑξαιρετικὸν ἀξίωμα ὅπερ ἡ Θεία Πρόνοια ἀπένειμεν εἰς τὰ λογικὰ πλάσματα, τοῦ διορᾶν καὶ κατανοεῖν τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν ὅλην δημιουργίαν, καθιστῶμεν διὰ τῆς δαιδαλείου ἡμῶν φιλοπονίας ὑποχειρίους τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, καὶ τρέπομεν οὕτω καὶ διευθύνομεν αὐτὰς κατὰ τὰς χρείας ἡμῶν.

Μετὰ τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς δημοσίας παιδεύσεως, ἐπιχειρήσας ὡσαύτως νὰ καταδείξω καὶ τὰς σχέσεις τῆς Π. οἰκονομίας πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου, δηλ. πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἧς τὸ ἄμεσον ἀντικείμενον δὲν εἶναι ὡς ἐν τῇ Κυβερνητικῇ οἰκονομία, ἡ ὁλικὴ εὐημερία, ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀσφαλὴς καὶ ἀκράδαντος αὐτὴ κρηπὶς τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ, παρετήρησα ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου πραγματεύεται περὶ τοῦ λόγου, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως τῶν νόμων, διεξηγοῦσα τὰς γενικωτέρας ἢ εἰδικὰς ἀρχὰς, ἐφ' ὧν οὗτοι ἐρείδονται. « Εἰδέναι

τοὺς νόμους ἐστὶν οὐ τὸ γινώσκειν τὰ ῥήματα, ἀλλὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν ».

Τῶντι ἅπασαι αἱ ἔννομοι ἡμῶν σχέσεις προσαλλήλους καὶ πρὸς τὰ πράγματα, σχέσεις εἰς ἃς ὁπωσδήποτε ἐνέχεται ἡ βούλησις ἡμῶν, προκαλοῦσι καὶ συνεπάγουσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας, τὴν ἐπέμβασιν τοῦ νομοθέτου, πρὸς ῥύθμισιν αὐτῶν, πρὸς τελειότερον αὐτῶν καταρτισμόν.

Τί ἁπλούστερον, τί φυσικώτερον λ. χ. τῶν σχέσεων τῶν πηγαζουσῶν ἐκ τῆς Πατρικῆς ἐξουσίας; Ἐν τούτοις, ἡ σωφρονιστικὴ ἐξουσία τῶν γονέων, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν τέκνων, ὡς καὶ τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γεννήτορας αὐτῶν, τὰ πάντα προνοοῦνται καὶ κανονίζονται ὑπὸ τῶν νόμων.

Πρὸς ἐκπλήρωσιν δὲ τῆς ὑψηλῆς, τῆς θείας αὐτοῦ ἐντολῆς, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ Δικαίου, ὁ νομοθέτης ὀφείλει ἀναγκαίως νὰ γνωρίζῃ τοὺς κανόνας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁποίων ἀσφαλέστερον καὶ σκοπιμώτερον ῥυθμίζονται αἱ ποικίλαι, αἱ ἄπειροι αὗται σχέσεις.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην, δυνάμεθα ἐλλόγως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἶναι ἡ ψυχὴ ἢ ἡ διάνοια τοῦ ἔθνους, ἡ ἐπίγειος τῶν ἐθνῶν Πρόνοια.

Καὶ πολλαχοῦ μὲν καὶ πολλάκις τὴν ἀνωτάτην ταύτην ἐξουσίαν περιεβλήθη εἷς μόνος ἄνθρωπος, ὁ σοφώτερος ἴσως πάντων, Μίνως, Λυκοῦργος ἢ Σόλων· ἀλλ' ἐπειδὴ συνήθως οὐδ' αὐτὴ ἡ μεγαλοφυΐα ἐπαρκεῖ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τεραστίου τούτου ἔργου, τοῦ νομοθετικοῦ λέγω, τὰ ἔθνη τὰ μὴ διατελοῦντα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς θεοκρατικῆς δεσποτείας, ἀνεζήτησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὴν ἀκραιφνεστέραν δήλωσιν τοῦ δικαίου, ἐν τῇ πληθύϊ τῶν βουλήσεων, ἐν τῇ κατ' ἀντιμωλίαν, οὕτως εἰπεῖν, συζητήσει τῶν κοινῇ συμφερόντων, ἐν τῇ δημοσιότητι. Παρατηρητέον δέ, ὅτι ἡ πληθὺς αὕτη τῶν βουλευτικῶν, τῶν νομοθετικῶν στοιχείων, οὐδάλως προσκρούει πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος.

Ὁ νομοθέτης εἴπομεν « ὁ κυβερνητήριον ἔργον εὐθύνων, » ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ὁ περιβεβλημένος τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν τοῦ νὰ ῥυθμίζῃ τὰς ἐννόμους σχέσεις τὰς πηγαζούσας ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἀπροσώπου φύσεως, πρέπει νὰ ἐπιγινώσκῃ τὰς ἀναγκαίας τῶν πραγμάτων σχέσεις, νὰ ἔχῃ προσέτι καθαρὰν τὴν συνείδησιν τῶν στοιχείων, ὧν ἐπιλαμβάνεται νομοθετῶν, νὰ ἐμπνέεται δὲ ὑπὸ πίστεως ἀκλονήτου πρὸς τὰς μελλούσας τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, πρὸς ἃς ὡς ὑπὸ θείας τινὸς καὶ μυστηριώδους πυξίδος ἀδιαλείπτως ἄγεται ἡ ἀνθρωπότης.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ.

Ὁ ἁπτόμενος τῆς πολιτείας, ὁ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ νομοθετῶν, ὀφείλει πρὸς τούτοις, νὰ ἐπίσταται τὰ πραγματικά, τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τῆς Πολιτείας ἐν ᾗ νομοθετεῖ, καθότι ἄνευ τούτου, τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀποβαίνουσιν ἕωλα καὶ ἐξίτηλα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιβλαβῆ.

Τῶντι δύω, οὕτως εἰπεῖν, οὖσαι αἱ ὑποστάσεις πάσης νομοθετικῆς διατάξεως, ἡ μὲν φιλοσοφική, ἄφθιτος, αἰωνία, ἡ δὲ ἱστορική, σχετική, εὐμετάβλητος, ἀμφότεραι πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἐνσεσαρκωμέναι ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ νομοθέτου, ὅπως τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπισφραγισθῶσι διὰ τῆς αὐθεντίας τοῦ χρόνου καὶ ζωοποιούμενα ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀκμάσωσι καὶ καρποφορήσωσι.

Τὰ δύω ταῦτα στοιχεῖα τῶν νόμων διατρανοῦνται διὰ τῶν ἑξῆς λόγων τοῦ Σόλωνος.

Ὁ Σόλων ἐρωτηθεὶς « Εἰ τοὺς ἀρίστους νόμους Ἀθηναίοις ἔγραψεν, ὧν, ἄν, ἔφη, προσεδέξαντο τοὺς ἀρίστους. »

Ἀλλ' ἴδωμεν ποία ἡ σχέσις τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας πρὸς ἑκάτερον τῶν στοιχείων τούτων.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία διεξηγοῦσα πῶς διὰ τῆς ἐλευθερίας ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανικὴ δραστηριότης, πῶς διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πνευματικῆς ἐν γένει προαγωγῆς, κατεξουσιάζομεν τῆς ἀπροσώπου φύσεως, καὶ μεταβάλλομεν τὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων κατ' εἰκόνα ἡμῶν, διερευνῶσα καὶ διαγράφουσα προσέτι τὰ ὅρια τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας, ἀποδεικνύουσα πρὸς τούτοις, ὅτι διὰ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας κατορθοῦται μὲν ἀσφαλέστερον ἡ ἠθικὴ ἡμῶν προαγωγή, ἐξευγενίζεται δὲ καὶ ἀνυψοῦται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, συμπληροῖ τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου καὶ ἐπιλαμβάνεται ζητημάτων ἀναγομένων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ.

Ἐφαπτομένη δὲ πλὴν τούτου, καὶ τοῦ δευτέρου στοιχείου τῶν νόμων, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μεταβλητοῦ, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐξασκεῖ μὲν ἐλάσσονα ἐπιῤῥοὴν ἐν τῷ ἀστυκῷ ἢ τῷ ἰδιωτικῷ δικαίῳ κυρίως λεγομένῳ, ἀλλ' οἱ διοικητικοί, οἱ οἰκονομικοὶ καὶ βιομηχανικοὶ νόμοι, ἤτοι οἱ νόμοι οἱ φορολογικοί, οἱ τελωνιακοὶ ὀργανισμοί, αἱ διατάξεις περὶ συστάσεως ἑταιριῶν, περὶ ἐμψυχώσεως τῆς βιομηχανίας, περὶ μέσων συγκοινωνίας, κτλ, ἀδιαλείπτως μεταβάλλονται καὶ ἐπὶ τὸ σκοπιμώτερον καὶ τὸ λυσιτελέστερον τροπολογοῦνται, μετουσιούμενοι κατὰ τὰς ὑγιεεστέρας ἀρχὰς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης.

Ὅπως δὲ ἐκτιμήσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἐπίδρασιν τῶν νόμων ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν ἐθνῶν, καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως ἐπὶ τῆς νομοθεσίας ἐν γένει, παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ οἰκονομικὰ γινόμενα, ὁτὲ μὲν εἰσιν αἰτίαι τῆς παραγωγῆς τῶν καθεστώτων νόμων, ὁτὲ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτῶν.

Τοιούτῳ τρόπῳ αἱ κτήσεις καὶ ὁ καταμελισμὸς αὐτῶν, ἐστὶ γινόμενον οἰκονομικόν, γινόμενον ἱστορικόν, ὡς καὶ ἡ συμπύκνωσις τῶν κτημάτων· ἡ δὲ ἀρχὴ τῶν πρωτοτοκίων ἢ τῆς ἰσοκληρίας ἐπὶ τῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομιῶν, εἶναι οὐχὶ βεβαίως ἀναγκαία, ἀλλὰ φυσικὴ τῆς οἰκονομικῆς ταύτης καταστάσεως συνέπεια.

Προσέτι δὲ ἡ μεγάλη κυκλοφορία τῶν κτήσεων καὶ τῶν κεφαλαίων, ἡ βιομηχανικὴ καὶ ἐμπορικὴ δραστηριότης, εἶναι γινόμενον οἰκονομικόν, αἱ δὲ διατάξεις αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὴν μεταβίβασιν τῶν ἀκινήτων, ἢ εἰς τὰ δάνεια, οἷον ἡ μεταγραφὴ τῶν πράξεων δι' ὧν μεταβιβάζεται ἡ κυριότης τῶν ἀκινήτων, αἱ περὶ ὑποθηκῶν διατάξεις, κτλ, εἰσὶ συνέπεια τῆς κυκλοφορίας ταύτης. Τοσαύτη ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως ἐπὶ τῶν νόμων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ σύστημα φορολογικὸν πλημμελὲς, φορολογικὴ νομοθεσία πλημμελὴς παραβλάπτει οὐσιωδῶς τὴν γεωργίαν, καὶ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν, ὡς καὶ οἱ περὶ τοκογλυφίας νόμοι ὑποσκάπτουσι πολλαχοῦ τὴν δημοσίαν πίστιν.

Οἱ νόμοι λοιπὸν εἰσὶν ἀποτέλεσμα καὶ αἰτία τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως. Ἐν γένει δὲ λέγομεν ὅτι διὰ μὲν τῆς προσηκούσης προστασίας τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου καὶ τῆς πιστῆς καὶ ἀδόλου ἐφαρμογῆς τῶν καθεστώτων νόμων προάγεται μὲν ἡ βιομηχανία, ἀδιαλείπτως δὲ βελτιοῦται ἡ ὑλικὴ εὐημερία τῶν ἐθνῶν, διὰ δὲ τῆς βιομηχανικῆς προαγωγῆς, ῥυθμίζεται τὸ δίκαιον, διορθοῦνται οἱ νόμοι καὶ ὑλικῶς καὶ πνευματικῶς προάγεται ἡ κοινωνία.

Τοιαῦται αἱ οὐσιώδεις σχέσεις τοῦ δικαίου πρὸς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν.

Προβῶμεν ἤδη εἰς τὰ καθέκαστα τῶν σχέσεων τούτων, πρὶν ἢ καταβῶμεν εἰς τὸ ἰδιαίτερον στάδιον τῆς Κυβερνητικῆς οἰκονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΥΠΟ

Ν. Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ.

—ooo—

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΡΑΜΖΙΝΟΥ Ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ῥωσσίας ἐξελληνισθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, παραβληθέντος πρὸς τὸ Ῥωσσικὸν πρωτότυπον ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΡΟΚΙΔΑ, Εἰς τόμους 12. Ἀθήνησι 1856—1859.

(Συνέχ. καὶ τέλος. Ἴδε φυλλάδ. 229.)

Ἡ διαίρεσις τῆς Ῥωσσίας κατὰ κληρουχίας ἐταπείνωσεν, εἴπομεν, αὐτήν, ἤρξατο δ' ἡ βαθμηδὸν ἀνόρθωσις αὐτῆς διὰ τῆς βαθμιαίας συσσωματώσεως καὶ πρὸς τὸ ἐνιαῖον τοῦ Κράτους φρονήματος προσπάθειας μεγάλων τινῶν ἡγεμόνων τῆς Ῥωσσίας. Ἡ πρὸς τὴν ἕνωσιν ἀπόπειρα ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Νοβογορόδου, τῆς περικλεεστάτης ταύτης τῶν Ῥωσσικῶν πόλεων, ἥτις, Ῥωσσὶς διατελοῦσα, ἐλευθέρως καὶ δημοτικῶς ἐκυβερνᾶτο, ἀπετέλει δὲ μέρος τῆς Ἀνσεατικῆς ὁμοσπονδίας. Οἱ ἐλευθέριοι τοῦ Νοβογορόδου θεσμοὶ ἦσαν ἀρχαιότατοι, διότι ἀπενεμήθησαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰαροσλάβου (1020) διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Νοβογοροδίων βοήθειαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Σβιατοπόλκου πάλην· ἀλλ' ἐπὶ τούτοις μέγα οὗτοι φρονοῦντες, τῷ πλούτῳ δὲ καὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν ἐπαιρόμενοι, ἤριζον πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ῥωσσίας, τοὺς καὶ ἡγεμόνας αὐτῶν. Ἡ πάλη αὕτη ἀξιοσημείωτός ἐστι· διότι τρεῖς ὅλας διαρκέσασα ἑκατονταετηρίδας (1170—1478, μόλις κατέβαλε τὴν ἐπὶ ἓξ ὅλους αἰῶνας ἀκμάσασαν ἐλευθερίαν ἐν Νοβογορόδῳ (120, ΣΤ). Τοσοῦτον ἰσχυρὰ εἰσι τὰ βάθρα τῆς ἐλευθερίας! ἐνῷ δ' αἱ τυραννίδες δι' ἑνὸς κτυπήματος καὶ, ὡς εἰπεῖν, διὰ πελέκεως καταβάλλονται, αἱ ἐλεύθεραι πολιτεῖαι διὰ μακροῦ καταπονοῦνται χρόνου, διότι ἡ ζωὴ διὰ παντὸς τοῦ σώματος τῆς πόλεως διέρχεται. Ἡ τυραννία ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ, τῷ τυράννῳ, ὑπάρχει, ἡ δ' ἐλευθερία ἐν ἑκάστῳ τῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας πολίτῃ ἀκμάζει.

Ἄξιον κρίνομεν ἵνα ἐπιστήσωμεν ὀλίγον τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν πάλην ταύτην. Ὁ ἡγεμὼν Ἀνδρέας ὑποτάξας τὸ Κίεβον ἀνάξιον ἑαυτοῦ ἐθεώρει τὸ μὴ ταπεινῶσαι τοὺς ὑπερηφάνους Νοβογοροδίους· ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι, ὡς παρατηρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Καραμζῖνος (10, Γ) « οἱ μὲν Κιεβῖται εἰθισμένοι εἰς τὸ ἀλλάσσειν κυριάρχας καὶ θυσιάζειν τοὺς ἡττηθέντας τοῖς νικῶσιν, ἐμάχοντο κυρίως ὑπὲρ τῆς τιμῆς τῶν ἡγεμόνων, οἱ δὲ Νοβογοροδίοι ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτῶν, ὑπὲρ τῶν θεσμῶν τῶν πατέρων, οἵτινες ἀείποτε εἰσὶν ἱεροὶ τῷ λαῷ ». Ὁ Βσεβολόδος δὲ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ἀνδρέου μεμνημένος προὐτίμησε νὰ φανῇ δωρούμενος τοῖς Νοβογοροδίοις ὅ,τι ν' ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἠδύνατο (119, Γ). »Τούντεῦθεν ἐστὲ αὐτόνομοι,» ἔλεγεν αὐτοῖς· ἀλλ' ἡ ἀγγελία αὕτη, καί τοι κατὰ τύπους ὡμοίαζε τῷ τοῦ Τίτου Κοΐντου Φλαμινίου ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις κηρύγματι « ἔξεστι τοῖς Ἕλλησιν εἶναι ἐλευθέρους· » διέφερεν ὅμως πολὺ ἐκείνου, διότι οἱ ἐπὶ Βσεβολόδου Νοβογορόδιοι καὶ πρὸ τούτου ὄντες ἐλεύθεροι καὶ μετὰ τὴν περιττὴν τοῦ Βσεβολόδου ἄδειαν ἔμειναν τοιοῦτοι, οἱ δ' ἐπὶ Ῥωμαίων Ἕλληνες ταπεινοὶ ἤδη οὐκ ἠδύναντο ἔχειν καὶ ἀσκεῖν ὅπερ τῇ δολιότητι τῶν Ῥωμαίων ἐστερήθησαν. Οἱ Νοβογορόδιοι ἀπῄτουν καὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ὅρκια, ὅτι πιστῶς θέλουσι τηρήσει τῆς πόλεως τὰς ἐλευθερίας, διεσώθη δὲ ὁ τύπος (89, Δ) τῆς ὁμολογίας τῶν Ἡγεμόνων. ἣν προὔτεινον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Νοβογορόδου, οἱ κάθεδροι καὶ χιλίαρχος καὶ ἁπαξάπαντες οἱ Νοβογορόδιοι ἀπὸ τῶν γεραιτέρων μέχρι τῶν νεωτέρων, οἱ δ' Ἡγεμόνες ὡρκίζοντο ἐπὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἐκ τῆς ὁμολογίας δὲ ταύτης, ἤτοι συνθήκης, μεταξὺ λαοῦ καὶ Ἡγεμόνος, μαρτυρεῖται ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης πρόσοδος τῶν Ἡγεμόνων συνέκειτο ἐκ φόρων, οἱ δὲ φόροι εἰσεπράττοντο ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῆς ταμείου. Ἂν δ' ὁ Ἡγεμὼν δυσηρέστει, κατεψηφίζοντο αὐτοῦ ἔκπτωσιν. « Διατί κατενοσφίσθης τὴν αὐλὴν τοῦ Μορτκινίτσου; ἔφερε τὸ κατὰ τοῦ Ἰαροσλάβου ψήφισμα τῶν Νοβογοροδίων (99, Δ)· Διατί ἔλαβες ἀργύρια παρὰ τῶν εὐπατριδῶν Νικηφόρου, Ῥωμανοῦ καὶ Βαρθολομαίου; Διατί ἐκτοπίζεις τοὺς εἰρηνικῶς μεθ' ἡμῶν διάγοντας ἀλλοδαπούς; Διατί οἱ μὲν ὀρνιθοθηραί σου ἁρπάζουσιν ἀφ' ἡμῶν τὸν Βόλχοβον, οἱ δὲ θηρευταί σου τοὺς ἀγρούς; Δεδόσθω τέλος τῶν βιαιοπραγιῶν σου τούτων. Ὕπαγε ὅπου ἂν θέλῃς, ἡμεῖς δ' εὑρήσομεν ἕτερον ἡγεμόνα. » Ἀπέναντι τοιούτου ψηφίσματος ἤθελέ τις νομίσει ὅτι ὁ Ἰαροσλάβος ἐξεμάνη καὶ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἀποκηρυττόντων αὐτὸν μετὰ τοσούτου στόμφου. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· τοὐναντίον ἔπεμψε τὸν υἱὸν καὶ τὸν χιλίαρχον πρὸς τὴν συνέ-

λευσιν διαβεβαιῶν αὐτὴν, ὅτι ἦν πρόθυμος ἵνα πράξῃ τὰ δόξαντα τῷ λαῷ. « Οὐχὶ, ἀπεκρίναντο οἱ πολῖται, οὐ θέλομέν σε· ἀποχώρησον, εἰ δὲ μὴ, ἐξορίζομέν σε παραχρῆμα. » Καὶ ἐσκληρύνοντο μὲν τὰ πράγματα ἐρ' ἱκανὸν χρόνον, ἀλλὰ τέλος καταρτιστὴρ ἀναμέσον λαοῦ ἐλευθέρου καὶ Ἡγεμόνος παρενέβη ὁ Μητροπολίτης Κύριλλος, πάντες δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀπέθεντο ἔχθραν καὶ ἐπειρήνευσαν (1270). Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία μεγαλόφρονας ποιεῖ τοὺς λαούς· ὅθεν κατὰ τὸ 1315, ὅτε ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ εὑρίσκετο ἀπὸ διετίας ἐν τῇ παρεμβολῇ τῶν Μογόλων, οἱ Νοβογορόδιοι ἀπεδιοπομποῦντο ἔχειν ἡγεμόνα *ἕρποντα πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Χάνη* (167, Δ). Διὸ ἀπεκήρυξαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν ἡγεμόνα αὐτῶν Γεώργιον τὸν τῆς Μόσχας. Ὁ Μιχαὴλ, ἡγούμενος *Μογολικοῦ* στρατοῦ, .. ὥρμα ἐπὶ τὸ Νοβογόροδον, ἀλλ' οἱ τῆς ἐλευθερίας λάτραι, γενναῖοι τῆς πόλεως κάτοικοι, οὐδέποτ' ἄλλοτε πλείονα ἔδειξαν ἀνδρίαν, πάντες δ' ἐμάχοντο ὡς ἥρωες· τοῦ δὲ Μιχαὴλ κελεύοντος αὐτοῖς τὸ παραδιδόσθαι, ἀπεκρίνοντο· « ἀποθανούμεθα ὑπὲρ τῆς ἁγίας Σοφίας (ἥτις ἦν τὸ σύμβολον τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Νοβογορόδου)· ἡ τιμὴ πάντων ἐστὶ τὸ τιμιώτατον ». Τέλος δὲ καὶ αὖθις ἀβεβαίαν εἰρήνευσαν πρὸς τὸν Ἡγεμόνα εἰρήνην· Καὶ ἐπεβουλεύθη μὲν τὰς ἐλευθερίας αὐτῶν ὁ Ἰωάννης (228, Δ), ἀλλ' ἡ τύχη ἔστρεψεν ἀλλαχοῦ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τὸ Νοβογόροδον ἀντέσχε τῷ 1386 κατὰ Δημητρίου τοῦ Ταναϊδικοῦ μετὰ τῶν μαχητῶν *εἴκοσι* καὶ *ἑξ* ἐπαρχιῶν (88, Ε) ἐπὶ τὸ Νοβογόροδον ἐκστρατεύσαντος, ἀλλὰ καὶ αὖθις μετὰ καρτερικὰς συμπλοκὰς καὶ εὐγενῆ ἄμυναν εἰρήνευσαν πρὸς τὸν Ἡγεμόνα ἀλωβήτους τὰς ἑαυτῶν ἐλευθερίας συντηρήσαντες. Αἱ ἔριδες ὅμως ἐπανελαμβάνοντο· διότι οἱ μὲν Ἡγεμόνες ἤθελον νὰ καταβάλωσι τὸν ἀγέρωχον τοῦτον λαὸν, οἱ δὲ Νοβογορόδιοι ὡς ἐθνικὴν αὐτῶν τιμὴν ἐθεώρουν τὸ προασπίζειν τῆς ἰδίας ἐλευθερίας (118, 153, 252, 278, Ε). Ἡ κραταίωσις ὅμως τοῦ θρόνου τῶν Ἡγεμόνων, καὶ ἡ ἐπὶ Βασιλείου ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς ὑποτελείας τῶν Τατάρων, ὑπεδείκνυον ὅτι ἤγγικε καὶ τοῦ Νοβογορόδου ἡ ὥρα, καὶ ἀπὸ τοῦδε ἤρξατο ταπεινοῦσθαι ἡ ὀρρῦς αὐτοῦ (324, Ε). Ἰωάννης ὁ Γ', υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βασιλείου, προήγαγε τὸ ἔργον (20, ΣΤ), ὀλίγῳ δ' ὕστερον, ἥττονες ἑαυτῶν γενόμενοι οἱ Νοβογορόδιοι, διωμολόγησαν πρὸς τὸν συνετὸν τοῦτον Μονάρχην τῆς Ῥωσσίας τὴν κατάργησιν τῶν τῆς *συνελεύσεως πράξεων*, τουτέστιν ἐστερήθησαν τοῦ νομοθετεῖν καὶ δικάζειν (43, ΣΤ). Ἀλλ' ἐπέστη τὸ ἔτος 1475 καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ ἐντελὴς καθυπόταξις τοῦ Νοβογορόδου (89, ΣΤ), Ἰωάννης δ' ὁ Γ' καταλύσας τὰς κληρουχίας, καὶ τὰ διάφορα ἡγεμονικὰ σκῆπτρα εἰς ἓν συνάψας, φυσικῶς οὐκ ἠδύνατο ἀνέχεσθαι τὸ ἰταμὸν τῶν Νοβογορodίων ἐλευθεριῶν, ὡς συστελλουσῶν τὴν ἡγεμονικὴν ἰσχὺν καὶ διασπωμένης δι' αὐτῶν τῆς ἑνότητος τοῦ Κράτους. Τὸ *Βέτσε*, ἤτοι τὸ ἐθνικὸν τῶν Νοβογορodίων συνέδριον, τὸ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας συνερχόμενον ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἰκροσλάβου, οὐ μόνον πρὸς διευθέτησιν τῶν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ νομοθετεῖν, καὶ δι' ἰδίων συνθηκῶν ὡς κυριάρχης συμβάλλεσθαι (157, Δ) πρὸς ἡγεμόνας ξένων ἐπικρατειῶν, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ καθαίρειν τοὺς ἰδίους Ἀρχιεπισκόπους, ὡς ἐν ἔτει 1212 ἀπέβαλε τὸν Μητροφάνην, ἐξελέξατο δὲ ἕτερον τὸν Δοβρίνιαν, ὡς πομενάρχην, ἐκλείσθη (141, Γ). Συνέβη δέ ποτε καὶ τὸν ἴδιον ἡγεμόνα ν' ἀποκηρύξωσιν, ὑποτελεῖς δ' ἑαυτοὺς τῷ Κασιμίρῳ τῆς Πολωνίας ν' ἀναγνωρίσωσιν οἱ Νοβογορόδιοι (27, ΣΤ). Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ὅλως παράνομα· διότι βεβαίως οὐκ ἦσαν ἐν τοῖς χορηγηθεῖσιν αὐτοῖς προνομίοις ὑπὸ τοῦ Ἰαροσλάβου. Σπουδαιοτάτας δ' ὁ Καραμζῖνος ἐπιφέρει σκέψεις ἐπὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Νοβογορodίων (120—129 ΣΤ), κατακρίνει δὲ, καὶ μάλα δικαίως, αὐτοὺς ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ὠνοῦντο χρήμασι παρὰ τῶν Μοσχίων καὶ Λιθουανῶν ἡγεμόνων, προσθεὶς τ' ἀξιομνημόνευτα ταῦτα, ὅτι « ἡ ἐλευθερία σώζεται οὐχὶ διὰ τοῦ ἀργύρου, ἀλλὰ διὰ τῆς προθύμου θυσίας τῆς ζωῆς· ὁ δ' ἀγοράζων τὴν ἐλευθερίαν, ὁμολογεῖ τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν καὶ ὑποδουλοῦται. « Τὴν αὐτὴν τοῦ Νοβογορόδου τύχην ἔλαβε καὶ τὸ Πσκόβον, καὶ οὕτως ἀμφοτέρων αἱ ἐλευθερίαι ἐξέλιπον, ὡς συνεξέλιπε ταυτοχρόνως σχεδὸν καὶ ἡ αὐτονομία τῆς Τβέρης (165, ΣΤ) καὶ τῆς Ῥεζάνης (114, Ζ), κατεκτήθη δὲ ἡ Λιβονία, ἡ Καζάνη, τὸ Ἀστραχάνιον καὶ ἄλλαι ἐπ' ἄλλαις, καὶ συνεχωνεύοντο οὕτως ἐλεύθεραι πόλεις καὶ αὐτόνομοι κληρούχων Ῥώσσων ἡγεμονίαι, καὶ ἀλλοπίστων Ταρτάρων καὶ Μογόλων, καὶ Κιρκάσσων καὶ Κιργίσων καὶ μυρίων ἄλλων στιφῶν βαρβάρων κτήσεις ἐν τῷ μεγάλῳ χωνευτηρίῳ, ἐν ᾧ τρεῖς κατὰ συνέχειαν μεγάλοι ἀληθῶς ἡγεμόνες τῆς Ῥωσσίας, ὁ Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Γ καὶ Ἰωάννης ὁ Δ, ἐπὶ δύο αἰῶνας (1389—1584) συνέρριπτον τὰς κατακερματίστους κληρουχίας καὶ ὑποκυριάρχους αὐτονομίας, ὅπως σχηματίσωσι τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἑνιαῖον τῆς Ῥωσσίας Κράτος.

Ὁ δὲ Καραμζῖνος κατεχόμενος τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἔχων ἀεὶποτε πάλλουσαν πρὸς τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν τῆς Ῥωσσίας, κλαίει ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς αὐτῆς, ἐπὶ δὲ ταῖς εὐτυχίαις μεγαλύνει τὴν κραταιὰν τοῦ Ὑψίστου δεξιὰν τὴν ὑποβάλλουσαν μὲν εἰς πικρὰς δοκιμασίας, ἀλλὰ καὶ σώζουσαν τὸν ὀρθόδοξον λαόν. Ὀλίγαι πολλάκις λέξεις ἐξαγγέλλουσι τὸν πόνον τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τοῖς δυστυχήμασι τῶν ὀρθοδόξων (135, Γ). « Ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Κιέβου ἅλωσις συνέβη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος » (1204). Αἱ δύο πρωτεύουσαι τῆς ὀρθοδοξίας ταπεινοῦνται συγχρόνως! ὁ δὲ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' νομίζει εὔθετον τὸν καιρὸν ὅπως ὠφεληθῇ. Πόσον ἀπατᾶται! Ὁ Δυτικισμὸς ναὶ ἐδρεύει ἐν Ῥώμῃ ἔν δὲ καὶ μόνον τὸ Βατικανόν· ἀλλ' ἡ ὀρθοδοξία οὔτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὔτ' ἐν Κιέβῳ, οὔτ' ἐν Μόσχᾳ, οὔτ' ἐν Πετρουπόλει, οὔτ' ἐν Ἀθήναις, οὔτ' οὐδαμοῦ τῆς γῆς ἔχει τὴν ἕδραν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς καὶ πανταχοῦ ἐστι· χειροποιήτους δὲ ναοὺς τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ὁποίποτε νὰ ἐγείρῃ δύναται, ὁ δ' ἀχειροποίητος ναὸς

αὐτῆς ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ὀρθοδόξου τεθεμελίωται. Ἀνακτᾶται ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀλλ' ἡ ῥώμη καὶ ἰσχὺς οὐδόλως ἐπέργονται εἰς τὸ Βυζάντιον· διότι ὁρμητικὸν κατέρχεται ἀπὸ τῆς ἕω τοῦ Ἐρτογρούλ τὸ στῖφος· ἡ Ῥωσσία σπεύδει νὰ βοηθήσῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ, μόλις ἀναῤῥωννύουσα, ἔχει ἀνάγκην βοηθείας. Ἐν τούτοις συγκινητικώτατόν ἐστι τὸ θέαμα τῶν δύο ὀρθοδόξων βασιλείων ὀρεγόντων ἀλλήλοις τὴν χεῖρα καὶ συμπαραμυθουμένων (209--210, Ε). Κυριεύεται ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ (1453)· ὁ Καραμζῖνος ζητεῖ παντοῦ ἐν τοῖς χρονικοῖς ὅπως εὕρῃ, ὅτι καὶ Ῥῶσσοι συνηγωνίσθησαν τοῖς Ἕλλησι πρὸς σωτηρίαν τοῦ Βυζαντίου, μὴ εὑρίσκων δὲ τοιαύτην τινὰ μνείαν μεθ' οἰονεὶ πόνου λέγει· « Ἴσως τινὲς τῶν ἡμετέρων συμπατριωτῶν ὑπῆρξαν αὐτόπται τοῦ συμβάντος τούτου (338, Ε) ». Τέλος ὁ μὴ τοσοῦτον ἐπιχαρεὶς διότι ὁ Βλαδίμιρος ἐνυμφεύθη Ἄνναν τὴν Πορφυρογέννητον, Ἰωάννης δ' ὁ Παλαιολόγος Ἄνναν τὴν τοῦ Μεγάλου Ἡγεμόνος τῆς Ῥωσσίας, ἀγάλλεται διότι Σοφία ἡ Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, ἔκπτωτος τῶν πατρῴων ἀνακτόρων, ὑψώθη ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Τσάρων.

Σπάνιαί εἰσιν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς τοσοῦτον γραφικαὶ περιγραφαὶ, οἷα φέρεται ἐν τῷ Καραμζίνῳ (163 καὶ ἐπ. Η) ἡ τῆς ἁλώσεως τῆς Καζάνης· ἡ ἔφοδος ἐδίδετο καὶ ἡ ἱερουργία ἐτελεῖτο ἐν τῷ ναῷ τοῦ στρατοπέδου, οἱ δὲ κρότοι τῶν ἐκρηγνυομένων ὑπονόμων διέκοπτον πρὸς μικρὸν τὴν τελουμένην μυσταγωγίαν. Ἕκαστος ἐπολέμει οἷς εἶχεν ὅπλοις, οἱ μὲν στρατιωτικοὶ τοῖς ἐπιγείοις, οἱ δ' ἱερεῖς τῇ ἐπικλήσει τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ὁ δὲ Θεὸς ἐπένευσεν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Οἱ Ῥῶσσοι χριστιανοὶ ἐν ταῖς νίκαις χριστιανοὶ καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς ἦσαν· ἡ ἅλωσις τοῦ Βλαδιμίρου ὑπὸ τοῦ Βάτη (271, Γ) συγκινητικωτάτη ἐστίν· ἀπελπισθέντες ὁ ἡγεμὼν Βσεβολόδος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἀπεράσισαν ν' ἀποθάνωσιν ὡς τοῖς χριστιανοῖς πρέπει· « ὁ Βσεβολόδος, ἡ σύζυγος αὐτοῦ, οἱ μεγιστᾶνες καὶ πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν συνελθόντες ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου ἱκέτευσαν τὸν Ἐπίσκοπον Μητροφάνην, ἵνα περιβάλῃ αὐτοὺς διὰ τοῦ μεγάλου ἀγγελικοῦ σχήματος. Ἡ ἱερὰ τελετὴ ἐτελέσθη ἐν βαθυτάτῃ σιγῇ. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ῥώσσων ἀπεχαιρέτισαν τὸν κόσμον καὶ τὴν ζωὴν, ἱστάμενοι ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ τάφου, ἔνθα προσηύχοντο ἔτι τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ῥωσσίας ἵνα μὴ ἀπολεσθῇ ἐσαεὶ τὸ ἀγαπητὸν ὄνομα καὶ ἡ δόξα αὐτῆς .... Εἰσχωροῦσιν οἱ Τάταροι, οἱ ἄνδρες ἐμάχοντο, αἱ δὲ γυναῖκες κατέφυγον ἐν τῷ ναῷ, ὃν ὁ ἐχθρὸς παρέδωκε τῷ πυρί. Τότε ὁ Ἐπίσκοπος εἰπὼν γεγωνυῖᾳ τῇ φωνῇ· « Κύριε ὄρεξον τὴν ἀόρατον χεῖρά Σου καὶ δέξαι ἐν εἰρήνῃ τὰς ψυχὰς τῶν δούλων Σου, κηύλόγησε πάντας τοὺς περιεστῶτας ὡς εἰς ἄφευκτον θάνατον. Καὶ οἱ μὲν πνίγονται ὑπὸ τοῦ καπνοῦ, ἄλλοι δ' ἀπόλλυνται ἐν τῷ πυρὶ ἢ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.... οἱ δ' ἡγεμόνες πολεμοῦντες ἔπεσον ἔξω τῆς πόλεως ».

Συγκρινέτω ὁ βουλόμενος τὴν ἅλωσιν τοῦ Βλαδιμίρου πρὸς τὴν τῆς Κωσταντινουπόλεως, ἀμφοτέρας δὲ ταύτας πρὸς τὴν τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ἐν ταῖς τρεῖς ταύταις, ὡς καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ τῶν ὀρθοδόξων κάν τε Ἑλλήνων, κάν τε Ῥώσσων πάλῃ εὑρήσει τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τὴν ἀπεριόριστον ἐλπίδα τοῦ ὀρθοδόξου πρὸς τὸν Θεόν. Ἀνέγνωμεν πολλὰς ἱστορίας, πολλὰς δ' ἁλώσεις δυτικῶν πόλεων, οὐδαμοῦ ὅμως εὕρομεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα. Διατί δέ; διότι οἱ τοῦ Πάπα ἱερεῖς περὶ τοῦ Πάπα ἀείποτε τοῖς Δυτικοῖς λαλοῦντες οὐχ εὑρίσκουσι καιρὸν ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς καὶ περὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

Γραφικὸς ἐπίσης ὁ Καραμζῖνος καὶ εἰς ἄλλας περιγραφάς· οὕτως ἡ τελευταία νὺξ τοῦ ἀπατεῶνος ψευδοδημητρίου (257—258, ΙΑ) ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὸ συμπόσιον τοῦ Βαλτάσσαρ. Ἡ δὲ περιγραφὴ τῶν ἐπὶ ἑξ ὅλας ἑβδομάδας ἐν Νοβογορόδῳ σφαγῶν Ἰωάννου τοῦ Φοβεροῦ (138, Θ), τοῦ ἑξήκοντα χιλιάδας ὑπηκόων του ἀναιτίως ἐξολοθρεύσαντος, ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὴν ὑπὸ τοῦ αἱμοχαροῦς Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἀδελφῆς Χαϊνίτζας καταστροφὴν τοῦ Γαρδικίου. Ἡ δ' ἐν τῷ κελλίῳ τῆς Εἰρήνης κατάκλεισις τοῦ φιλοδόξου καὶ ὑποκριτοῦ Βορίση Γοδουνόβ καὶ ἡ προσπεποιημένη αὐτοῦ ἄρνησις νὰ δεχθῇ προσφερόμενον τὸ στέμμα ἐκεῖνο, ὑπὲρ οὗ οὐδαμῶς ὤκλασεν ἵνα βάψῃ τὰς μιαρὰς αὐτοῦ χεῖρας ἐν τῷ ἀθῴῳ τοῦ Δημητρίου αἵματι, ἀξία ἐστὶν ἵνα τεθῇ εἰς παράλληλον πρὸς τὴν τοῦ Τιβερίου (α) ὑπόκρισιν, πρὸς τὴν ἐν τῇ Καπραίᾳ μόνωσιν αὐτοῦ, ἀφ' ἧς ἐξουσίαζε τῆς ἐν Ῥώμῃ συγκλήτου.

Περὶ δὲ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Ῥωσσίας, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς συνελεύσεων, καὶ ἰδίως τῶν συγκροτηθεισῶν πρὸς κλῆσιν τῶν Βαράγγων ἡγεμόνων, καὶ πρὸς ἐκλογὴν Τσάρου μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ τελευταίου ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ῥουρίκου Θεοδώρου τοῦ Ἰωάννου (201, Ι, 6 καὶ 16, ΙΑ), ἐν αἷς ἐξελέχθη τῇ κυριαρχικῇ τοῦ λαοῦ ἐξουσίᾳ ὁ Βορίσης Γοδουνόβ πρὸς ἀνάληψιν τῶν σκήπτρων, συντομίας χάριν οὐδὲν θέλομεν εἰπεῖ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, διότι πέρυσιν ἐν ἑτέρᾳ ἡμῶν μελέτῃ καταχωρισθείσῃ ἐν τοῖς φυλλαδίοις 197 καὶ 198 τῆς Νέας Πανδώρας ἐν ἐκτάσει διελάβομεν.

Ἀλλ' ἡ Ῥωσσία ἐπέπρωτο νὰ ᾖ ἓν μοναδικὸν παράδειγμα πίστεως λαοῦ πρὸς Βασιλέα. Ἐν ταῖς ἀπολύτοις μοναρχίαις ὁ Ἡγεμὼν κἂν ἀγαθὸς τύχῃ δυσκόλως κάθηται ἥσυχος ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος Ἰωάννης Δ, ὁ Φοβερὸς, καὶ ἔχων καὶ ἀποβαλὼν τὸ περὶ αὐτὸν κακοῦργον στῖφος τῶν σωματοφυλάκων, ἤτοι τὴν *ὀπριτσνίναν*, ἐπὶ *εἰκοσιτέσσαρα* ὅλα ἔτη ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου οὐχὶ βασιλεύων, ἀλλ' ἀριθμῶν τὰς ἡμέρας διὰ στυγερωτάτων κακουργημάτων, καὶ ὅμως οὐδεμία ὠπλίσθη κατ' αὐτοῦ χείρ. Ἐμφαίνει τοῦτο ἀνκισθησίαν, ἢ ἐκφάυλισιν ἕνεκα τῆς δουλείας; Οὐχί· διότι οὐδέποτε οἱ

(α) » Solam divi Augusti mentem tantae molis capacem, » proinde in civitate, se, in partem curarum ab illo vocatum, » experiendo didivisse, quam arduum, quam subjectum fortu- » nae regendi cuncta onus tot inlustribus viris subnixa, » non ad unum omnia deferrent « ect. TACIT. Annal. I, 11.

Ῥῶσσοι ἡδύναντο νὰ θεωρηθῶσι φαυλότεροι τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τῶν Καισάρων, ἢ τῶν Τούρκων Γιαννιτσάρων, τῶν καταβιβαζόντων καὶ κατακρεουργούντων οὓς τὴν προτεραίαν εἶχον ἀναβιβάσει ἐπὶ τοῦ θρόνου ἡγεμόνας των, «ἀλλὰ διότι κατ' αὐτοὺς ὁ μονάρχης ἐν μοίρᾳ πατρός ἐστιν, « ἐπειδὴ δὲ υἱὸς οὐδόλως δύναται τιμωρῆσαι τὸν πατέρα, οὕτως οὐδ' ὁ ὑπήκοος τὸν μονάρχην » (40, Η). Ἰδοὺ ἅπαν τὸ μυστήριον τῆς χριστιανικῆς τῳόντι ὑπομονῆς, ἣν οὐ μόνον ὁ λαός, ἀλλὰ καὶ οἱ δαφνοστεφεῖς Βοροτίνσκης καὶ Σουΐσκης καὶ Ὀβολένσκης καὶ Σερεβριάνης καὶ οἱ συνετοὶ Ἀδάσεβ, καὶ Ῥεπνὶν, καὶ Σίλβεστρος, καὶ οἱ Ἱεράρχαι, οἱ Μητροπολῖται καὶ Ἀρχιεπίσκοποι, καὶ πάντες ἐν ἑνὶ λόγῳ ἐδείκνυον κατὰ τὴν διάπαξιν τῶν μανιωδῶν κακουργημάτων τοῦ Ἰωάννου, ὅστις ὑπερέβη πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν τυράννους κατὰ τὴν ὠμότητα, τὸν Σύλλαν καὶ τοὺς τριάνδρους τῆς Ῥώμης εἰς τὰς προγραφὰς, καὶ αὐτὸν τὸν Νέρωνα εἰς τὰ κακουργήματα, διότι ὁ Νέρων, καὶ τοι Νέρων, ἅπαξ ὅμως ἔκαυσε τὴν Ῥώμην, ἀλλ' οὐχὶ τοσούτους ἐθυσίασεν ὅσους ὁ Ἰωάννης εἰς Νοβογόροδον, ἢ ὅπως εἰς Βένδεν (246, Θ), οὐδὲ δὶς εἶδεν ἀναλγῶς τὴν Ῥώμην καιομένην, ὡς ὁ Ἰωάννης τὴν Μόσχαν, ἐν τῇ μιᾷ καταστροφῇ τῆς ὁποίας *ὀκτακόσιαι* χιλιάδες ἀνθρώπων ἀπωλέσθησαν! Ὁ δ' ἄνανδρος τύραννος ἔρευγε (172—174, Θ). Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατεμέμφετο τοῦ ὁμοίου αὐτῷ Καρόλου τοῦ Θ τῆς Γαλλίας διὰ τὴν σφαγὴν τῆς νυκτὸς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου· «Σὺ, ἀδελφὲ ἡμῶν ἀγαπητὲ, ἔγραφε πρὸς Μαξιμιλιανὸν τὸν αὐτοκράτορα (223, Θ) ἀθυμεῖς ἐπὶ τῇ φρικώδει ἐξωλείᾳ ἀνδρῶν ἀθώων καὶ νηπίων κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου· πάντες οἱ χριστιανοὶ μονάρχαι ἀνάγκῃ ἵνα θλίβωνται διὰ τὴν ἀπάνθρωπον *ὠμότητα* τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, χύσαντος *ἀνοήτως* τοσοῦτον αἷμα! . » Ἀνεφέρομεν τὸν Νέρωνα καὶ ἐπῆλθε ἡμῖν εἰς τὴν μνήμην, ὅτι καὶ ὁ Νέρων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἦν εὐσυμπαθής· ὁ δ' Ἰωάννης παιδίον μόλις τριετὲς κληθεὶς εἰς τὰ σκῆπτρα, διεφθαρμένης δὲ καὶ φιλοδόξου μητρὸς ἀπορρανισθεὶς τὸ ὄγδοον μόλις ἄγων τῆς ἡλικίας του ἔτος, παρεδόθη εἰς ὅλας τὰς κακίας, μεχρισοῦ δύο ἄνδρες, ὁ Σίλβεστρος καὶ ὁ Ἀδάσεβ, καὶ μία γυνὴ, ἡ ἀγαθὴ καὶ ἐνάρετος Τσαρίνα Ἀναστασία, ἀνήγαγον αὐτὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αὐτοῦ ἔτους μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἀνέδειξαν αὐτὸν ἄλλον Μάρκον Αὐρήλιον ἐπὶ ὅλην τρισκαιδεκαετίαν, ἐνῷ μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ἀναστασίας, τοῦ ἀγαθοδαίμονος τούτου τῆς ζωῆς τοῦ Ἰωάννου, ἀκατάληπτος μεταβολὴ ἤθους ἐπῆλθεν αὐτῷ. Ἀποτέλεσμα ἄραγε τῆς ἐπικινδύνου νόσου, ἣν ὑπέστη (190, Η), ἢ τῆς μετὰ τοῦ πρώην Ἐπισκόπου Κολόμνας Βασσιανοῦ συνεντεύξεως, τοῦ μοχθηροῦ Βασσιανοῦ, τοῦ φυσήσαντος εἰς τοὺς τοῦ μονάρχου τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παραγγελίαν· «Εἰ βούλει γενέσθαι ἀληθὴς αὐτοκράτωρ, μηδένα ζήτει συνετώτερον σου σύμβουλον· τήρει τὴν ἀρχὴν, ὅτι σὺ ὀφείλεις διδάσκειν, οὐχὶ δὲ διδάσκεσθαι· πρόσταττε, μηδέποτε δὲ ὑπάκουε. Ἐθαυματούργησεν ἐπ' ἀγαθῷ ὁ Σίλβεστρος (91, Η) μετὰ παῤῥησίας ἐπιτιμήσας τοῦ μονάρχου τὴν πολιτείαν, ἐπισείων δὲ τὸν δάκτυλον καὶ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ εἶπεν πρὸς τὸν Ἰωάννην, «ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ δίκη ἐπεκρέματο ἐπὶ τὴν κεφαλὴν κουφόνους καὶ κακοβούλου βασιλέως· » ἀλλ' οἱ σατανικοὶ τοῦ Βασσιανοῦ λόγοι ὡς κακοί τινες ἐξορκισμοὶ πᾶσαν τὴν ἀγαθότητα ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀφῄρεσαν.

« Τοιοῦτος ὁ Τσάρος καὶ οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ! Ἀλλ' ἐκεῖνον ἢ τούτους ἀνάγκη ἵνα μᾶλλον θαυμάσωμεν; Διότι, εἰ μὲν ὁ Τσάρος ὑπερέβη πάντας κατὰ τὴν τυραννίαν, οἱ ὑπήκοοι πάντως πάντας ὑπερέβησαν κατὰ τὴν ὑπομονὴν, ἐπειδὴ ἐθεώρουν τὴν ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν ὡς ἀπὸ Θεοῦ, πᾶσαν δ' ἀντίστασιν ὡς ἀνομίαν. Καὶ ἀπεδίδοσαν μὲν τὴν τυραννίαν τοῦ Ἰωάννου τῇ θεομηνίᾳ, καὶ ἐξωμολογοῦντο τὰς ἑαυτῶν ἁμαρτίας, μετὰ πίστεως καὶ ἐλπίδος ἀναμένοντες ἔλεος, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐφοβοῦντο τὸν θάνατον, παραμυθούμενοι ἑαυτοὺς διὰ τοῦ μέλλοντος βίου, ὅπου ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται, τοῦ παρόντος εἰς δοκιμασίαν χρησιμεύοντος ..... Οὕτω δ' ἀπολλύμενοι ἔσωσαν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ἰσχὺν τῆς Ῥωσσίας, διότι ἡ μεγάλη ἐθνικὴ ὑπακοὴ ἐστὶν ἰσχὺς τῆς ἐπικρατείας » (157—158, Θ).

Ὁποῖον δὲ πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ὁ Βορίσης Γοδουνόβ! Ἡ ὑπόκρισις τοῦ Τιβερίου, ἡ ὠμότης τοῦ Νέρωνος, ἡ πολιτικὴ σύνεσις Λουδοβίκου τοῦ ΙΑ ἠνώθησαν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ· ἀλλ' ἡ θεία δίκη οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν ἀτιμώρητον· διότι ὁ φονεὺς τοῦ Δημητρίου καὶ ἐξολοθρευτὴς τοῦ ἀπὸ Ῥουρίκου γένους, οὐ μόνον ἐν φαντασίᾳ ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ αἱμοσταγοῦς φάσματος τοῦ θύματος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν πράγματι ἔβλεπε τοὺς ὄχλους συντασσομένους ὑπὸ τὸν ἀπατεῶνα Διάκονον τοῦ Τσουδόβου Ὀτρέπιεβ· ἔβλεπε τὴν πλημμύραν τῆς προδοσίας ὑψουμένην περὶ τὸν θρόνον του, τὸ αἷμα τοῦ Δημητρίου ἐγένετο ὠκεανὸς περὶ αὐτὸν, καὶ κατεπνίγη ἐν τῷ ἰδίῳ του αἵματι. Οὕτω διδάσκει τοὺς βασιλεῖς· οὕτως ἐξεικονίζει τῶν φιλοδόξων ἁρπάγων τὰς ἐνδομύχους βασάνους.

Ἀλλ' ὁ τοιαῦτα φρονῶν καὶ λέγων περὶ βασιλείας τὰ εὐγενέστατα καὶ γενναιότατα πρὸς τοὺς βασιλεῖς δίδωσι μαθήματα, ὁποῖα καὶ συνταγματικῆς πολιτείας κάλλιστος πολίτης ἤθελε θαυμασίως ὑποτυπώσει δικαιολογῶν τὴν διάταξιν τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀπαραβιάστου προσώπου τοῦ Βασιλέως. «Τοὺς *κακοὺς* βασιλεῖς παιδεύει μόνον ὁ Θεὸς, ἡ συνείδησις καὶ ἡ ΙΣΤΟΡΙΑ. Καὶ *ζῶντας* μὲν μισοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, *ἀποθανόντας* δὲ καταρῶνται· ἱκανὸν δὲ τοῦτο πρὸς τὴν εὐημερίαν τῶν κοινωνικῶν πολιτειῶν ἄνευ φαρμάκου καὶ σιδήρου· ἄλλως ἀνάγκη ἀπορρίψαι τὴν ἀναγκαίαν ἀρχὴν τῆς μοναρχίας, ὅτι ἀπαρεγχείρητός ἐστιν ὁ μονάρχης » (40, Η). Καὶ ἀλλαχοῦ (21, Θ) « Τρόμος κατέλαβε τὴν Μόσχαν, διότι ἐν αὐτῇ μὲν τὸ αἷμα ἐχέετο, ἐν δὲ ταῖς εἱρκταῖς καὶ μοναστηρίοις ἐστέναζον θαύματα, ἡ δὲ τυραννία ἐπετείνετο. Τὸ παρὸν προήγγελλε φοβερὸν μέλλον! διότι ὁ τύραννος ὅσῳ ὑποπτεύει, τόσῳ μᾶλλον ἀποθηριοῦται. καὶ ἀδύνατος πᾶσα διόρθωσις· ἡ δὲ αἱμοποσία μὴ καταπαύουσα ἀπεναντίας αὐξάνει τοῦ αἵματος τὴν δίψαν, ἥτις ἐστὶ τὸ ὠμότατον τῶν παθῶν, ἀνεξήγητον τῷ νῷ· διότι ἐστὶν ἀφροσύνη, τιμωρία τῶν λαῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ τυράννου.» Καὶ ταῦτα (250, Θ) « Ἡ δειλία φυσικὴ ἐστι τῷ τυράννῳ· διότι τὰ δυστυχήματά εἰσιν αὐτῷ τιμωρία, οὐχὶ δὲ καὶ δοκιμασία, ἡ δὲ πίστις πρὸς τὴν Θείαν Πρόνοιαν ἀλλοτρία ἐστὶ τῆς δειλῆς καρδίας. » Νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει τὸν Τάκιτον ἐμβατεύοντα εἰς τῶν τυράννων τὰς ψυχὰς καὶ ἐξεικονίζοντα ἐν τῷ Τιβερίῳ τὰς ἐρινύας, αἵτινες κατασπαράττουσι τῶν κακῶν ἡγεμόνων τὴν καρδίαν (α), ὅταν ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ Καραμζίνῳ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τοῦ Ἰωάννου, σπαραττομένου νυκτός τε καὶ ἡμέρας ὑπὸ τῆς καταμαστιζούσης αὐτὸν τύψεως τοῦ συνειδότος, μάλιστα δ' ἀφοῦ ἡ θεία δίκη καὶ ἐπὶ γῆς τιμωροῦσα τὸν τύραννον τοῦτον κατέστησεν αὐτὸν πατρόκτονον, φονεύσαντα τὸν ἴδιον υἱὸν καὶ διάδοχον (334, Θ). «Οὕτως ἡ θεία δίκη καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ τιμωρεῖ ἐνίοτε καὶ τοὺς ἀσπλαγχνοτάτους ἀνθρώπους πρὸς παράδειγμα μᾶλλον ἢ πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν· διότι, ὡς φαίνεται, ἡ κακία ἔχει ὅρια, πέραν δὲ αὐτῆς οὐχ ὑπάρχει ἀληθινὴ μετάνοια, οὔτε ἐλευθέρα καὶ ὁριστικὴ ἐπάνοδος εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀλλὰ μόνον βάσανος, ἤτοι *ἀρχὴ* τῶν βασάνων τοῦ ἅδου, ἄνευ ἐλπίδος ἄνευ μεταβολῆς τῆς καρδίας. Ὅτι δὲ καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ μεγαλοφυοῦς Μοντεσκίου οὐκ ἦν ἀλλοτρία τῷ Ἱστορικῷ ἡμῶν καὶ ἐξ ἄλλων δῆλον, ὧν μακρὸν νὰ μνησθῶμεν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς (125, ΣΤ) « Ἡ ἀρετὴ διατηρεῖ τὰς δημοκρατίας, ἄνευ δὲ ταύτης καταστρέφονται (β), » καὶ τὰ ὧν περ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν » ἡ ἐλευθερία σώζεται οὐχὶ διὰ τοῦ ἀργύρου, ἀλλὰ διὰ τῆς προθύμου θυσίας τῆς ζωῆς.» Ἐπαινῶν δὲ τὸν Ταναΐδικὸν Δημήτριον, διότι δὲν ἐνεδύθη πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὸν μοναστικὸν χιτῶνα, ὡς ἄλλοι προκάτοχοί του, καίτοι οὐ μόνον ἐν οὐδενὶ καθυστέρει ἐκείνων κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλαῖς ὑπερεῖχεν, ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς ἀξιοθαύμαστα λόγια· « Ἐῤῥόνει (ὁ Δημήτριος) ὅτι ὦραί τινες διερχόμεναι ἐν τῷ μοναστικῷ βίῳ οὐδόλως σώζουσι τὴν ψυχὴν, καὶ ὅτι ἦν πρεπωδέστερον ἡγεμόνι ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου θάνατος, ἢ ὁ ἐν κελλίῳ (101, Ε). Καὶ ὄντως! πόσοι βασιλεῖς ἐστερημένοι ἡγεμονικῶν ἀρετῶν νομίζουσι ὅτι εὐδαιμονίζουσι τοὺς ἑαυτῶν ὑπηκόους, διότι ἐν ταῖς αὐλαῖς αὐτῶν διάγουσιν ὡς ἐν μοναστηρίῳ, τὰ μοναστικὰ μετερχόμενοι καθήκοντα. Τοῖς τοιούτοις ἐπισκοπικὸς θρόνος καὶ ποιμαντικὴ ῥάβδος ἥρμοζαν μᾶλλον παρὰ πορφύρα καὶ σκῆπτρον.

Πῶς δ' ἂν κάλλιον τὰς περὶ τῶν τυράννων καὶ βασιλέων σκέψεις ἡμῶν, ἃς διήγειρεν ἐν ἡμῖν ἡ μελέτη τοῦ Καραμζίνου, δυνάμεθα νὰ περατώσωμεν εἰμὴ διὰ τῶν σκέψεων αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἱστορικοῦ (416, Θ). « Οἱ τύραννοι, τέρατα ὄντες ἐπέκειναν πάσης παρανομίας καὶ πιθανότητος, τὰ φρικώδη ταῦτα μετέωρα παριστῶσιν ἡμῖν διὰ τῶν αἰώνων τὸ μέγεθος τῆς ἀνθρωπίνης διαφθορᾶς, ὅπως βλέποντες αὐτὴν φρίσσωμεν. Ὁ βίος τυράννου ἐστὶ συμφορὰ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἡ ἱστορία αὐτοῦ διδάσκει πάντοτε ἐπωφελῶς τούς τε ἡγεμόνας καὶ τὰ ἔθνη, διότι τὸ ἐμποιεῖν ἀποστροφὴν τοῦ κακοῦ ἐστὶν ἀγάπη πρὸς τὴν ἀρετήν. Οἱ τάφοι εἰσὶν ἀναίσθητοι, ἀλλ' οἱ *ζῶντες* φοβοῦνται τὴν αἰώνιον κατάραν τῆς *Ἱστορίας*, ἥτις μὴ βελτιοῦσα τοὺς κακούργους προλαμβάνει ἐνίοτε τὰ κακουργήματα, πάντοτε πιθανά· διότι τὰ *ἄγρια* πάθη ἐνεργοῦσι καὶ κατὰ τοὺς αἰῶνας τοῦ *πολιτισμοῦ*, προστάττοντα τῷ νῷ *σιγὴν* (α) ἢ διὰ τῆς *δουλικῆς* φωνῆς δικαιοῦντα τὰς παραφορὰς τῶν παθῶν. Πόσον δὲ διδακτικώτερον γίνεται τὸ πρὸς τὰς ἐστεμμένας κεφαλὰς μάθημα τῆς ἱστορίας, ὅταν ἐνδεικνύηται αὐτοῖς, ὡς ποιεῖται ὁ Καραμζίνος, (266 292, 294, 295, 302, Θ καὶ ἀλλαχοῦ) τύραννος ἄρχων τριακοντακισμυρίου στρατοῦ (350, Θ), καὶ ὅμως μὴ δυνάμενος παρατάξασθαι πρὸς ἡγεμόνα ἀγαθὸν καὶ ἀνδρεῖον, οἷος ὁ Βατόριος (279, Θ), καὶ τοι στρατηγοῦντα μόνον εἰκοσιὲξ χιλιάδων πολεμιστῶν! Ποίας ταπεινώσεις, ποίους ἐξευτελισμοὺς ὑπέστη ὁ ἀλαζὼν καὶ θηριώδης Ἰωάννης ὁ Δ, ὁ τοσοῦτον μὲν ἰσχυρὸς τὰς δυνάμεις, τοσοῦτον δὲ ἀσθενὴς τὴν ψυχὴν διὰ τὴν συνήθη τοῖς τυράννοις ἀτολμίαν! ἐταπεινοῦτο ἐπαιτῶν ὁτὲ μὲν τὴν ἐπικουρίαν τῆς Ἐλισάβετ, ὁτὲ δὲ τὸ ἔλεος, ἤτοι τὴν μετριότητα τῶν ἀπαιτήσεων παρὰ τοῦ Βατορίου, καὶ ἄλλοτε ἐπιδαψιλεύων τὰς φαυλοτάτας κολακείας πρὸς τὸν τοῦ Πάπα πρεσβευτὴν τὸν μοχθηρὸν Ἰησουΐτην Ἀντώνιον Ποσσεβῖνον. « Οὕτως ὁ Ἰωάννης ἔπινε τὸ ποτήριον τοῦ αἴσχους οὗ ἦν ἄξιος, οὐχὶ δὲ ἡ Ῥωσσία (302, Θ)· ἡ δὲ Ρωσσία ἐπ' αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀσθενὴς καὶ σχεδὸν ἄοπλος, ἐνῷ εἶχε τοὐλάχιστον ὀγδοήκοντα φρούρια πλήρη στρατιωτῶν καὶ τροφῶν, προσέτι δὲ καὶ πολλὰ ἑτοιμοπόλεμα στρατεύματα. Θέαμα θαυμάσιον, ἄξιον νὰ ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ὑστάτων γενεῶν πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς ὑφηλίου· διότι ἀποδεικνύει ἐναργέστατα πόσον ἡ τυραννία ἐκφαυλίζει τὴν ψυχὴν, σκοτίζει δὲ τὸν νοῦν διὰ τῶν φαντασμάτων τοῦ φόβου, καὶ ἀπονα-

(α) « Adeo facinora, atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra praestantissimus sapientiae firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes posse aspici laniatus et ictus; quando, ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur. Quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant, quia tormenta pectoris suas que ipse poenas fateretur. « TACIT. Annal. l. VI 96. Ὅρα δὲ περὶ τῆς δικαίας τῶν τυράννων τιμωρίας καὶ τὸν ΠΛΑΤΩΝΑ ἐν Γοργίᾳ § 81, καὶ τὴν ἡμετέραν περὶ τοῦ συνταγμ. δικ. πραγμ. ἐν σελ. 93—97.

(β) MONTESQUIEU, de l'esprit des lois, liv. III ch. 3.

(α) Παραπλήσιον θαυμαστὸν χωρίον ὑπάρχει ἐν τῷ Τακίτῳ· ὥστε εἰκάζομεν ὅτι τὸ ἐξαίσιον τοῦτο πρωτότυπον εἶχεν ἐν νῷ ὁ Καραμζίνος γράφων ταῦτα· « Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere. « Tacit. in Jul. Agric. vita § 2.

κοῖ τὰς δυνάμεις καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ βασιλείου 298—299, Θ).

Δόξα καὶ τιμὴ τῳόντι πρὸς τὸν ἀοίδιμον μονάρχην Ἀλέξανδρον, ὅστις οὐ μόνον δὲν κατεδίωξε τὸν τοιαῦτα διδάσκοντα τοὺς Ῥώσσους Καραμζῖνον, οὐδ' ἐπέβαλεν αὐτῷ τὴν τιμωρίαν, ἣν οἱ πεπολιτισμένοι τύραννοι ἐπιβάλλουσιν εἰς τὰς εὐγενεῖς φύσεις τὸ *σιγᾶν*, ἀλλὰ καὶ κατεστόλισε τὸ στῆθος αὐτοῦ τῷ ἀνωτάτῳ παρασήμῳ τῆς ἁγίας Ἄννης, καὶ σύνταξιν ἡγεμονικὴν ἐτήσιον ῥουβλίων πεντήκοντα χιλιάδων ἔδωκεν αὐτῷ. Λυπηρὸν δ' ὅτι ὁ θάνατος προέλαβε τὸν ἐργάτην ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔργου, καὶ ὁ γλαφυρὸς τούτου κάλαμος κατέπεσε μετὰ τοῦ ἔτους 1611. Ὁ Καραμζῖνος εἰκόνισε περιπαθέστατα τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥωσσίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ ἀνορθώσεως· ὁποῖον δ' ἀνθηρὸν χρωματισμὸν ἤθελε δώσει ἡ γραφίς του εἰς τὰς πράξεις τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ Αἰκατερίνης τῆς Β'· πῶς δ' ἤθελε καταλήξει εἰς τὸ ἔτος 1812 τὸ καταδοξάσαν τὴν Ῥωσσίαν, τοὺς δὲ Ῥώσσους ἐφαμίλλους τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Μηδικῶν, τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τῶν Καρχηδονικῶν πολέμων κατὰ τὸν πατριωτισμὸν ἀναδεῖξαν, κακὸς καὶ βάσκανος δαίμων ἐστέρησε τὴν Ῥωσσίαν τοῦ μεγίστου τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς, φθάσαντος εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς μεγαλητέρας δόξης της συμβάντων.

Τὰ δ' ἁπλοῖκὰ τῶν ἀρχαίων Ῥώσσων ἤθη μετὰ πόσης ἀφελείας ἐκτίθενται, μετὰ πόσης δὲ πατριωτισμοῦ ἁπλότητος ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα τῶν Σλάβων ἀπὸ τοῦ *Σ.λάβα*, ὅπερ σημαίνει *δόξα*! (17, Α)· μετὰ πόσης εὐπιστίας διηγεῖται τὰς δεισιδαιμονίας καὶ οἰωνισμοὺς τῶν συμπατριωτῶν του ἀπὸ τῶν συμβαινόντων φυσικῶν φαινομένων. Πολλάκις ἀναγινώσκοντες αὐτὸν ἐδιστάσαμεν, ἂν ὁ Καραμζῖνος ἀφηγεῖτο ταῦτα, διότι οἱ Ῥῶσσοι χρονογράφοι τὰ ἀνέφερον καὶ ὁ λαὸς τὰ ἐπίστευεν, ἢ διότι καὶ αὐτοῦ ἡ γνώμη συνεφώνει πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ καὶ συνεπείθετο. Ἡ δὲ ξενία παρ' αὐτοῖς ἦν καθῆκον τοσοῦτον ἱερόν, ὥστε μεγίστη ἐλογίζετο ἀσέβεια ἡ ξενηλασία. Τοῦ καθήκοντος τούτου ἡ ἐξάσκησις πανταχοῦ εὐγενής, ἐν Ῥωσσίᾳ ἦν καὶ ἔστι τὰ μάλιστα ἀναγκαία διὰ τὴν ἀπέραντον ἔκτασιν, διὰ τὸ ἀραιὸν τῶν οἰκήσεων, διὰ τὴν δυσμένειαν τοῦ κλίματος. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἑλλάδος σκέπην καὶ καταφυγὴν εἶχον τὴν Ῥωσσίαν· ἐκεῖ προσέδραμον οἱ συγγενεῖς τῆς Σοφίας, ἐκεῖ οἱ λόγιοι τῆς Ἑλλάδος, ἐκεῖ οἱ Ἱεράρχαι αὐτῆς ὁ Κύπρου Ἰγνάτιος, ὁ Ἐλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι (191, Ι). Μετὰ κατανύξεως ἀνέγνωμεν (205—206, Ζ) «ὅτι παρὰ τῇ Μόσχᾳ ὑπῆρχε πολυάνδριον καλούμενον *ἀγρὸς τοῦ κεραμέως*, ἔνθα φιλάρετοι, ἄνθρωποι συνήρχοντο κατ' ἔτος τὴν πρὸ τῆς πεντηκοστῆς πέμπτην, ὅπως ἀνορύξωσι τάφους ὑπὲρ τῶν ξένων, τελέσωσι δὲ μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ὧν τάτε ὀνόματα, καὶ τὴν πατρίδα καὶ τὴν *θρησκείαν* ἠγνόουν μέν, ἀλλ' ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι ὁ Θεὸς ἤκουεν αὐτῶν καὶ ἐγίνωσκεν ὑπὲρ τίνος ἐτέλουν τὰς καθαρὰς, ἀμιλοκερδεῖς, καὶ ὄντως χριστιανικὰς ταύτας προσευχάς.» Ταῦτα ἐποίουν οἱ ἀγροῖκοι Ῥῶσσοι, τοιαῦτα ποιοῦσι καὶ οἱ ἀμαθεῖς τῆς Ἑλλάδος ὀρθόδοξοι πρὸς πάντα, ἔστω καὶ ἀλλόφυλλον, τὰ δὲ πεπολιτισμένα καὶ τῷ παπισμῷ ὑποχείρια Κράτη τῆς Δύσεως ἔτι καὶ νῦν ἀρνοῦνται τὴν ταφὴν τοῖς ὀρθοδόξοις!

Τὸ δὲ πρὸς τοὺς ἀλλοδαποὺς ἐπιεικὲς κἂν ἄλλο τι οὐκ ἐδείκνυεν, ἀλλ' ἡ κλῆσις τῶν Νορμανδῶν Ῥουρίκου, Τρουβίρου καὶ Σιναίου πρὸς τὸ ἄρξαι αὐτῶν ἱκανὸν μαρτύριον. Μὴ μνησθῶμεν τῶν Ἑλλήνων, διότι ἴσως εἴποι τις, ὅτι ἐξαρτωμένης τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχου, ἡ συγκοινωνία ἦν ἄμεσος καὶ ἀναγκαία, ἀλλ' οἱ Γενουήνσιοι ἐν Καφᾷ (111, Δ); ἀλλὰ τὰ τῷ Φριάγῳ ἐν Πετσόρᾳ δοθέντα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου κτήματα (112, Ε); ἀλλ' αἱ πρὸς τὸν Βιλλόβιον καὶ Κανσελλέρον (216, Η) καὶ ἄλλους Ἄγγλους (127 καὶ 185. Θ) περιποιήσεις; Κἀκεῖνο δὲ μὴ διαλάθῃ ἡμᾶς ὅπερ ὁ Ἰωάννης ἀπήντησε πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἐλισάβετ βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας· «Διατί ἡ βασίλισσα φροντίζουσα περὶ τῶν ὠφελειῶν τῆς Ἀγγλικῆς ἐμπορίας οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀπέδειξέ μοι συμπάθειαν κατὰ τὰς κρισίμους τῆς τύχης μου περιστάσεις; Γινώσκω, ὅτι ἡ ἐμπορία σπουδαιοτάτη ἐστὶ τῇ ἐπικρατείᾳ, ἀλλ' αἱ ἴδιαι ὑποθέσεις τῶν ἡγεμόνων σπουδαιότεραι τῶν ἐμπορικῶν.» Ἀναγνόντες ταῦτα ἀνεμνήσθημεν τοῦ Μοντεσκίου λέγοντος, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐθνῶν τὰ πολιτικὰ τῶν ἐμπορικῶν προυτίμησαν συμφέροντα, ἡ δ' Ἀγγλία τοὐναντίον ἀείποτε τὰ τοῦ ἐμπορίου ὡς προυργαιότερα τῶν πολιτικῶν ἐθεώρησεν (α). Πλεῖστοι ξένοι ἐμπορεύοντο ἐν Νοβογορόδῳ καὶ Πσκόβῳ, πλείστους τεχνίτας ἔσυρον αἱ μεγαλοδωρίαι τῶν Τσάρων· τοῦδ' ἐκ Βονωνίας τῆς Ἰταλίας ἀρχιτέκτονος Ἀριστοτέλους Φιοραβέντη (69, ΣΤ), ἔτι καὶ νῦν σώζονται τὰ ἔργα ἐν τῷ Κρεμλίνῳ. Ἰωάννης δ' ὁ Δ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἁγίας βασιλείας του (103, Η) ἐπίτηδες πρεσβευτὴν ἔπεμψεν εἰς Γερμανίαν τὸν Σάξωνα Σλὶτ ἵνα στρατολογήσῃ τεχνίτας, ἰατροὺς, φαρμακοποιοὺς, καλλιτέχνας, τυπογράφους καὶ ἄνδρας ἐγκρατεῖς τῶν ἀρχαίων καὶ νέων γλωσσῶν καὶ πάσης ἐπιστήμης, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1564 ἐξετυπώθησαν ἐν Μόσχᾳ αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκτυπωθέντων βιβλίων. Μετὰ συγκινήσεως δὲ ἀναγινώσκῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑρμάκου κατακτήσεως τῆς Σιβηρίας (366—386, Θ). Ὁ ἀρχιλῃστὴς οὗτος, παραιτηθεὶς μετὰ τῶν ὀπαδῶν του τοῦ λῃστρικοῦ βίου, καθηγνίσθη δι' ἡρωϊκῶν πράξεων μετενεγκὼν τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥωσσίας εἰς τὰς παγετώδεις ταύτας χώρας, ἃς κατακτήσατο μᾶλλον τῇ ἀρετῇ αὐτοῦ καὶ φιλανθρωπίᾳ ἢ τοῖς ὅπλοις. Μετὰ ὀκτακοσίων

(α) Montesquieu, de l' esprit des Lois, liv. XX. ch. 7.

τεσσαράκοντα μόνον ἀνδρῶν ἐξεστράτευσεν, ἀντὶ δὲ νὰ περιφέρῃ τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον, μετέφερε τὸν πολιτισμόν· ἀντὶ δὲ νὰ ἐρημώσῃ, κατῴκισε τὰ ἄχρι ἐκεῖνα μέρη. Ἡ διαφορὰ τῆς ὀρθοδοξίας πρὸς τὸν δυτικισμὸν ἐπιλάμπει ἐν τῇ κατακτήσει τῆς Σιβηρίας· διότι καὶ ἄκων ὁ ἀναγνώστης ἀναμιμνήσκεται τὴν ὑπὸ τοῦ Φερνάνδ Κορτὲζ ἐρήμωσιν τοῦ Μεξικοῦ, τὴν δῄωσιν τοῦ Περοῦ ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Πιζάρρου, τὰ πανταχοῦ τῆς γῆς κακουργήματα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Δομινικανῶν τῶν Ἱεροεξεταστῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς τὰ ἕῳα μέρη ἐμπορίας ἐδιαζόντως οἱ Ῥῶσσοι ἡγεμόνες ἐπεμελήθησαν, ἑκκαίδεκα δὲ ἔτη πρὶν ἢ ὁ Βαρθολομαῖος Διάζ ἀνακαλύψῃ τὸ Ἐὐελπι ἀκρωτήριον ὁ ἐκ Τβέρης τῆς Ῥωσσίας Ἀθανάσιος ὁ Νικῆτιν (1470) κατέπλευσε τὸν Ῥᾶ (Βόλγαν) ἀπὸ τῆς Τβέρης μέχρις Ἀστραχανίου διὰ δὲ τῆς Δερβέντ, Βοχάρας, Περσίας καὶ τοῦ Δεκὰν, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Ἰνδίας μέχρι τῆς *Ἱερουσαλὴμ* τῶν Ἰνδῶν, ὡς λέγει, (τὴν Βεναρὲς εἰκάζομεν), ἐκεῖθεν δ' ἐπανῆλθεν εἰς Ῥωσσίαν μετὰ ἑξαετῆ ὁδοιπορίαν διὰ τῆς Ἱσπαχάνης, Τραπεζοῦντος καὶ Θεοδοσίας (342, ΣΤ).

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀστεῖον οὐκ ἔστι ξένον τῷ Καραμζίνῳ. Οὕτως ἱλαρῶς ὁ ἀναγνώστης προσμειδιᾷ μανθάνων ὅτι ὁ Μογόλος Γαϊοῦκος (45, Δ) εἶχε παρ' αὐτῷ πολιτικοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ γραμματεῖς, οὐχὶ δὲ καὶ *δικηγόρους*· διότι οἱ Μογόλοι οὐδόλως ἀνέχονται τὰς στρεψοδικίας, ἐν δὲ πάσαις ταῖς δίκαις αἱ κρίσεις τοῦ Χάνη ἦσαν ἀνέκκλητοι. Καὶ ἴσως μὲν καλῶς ἔπραττον ὅ τε Χάνης καὶ οἱ Μογόλοι τοὺς δικηγόρους μὴ ἀνεχόμενοι, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ οἱ δικηγόροι οὐδὲν εἶχον νὰ κερδίσωσι πρὸς τοιοῦτον δικαστὴν ἀγορεύοντες. Ὁ δὲ *Παρισινὸς* Γουλιέλμος, ὁ παρὰ τῷ Χάνῃ Μαγγοῦ τὰ μάλιστα τιμώμενος (38, Δ), καὶ ἄκοντας ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ἦθος καὶ τῶν σημερινῶν Γάλλων, οἵτινες τύχην διώκοντες τὴν ὑφήλιον περιέρχονται, ὡς κάλλιστα τὴν τέχνην τοῦ γίνεσθαι ἀρεστοὶ γινώσκοντες, τὸ χρήσιμον τῷ ἡδεῖ μιγνύοντες.

Ἡ πρὸς τὰ γράμματα κλίσις τῶν Ῥώσσων οὐδέποτε ὑπῆρξε μεγάλη, ἐφ' ἱκανοὺς μάλιστα αἰῶνας ὁ λαὸς ἔδειξε καί τινα ἀποστροφὴν πρὸς αὐτά. Οὕτως εὑρίσκομεν ἐν τῷ ὑπὸ μελέτην ἱστορικῷ (224, Α) ὅτι ὁ Μέγας Ἡγεμὼν Βλαδίμιρος, καταβαλὼν τὰ τῆς θρησκείας θεμέλια, ἔκτισε καὶ σχολεῖα ὑπὲρ τῶν παιδίων χρησιμεύοντα ἐν Ῥωσσίᾳ ὡς βάσις δημοσίας ἐκπαιδεύσεως (α), ἵνα ἐν αὐτοῖς διδάσκωνται τὰ ἱερὰ βιβλία τὰ ἕνα πρὸς αὐτοῦ αἰῶνα Σλαβιστὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. «Τὸ εὐεργέτημα ὅμως τοῦτο (τῶν σχολείων) ἐφάνη τότε φοβερὸς νεωτερισμὸς, καὶ διάσημοι γυναῖκες, ὧν ἐλάμβανον βιαίως τὰ τέκνα, ἐθρήνουν αὐτὰ ὡς νεκρά· διότι ἐνόμιζον τὴν γραφὴν ἐπικινδυνωτάτην τῆς μαγικῆς ἐφεύρεσιν.» Ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐκώλυε τὴν ποίησιν, ἥτις εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἀρχετύπων λαῶν· ἐκ τινων περισωθέντων τεμαχίων ποιημάτων τοῦ ΙΑ καὶ ΙΒ αἰῶνος, ἐξ ὧν ὁ Καραμζῖνος (210 καὶ ἐπ. Γ) μετέφερεν ἀποσπάσματά τινα ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἱστορίᾳ, βλέπομεν ὅτι ἡ Ῥωσικὴ ποίησις εἶχε μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ἄσματα, τὰ *κλέφτικα* λεγόμενα, ὧν τὴν τελειοτάτην τῶν μέχρι τοῦδε συλλογῶν ἐποιήσατο ὁ ἡμέτερος φίλος Κ. Σπ. Ζαμπέλιος. Ἡ προσωποποίησις τῶν ἀψύχων, ἡ τιμὴ καὶ ὁ θυμασμὸς περὶ τὴν πολεμικὴν ἀνδρίαν, τὸ σύντομον, τὸ νευρῶδες, τὸ ἰσχυρὸν τοῦ πάθους δίδουσιν αὐτοῖς χάριν τινὰ ἀμίμητον ὑπὸ ποιητοῦ γεγεννημένου ἐν κοινωνίᾳ πεπολιτισμένῃ. Καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ κατὰ τέσσαρας τούτων αἰῶνας μεταγενέστερα Ῥωσσικὰ ποιήματα (μεσοῦντος τοῦ ΙΣΤ αἰῶνος) μετέχουσι τῶν ἁπλοϊκῶν ἐκείνων καὶ ἀτημελῶν χαρίτων. Μακρὸν ἤθελεν εἶσθαι ἂν μετεφέραμεν ὁλόκληρόν τινα ᾠδὴν εὑρισκομένην ἐν σελ. 233 τοῦ Ι τόμου μετὰ σπανίας ἐπιτυχίας καὶ χάριτος εἰς Ἑλληνικὸν ῥυθμὸν μετενεχθείσης ὑπὸ Ἕλληνος νεανίου τοῦ ἑπτακαιδεκαετοῦς Κ. Ν. Σπαθῆ, οὗ περ μαθόντες ἐκ περιστάσεως τὸ ὄνομα προδίδομεν εἰς τὸ κοινὸν, θεμιτὸν τὸ τοιοῦτον νομίζοντες. Ἐν ἑτέρῳ δ' ἄσματι ἐπὶ φονευθέντος πολεμιστοῦ εὕρομεν τοὺς ἑξῆς τέσσαρας στίχους ἐκλεκτοὺς διὰ τὸ γοργὸν καὶ ποιητικὸν τῆς ἰδέας ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ·

Οἴμοι! ἡ μήτηρ κλαίει ὡς ὁ ποταμὸς ῥέε·
Ἡ ἀδελφὴ κλαίει ὡς ῥέουσιν οἱ βύακες,
Ἡ σύζυγος κλαίει ὡς πίπτει ἡ δρόσος,
Ὁ ἥλιος ἀνατελεῖ καὶ ἐξατμίσει τὴν δρόσον.

Εἴπομεν καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης ὅτι ὁ Καραμζῖνος οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων, οἵτινες τὴν ἱστορίαν γράφουσι διὰ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ Καραμζῖνος διηγεῖται ὡς ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ὁ Διόδωρος. Εἶναι ὁ ἱστορικὸς τῆς Ῥωσσίας ὁ πρὸς μὲν τὰ ἐπὶ τοῦ Νέβα ἀνάκτορα δεικνύων τὰς παρεμβολὰς τοῦ Ῥᾶ καὶ Τανάϊδος, πρὸς τὸν στρατιώτην τὰ πεδία τῆς Λιβονίας καὶ Ἐστονίας καὶ τὰς σκηνὰς τῶν Τατάρων, πρὸς τὸν κλῆρον τὴν ἁγιότητα τῶν Μακαρίων καὶ Βασσιανῶν καὶ Φιλίππων, πρὸς τοὺς ἀναχωρητὰς τὴν παρὰ τὸν πόλον νέαν Θηβαΐδα τῆς Πετσέρσκης καὶ Σολοβέτσκης, πρὸς πάντας δὲ τοὺς Ῥώσσους τὴν ἁγιότητα τῆς θρησκείας των καὶ τὸ πολύτιμον τῆς πατρίδος των.

Μελετῶντες τὸν Καραμζῖνον εὕρομεν καὶ κηλίδας,

(α) Δυσσυμβίβαστον τοῦτο πρός τε τὰ ἐν τῷ Β' τόμῳ, σελ. 39 γραφέντα περὶ τοῦ Ἰαροσλάβου «ὅτι ὁ Μέγας οὗτος Ἡγεμὼν συνέστησεν ἐν Νοβογορόδῳ τὸ ΠΡΩΤΟΝ δημόσιον σχολεῖον, ὅπου τριακόσιοι ἔφηβοι, υἱοὶ ἱερέων καὶ τῶν γεραιτέρων τῆς χώρας ἐφοίτων, οἱ μὲν πρὸς ἐκμάθησιν τῶν ἀναγκαίων τῷ ἱερατικῷ ἀξιώματι, οἱ δὲ τῶν περὶ τὴν πολιτείαν γνώσεων, ὡς καὶ πρὸς τὰ ἐν σελ. 26 τοῦ αὐτοῦ Β' τόμου εἰρημένα, ὅτι ὁ Ἰαροσλάβος διέταξε τὴν εἰς τὴν Σλαβικὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἐνῷ ἐν τῷ Α' τόμῳ (σελ. 224) εἶπεν αὐτὴν κατὰ ἑκατὸν ἔτη ἀρχαιοτέραν καὶ αὐτοῦ τοῦ Βλαδιμίρου, ἤτοι ΕΚΑΤΟΝ ΕΞΗΚΟΝΤΑ περίπου ἔτη ἀρχαιοτέραν τῆς βασιλείας τοῦ Ἰαροσλάβου. Ἡμεῖς σημειοῦμεν ἁπλῶς τὴν ἀντίφασιν ταύτην, ἄλλοις δὲ περὶ τὴν Ῥωσσικὴν φιλολογίαν δοκίμοις δίδοται ἵνα ἐξηγήσωσιν ἡμῖν αὐτήν.

κατὰ τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν κρίσιν· διότι τινὰ μὲν μέρη οὐχ ἱκανῶς διεφώτισεν, ἐν ἄλλοις δὲ ἀπεπλανήθη τοῦ ἀληθοῦς· ὁμολογοῦμεν ὅμως, ὅτι ἐν πάσῃ τῇ ἱστορήσει αὐτοῦ εὕρομεν αὐτὸν ἀμερόληπτον, οὔτε κρείττονας τοὺς Ῥώσσους ἐν πᾶσιν, οὔτ' ἐν πᾶσι χείρονας τοὺς πολεμίους τῇ Ῥωσσίᾳ παρέστησεν. Ἔτι δὲ καὶ τὸν μεταφραστὴν αὐτοῦ ἀφορμὴν ἔχομεν εἴς τινα νὰ ψέξωμεν, πρὸ παντὸς δ' ἄλλου μάλιστα εἰς τὰ τυπογραφικὰ παροράματα καὶ μάλιστα τὰ κατὰ τὰς χρονολογίας, ἅπερ δυστυχῶς παρεισέφρησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἱκανῶς ἐξετείνομεν τὴν παροῦσαν μελέτην, ἥτις ὑπὸ τοσαύτας τερπνὰς ἐντυπώσεις ἐγράφη, ἐχέτωσαν ἀμφότεροι ἄφεσιν παρ' ἡμῶν ἐφ' οἷς ἥμαρτον, ἵνα μὴ παραπικράνωμεν τοῦ μὲν τὴν μνήμην, τοῦ δὲ τὴν εὐχαρίστησιν ἣν ἕκαστος αἰσθάνεται ἀποθέτων τὸν κάλαμον καὶ διδοὺς τέλος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἴσως δὲ καὶ ἐπιεικεῖς ἐσμεν φόβῳ μὴ ἐπείπῃ ἡμῖν τὰ τοῦ Σωκράτους, ὅτι « χαλεπὸν οὕτω τι ποιῆσαι, ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντας μὴ ἀγνώμονι κριτῇ περιτυχεῖν.» Ἐπειδὴ δ' ὀφείλομεν χάριτας διὰ τὸ τὰ μάλιστα ἐπίχαρι τοῦ δώρου τῆς μεταφράσεως, ἥτις πολὺ τελειοτέρα ἀπέβη καὶ αὐτῆς τῆς Γαλλικῆς, ἀφ' ἧς ὁ Κ. Κροκιδᾶς μετέφραζεν ὡς ἀδαὴς τῆς Ῥωσσικῆς γλώσσης, ἕνεκα τῆς ἐπιμελείας ἣν κατέβαλεν ὁ ἐπὶ Ἑλληνικῇ, παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ διαπρέπων σεβασμιώτατος Ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν Ἀθήναις Ῥωσσικῆς Πρεσβείας Κύριος Ἀντωνῖνος, ὁ παραβαλὼν τὴν μετάφρασιν πρὸς τὸ Ῥωσσικὸν πρωτότυπον κατὰ τοὺς ἕνδεκα πρώτους τόμους, τὸν δὲ δωδέκατον, ὅστις ἀμετάφραστος ἔτι ἐστὶν εἰς τὴν Γαλλικήν, ἐξειργάσθη ὁ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου Καθηγητὴς Κύριος Π. Ῥομπότης ὁ ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκπαιδευθείς, καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν λόγον εὐχόμενοι τῇ φίλῃ ἡμῶν πατρίδι, τῇ ὑποστάσῃ ἴσα τῇ Ῥωσσίᾳ δεινὰ, ἴσην ἐκείνῃ νὰ λάβῃ τὴν ἰσχύν, μὴ θαμβουμένη ποσῶς ὑπὸ τῆς δόξης τῆς ὁμοδόξου, καὶ ἀναλογιζομένη, ἡ Ἑλλὰς, ὅτι ἴδιον ἔχουσα φῶς δωρηθὲν αὐτῇ παρὰ τοῦ Ὑψίστου, ἐν οὐδενὶ μὴ καταδεχθῇ νὰ γίνῃ δορυφόρος τῆς Ῥωσσίας. Παρὰ τὸν Ἴστρον τὸ πρῶτον συνηντήθησαν πρὸ δέκα σχεδὸν αἰώνων, τὸν Ἴστρον ἃς θέσωσιν ὅριον ὀρέγουσαι ἡ μία πρὸς τὴν ἑτέραν τὴν χεῖρα, ἀλλ' ἐγγράφουσαι ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἴστρου τῷ μὲν δεξιῷ,

« *Αἳ δ' εἰσ' Ἑλλάδος καὶ οὐ Ῥωσσίας χῶραι*»

τῷ δ' ἀριστερῷ,

« *Αἳ δὲ Ῥωσσίας, οὐκ εἰσ' Ἑλλάδος χῶραι*».

Ἀθήνησι τῇ 3 Σεπτεμβρίου 1859.

Ν. Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Τῷ Διευθυντῇ τῆς Πανδώρας (*).

—ooo—

Φίλε Συντάκτα!

Κατεχωρίσθη πρό τινων μηνῶν ἐν Ἀθήναις, δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον εἰς τίνα τῶν ἐφημερίδων, ἄρθρον βιβλιογραφικόν, ἐπιθεωροῦν τὸ σύγγραμμά μου, τὸ ἐπιγραφόμενον ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ. Ὁ λόγιος συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἐκείνου, ἀναφέρων τὴν ἐν σελ. 682 περικοπὴν τοῦ βιβλίου μου, εὔλογον κρίνει νὰ διορθώσῃ μίαν λέξιν ἡμαρτημένην, κατ' αὐτόν, τῆς περιόδου, γράφων *δυσπρόσιτον* ἀντὶ τῆς ἀναγινωσκομένης *δυσπρόσοιστον*.

Ἐσίγησα τότε, μικροῦ λόγου ἀξίαν θεωρήσας τὴν μεταβολὴν τοῦ κειμένου.

Νῦν δὲ πάλιν, ἕτερον ἄρθρον βιβλιογραφικὸν περὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός μου, δημοσιευόμενον ἐν τῷ *Αἰῶνι* (ἀριθ. 1799 καὶ 1800), μέμνηται τῆς αὐτῆς περικοπῆς, καὶ κρίνει ὡσαύτως τὴν αὐτὴν λέξιν ἡμαρτημένως *δυσπρόσοιστον* γεγραμμένην. Μάλιστα ὁ δεύτερος ἀρθρογράφος, πρὸς κρείττονα τῆς ἀπορίας του ἔνδειξιν, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐσφαλμένην τοῦ κειμένου μου λέξιν, παρεμβάλλει ἐν παρενθέσει *καὶ μετὰ ἐρωτηματικοῦ* τὴν ἰδίαν του διόρθωσιν, γράφων (δυσπρόσιτον;).

Τὸ ἐμφαντικὸν τῆς ἐρωτήσεως, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, προκαλεῖ τὴν ἀπάντησιν.

Ἀπαντῶ, λοιπόν, ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς σοφοὺς διδασκάλους μου λέγων, ὅτι εἰ καὶ ἀνάσκητος περὶ τὴν ἑλληνικήν, εὑρίσκω τὴν παρ' ἐμοῦ μεταχειρισθεῖσαν λέξιν *δυσπρόσοιστον* γράμμασι τρανοῖς τεθησαυρισμένην εἰς τὰ ἑλληνικὰ λεξικά.

Ἡ λέξις αὕτη παράγεται ἐκ τοῦ *προσφέρω*, κατὰ διάκρισιν τῆς *δυσπρόσιτος*, ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ *πρόσειμι*. Ἔχουσι δ' ἀμφότεραι τὴν αὐτήν, ὡς ἔγγιστα, σημασίαν.

Ὁ συγγραφεὺς τῶν

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ.

(*) ΣΗΜ. ΤΗΣ ΔΙΕΥΘ. Ἐπειδὴ ἀσθενοῦντες δὲν ἀνέγνωμεν τὴν ἐν τῷ Αἰῶνι κρίσιν, ἀγνοοῦμεν ὁποία ἡ φιλολογικὴ αὐτῆς ἀξία· ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, καθ' ἡμᾶς τοὐλάχιστον, ὅτι ὁσάκις πρόκειται περὶ συγγραμμάτων τοσούτῳ ἐμβριθῶν ὅσῳ αἱ Βυζαντιναὶ Μελέται, ματαιόσχολος φαίνεται ἡ περὶ τὴν λέξιν σπουδή, καὶ ἐσφαλμένη ἂν δὲν εἶναι, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ παρατήρησις. Ὁ Κ. Σ. Ζαμπέλιος ἀνορύσσων γῆν τέως κεχερσωμένην, τὴν τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, καὶ ἀπονέμων οὕτω μεγίστην ὑπηρεσίαν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ὑποπίπτει ἴσως ἐνίοτε εἰς λάθη ἱστορικά· τοιαῦτα μόνον, ἐὰν ὑπάρχωσιν, ἃς ἐξελεγχθῶσι προσηκόντως χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας.